

# Läsandets kultur

*Slutbetänkande av Litteraturutredningen*

*Stockholm 2012*



---

STATENS OFFENTLIGA  
UTREDNINGAR

---

SOU 2012:65

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:  
Fritzes kundtjänst  
106 47 Stockholm  
Orderfax: 08-598 191 91  
Ordertel: 08-598 191 90  
E-post: [order.fritzes@nj.se](mailto:order.fritzes@nj.se)  
Internet: [www.fritzes.se](http://www.fritzes.se)

*Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)*  
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.  
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på  
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Tryckt av Elanders Sverige AB.  
Stockholm 2012

ISBN 978-91-38-23798-4  
ISSN 0375-250X

# Till statsrådet och chefen för Kulturdepartementet

Regeringen bemyndigade den 24 mars 2011 statsrådet Lena Adelsohn Liljeroth att tillkalla en kommitté med uppdrag att analysera litteraturens ställning. Med stöd i bemyndigandet förordnades samma dag förre riksarkivarien och riksbibliotekarien Tomas Lidman som ordförande samt litteraturkritikern Annina Rabe och professorn Martin Ingvar som ledamöter i kommittén. Kritikern och programledaren Johanna Koljonen förordnades som ledamot den 15 april 2011.

Kommittén har antagit namnet Litteraturutredningen.

Som sekreterare i kommittén anställdes departementssekreteraren Jakob Kihlberg fr.o.m. den 11 april 2011. Handläggaren Elin Rosenström anställdes som biträdande sekreterare fr.o.m. den 18 april 2011 och revisionsdirektören Isak Reichel anställdes som sekreterare fr.o.m. den 1 juni 2011.

Den 19 maj 2011 förordnades följande personer som experter: departementssekreteraren Nicholas Ringskog Ferrada-Noli, ämnesrådet Fredrik Wetterqvist, kanslirådet Margareta Wiman och ämnesrådet Gudrun Wirmark. Den 26 september 2011 förordnades rättssakkunnige Mattias Thalén som expert. Den 15 mars 2012 entledigades Nicholas Ringskog Ferrada-Noli och Margareta Wiman som experter och samtidigt förordnades följande personer: kanslirådet Birgit Gunnarsson, bibliotekschefen Christina Persson, docenten Ann Steiner, kanslirådet Merja Strömberg, departementssekreteraren Jesper Svarén, direktören Jesper Söderström och enhetschefen Signe Westin.

Kommittén publicerade i mars 2012 en forskningsantologi i samarbete med medieforskningsinstitutet Nordicom. Antologin *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10) innehåller bidrag från ett tjugotal forskare från olika akademiska discipliner.

Kommittén överlämnar härmed sitt slutbetänkande *Läsandets kultur* (SOU 2012:65). Uppdraget är därmed slutfört.

Stockholm i september 2012

Tomas Lidman

Johanna Koljonen

Martin Ingvar

Annina Rabe

/Jakob Kihlberg  
Isak Reichel  
Elin Rosenström

# Innehåll

|   |           |
|---|-----------|
| <b>Sammanfattning .....</b>                                 | <b>11</b> |
| <b>Författningsförslag .....</b>                            | <b>19</b> |
| <b>1 Inledning.....</b>                                     | <b>29</b> |
| 1.1 Mål och utgångspunkter för utredningen .....            | 30        |
| 1.2 Utredningens arbetsformer.....                          | 35        |
| 1.3 Betänkandets disposition.....                           | 36        |
| <b>2 Läsvanor och läsfärdighet.....</b>                     | <b>39</b> |
| 2.1 Läsvanor i befolkningen .....                           | 39        |
| 2.2 Läsfärdighet.....                                       | 49        |
| 2.3 Förklaringar till försämrad läsfärdighet.....           | 58        |
| <b>3 Litteratur i skolan.....</b>                           | <b>67</b> |
| 3.1 Styrningen av skolområdet och genomförda reformer ..... | 67        |
| 3.2 Undervisningsmetoder och praktiker.....                 | 79        |
| 3.3 Lärarutbildningen.....                                  | 90        |
| 3.4 Skolbibliotek .....                                     | 91        |
| 3.5 Skapande skola och andra insatser .....                 | 95        |

|          |   |            |
|----------|---|------------|
| <b>4</b> | <b>Insatser för att främja läsning .....</b>                        | <b>101</b> |
| 4.1      | Biblioteksväsendet i Sverige.....                                   | 101        |
| 4.2      | Studieförbundens läsfrämjande insatser .....                        | 120        |
| 4.3      | Statsbidrag till läsfrämjande insatser och litterära evenemang..... | 131        |
| 4.4      | Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur.....       | 134        |
| 4.5      | Svenska barnboksinstitutet .....                                    | 135        |
| 4.6      | Andra läs- och litteraturfrämjande insatser .....                   | 136        |
| <b>5</b> | <b>Villkoren för de yrkesverksamma på ordområdet .....</b>          | <b>139</b> |
| 5.1      | Tidigare undersökningar av konstnärernas villkor .....              | 140        |
| 5.2      | De yrkesverksamma på ordområdet.....                                | 141        |
| 5.3      | Inkomst inom yrkeskategorierna på ordområdet .....                  | 147        |
| 5.4      | Arbetsmönster.....  | 155        |
| 5.5      | Olika litterära inkomstkällors betydelse.....                       | 158        |
| 5.6      | Sammanfattning.....   | 163        |
| <b>6</b> | <b>Ersättningar, stipendier och bidrag .....</b>                    | <b>167</b> |
| 6.1      | Bibliotek ersättningen .....  | 167        |
| 6.2      | Talboksersättningen .....   | 185        |
| 6.3      | Upphovsrättsliga ersättningar .....                                 | 186        |
| 6.4      | Stipendier och bidrag på ordområdet.....                            | 190        |
| 6.5      | Centrumbildningarna på ordområdet .....                             | 192        |
| <b>7</b> | <b>Utgivning och försäljning.....</b>                               | <b>197</b> |
| 7.1      | Kategorier, format och försäljningskanaler .....                    | 197        |
| 7.2      | Utgivning av allmänlitteratur .....                                 | 200        |
| 7.3      | Utgivning per litteraturkategori.....                               | 204        |

|           |  |            |
|-----------|--|------------|
| 7.4       | Litteraturkategorierna i utgivningsstödet .....                | 218        |
| 7.5       | Försäljning av allmänlitteratur .....                          | 220        |
| 7.6       | Utgivning och försäljning i särskilda format.....              | 223        |
| <b>8</b>  | <b>Bokmarknadens aktörer .....</b>                             | <b>231</b> |
| 8.1       | Från förlagskoncerner till egenutgivare.....                   | 233        |
| 8.2       | Distributörer, grossister och andra mellanhänder .....         | 248        |
| 8.3       | Bokhandel och annan detaljhandel med böcker.....               | 251        |
| 8.4       | Marknadens utveckling och vertikal integration.....            | 262        |
| <b>9</b>  | <b>Stöd till utgivning och distribution av litteratur.....</b> | <b>265</b> |
| 9.1       | Statsbidrag till utgivning av litteratur .....                 | 265        |
| 9.2       | Statliga stöd till bokhandeln.....                             | 278        |
| 9.3       | Stöd för distribution till bibliotek .....                     | 284        |
| 9.4       | Tidigare stöd till förlagsverksamhet .....                     | 285        |
| 9.5       | Alla tiders klassiker.....                                     | 286        |
| <b>10</b> | <b>Kulturtidskrifterna och tidskriftsmarknaden .....</b>       | <b>287</b> |
| 10.1      | Utgivning av periodiska skrifter och tidskrifter .....         | 287        |
| 10.2      | Tidskriftsmarknaden.....                                       | 289        |
| 10.3      | Kulturtidskrifterna på marknaden .....                         | 298        |
| 10.4      | Tidskriftsdistribution .....                                   | 303        |
| <b>11</b> | <b>Stöd till kulturtidskrifter .....</b>                       | <b>311</b> |
| 11.1      | Kort historik över kulturtidskriftsstödet .....                | 311        |
| 11.2      | Kulturtidskriftsstödet i dag.....                              | 314        |
| 11.3      | Andra statliga bidrag för utgivning av tidskrifter .....       | 319        |

|           |  |            |
|-----------|--|------------|
| <b>12</b> | <b>Litteraturen i en globaliserad värld .....</b>                  | <b>321</b> |
| 12.1      | Bokbranschens internationalisering .....                           | 321        |
| 12.2      | Svensk litteratur i utlandet.....                                  | 324        |
| 12.3      | Översatt litteratur i Sverige .....                                | 330        |
| <b>13</b> | <b>Insatser för internationellt utbyte på litteraturområdet ..</b> | <b>335</b> |
| 13.1      | Kulturutbyte inom olika politikområden .....                       | 335        |
| 13.2      | Statens kulturråd .....  | 344        |
| 13.3      | Nobelpriset i litteratur och ALMA.....                             | 350        |
| 13.4      | Särskilt om fristadsförfattare .....                               | 351        |
| 13.5      | Sveriges författarfond.....  | 354        |
| 13.6      | Särskilt om författar- och översättarresidens .....                | 355        |
| 13.7      | Svenska institutet .....   | 359        |
| 13.8      | Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete (Sida) ...      | 369        |
| 13.9      | Europeiska unionen.....  | 374        |
| 13.10     | Nordiskt litteratursamarbete .....                                 | 379        |
| <b>14</b> | <b>Bedömningar och förslag .....</b>                               | <b>383</b> |
| 14.1      | Sammanfattande bedömningar .....                                   | 383        |
| 14.2      | Ett läsluft för Sverige.....                                       | 398        |
| 14.3      | En moderniserad biblioteksersättning .....                         | 421        |
| 14.4      | Omprioriteringar inom litteratur- och tidskriftsstödet.....        | 427        |
| 14.5      | Internationellt utbyte på litteraturområdet .....                  | 432        |
| <b>15</b> | <b>Ekonomiska konsekvenser m.m. ....</b>                           | <b>443</b> |
| 15.1      | Ekonomiska konsekvenser m.m.....                                   | 443        |
| 15.2      | Konsekvenser enligt 15 § kommittéförordningen .....                | 448        |



**Referenser ..... 451****Bilagor**

|          |   |     |
|----------|---|-----|
| Bilaga 1 | Kommittédirektiv.....   | 461 |
| Bilaga 2 | Tabeller .....  | 473 |
| Bilaga 3 | Internationell utblick .....  | 527 |
| Bilaga 4 | Studieförbunden.....  | 569 |
| Bilaga 5 | Bokhandeln i Sverige – en analys av strukturella<br>förändringar 2000–2011..... | 571 |
| Bilaga 6 | Bokförsäljning i allmänbokhandeln .....   | 589 |
| Bilaga 7 | Sammanställning av enkät till läns- och<br>regionbiblioteken.....               | 599 |
| Bilaga 8 | Licensiering av e-resurser vid svenska vetenskapliga<br>bibliotek.....          | 623 |

# Sammanfattning

Enligt våra direktiv ska vi analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Vi ska också lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur.

Den analys som redovisas i betänkandet omfattar läsandets kultur och det litterära systemet i vid mening. I olika kapitel analyseras läsvanor och läsfärdighet i befolkningen, villkoren för de yrkesverksamma på ordområdet, bokutgivningens omfattning, försäljningen av litteratur i olika format samt viktigare aktörer på bokmarknaden. Vidare behandlas kulturtidskrifterna och tidskriftsmarknaden samt internationellt utbyte på litteraturområdet. Inom de områden som behandlas görs en analys av befintliga, främst statliga, insatser och dessa relateras till de utvecklingstendenser som kunnat iakttas.

## Litteraturens ställning

I betänkandet görs en bedömning av litteraturens ställning i dag och viktigare utvecklingstendenser. Av analysen drar vi den generella slutsatsen att litteraturens ställning på många sätt är god i dagens Sverige. Befolkningens läsvanor ligger tämligen stabilt på en hög nivå, det publiceras mer litteratur än någonsin och Sverige har för att vara ett litet språkområde stora exportframgångar på litteraturområdet.

Samtidigt som bilden i stort är positiv finns det ett antal orosmoln som hotar att försämra litteraturens ställning framöver. Främst gäller detta de unga generationernas läsfärdighet och

läsvanor som det finns tydliga belegg för att de har försämrats. Det finns fortsatt stora skillnader i läsvanor mellan olika socio-ekonomiska grupper i befolkningen. Läsfärdigheten har även minskat påtagligt hos unga, särskilt de senaste tio åren. Försämrad läsförmåga gör att för en allt större andel av dagens unga är möjligheten att förstå och tillgodogöra sig texter begränsad och därmed även möjligheten till egna läsoplevelser. Problemen är störst bland pojkar.

Utvecklingen på bokmarknaden mot ökad integration och koncentration innebär flera risker och bedömningen är att konkurrenslagstiftningen kan behöva ses över i denna del. En kommande internationalisering av vissa delar av en traditionellt sett nationell marknad, i och med att elektroniskt distribuerad litteratur blir vanligare, utgör också en kultur- och språkpolitisk utmaning. En övergång till att allt mer läses digitalt kommer att påverka både läsandet som praktik och förhållandena på marknaden. Den kris som den fysiska bokhandeln genomgår kan förväntas innebära att butiker kommer att läggas ner men också att nya affärsmodeller utvecklas.

Vad gäller utgivningen av litteratur bekräftas i viss mån bilden av en "bokflod". Ökningen i utgivning över tid är ett uttryck för att bokbranschen vuxit och att det blivit tekniskt och ekonomiskt lättare att publicera en bok. Denna tendens förstärks av att det i dag finns i det närmaste obegränsade möjligheter att tillgängliggöra texter (litterära eller andra) via internet. Kampen om uppmärksamheten är hård och utmaningen i dag handlar ofta om att synas och att bli läst.

Inom flera litteraturkategorier förefaller de mindre förlagen bli allt viktigare för kvalitetsutgivningen, t.ex. vad gäller översatt litteratur. Denna utveckling påverkar det litterära systemet i både tidigare och senare led: det påverkar vad konsumenterna får tillgång till i handeln och det påverkar förutsättningarna för upphovsmännen. Ett bekymmer som funnits under lång tid är upphovsmännens svårigheter att försörja sig på sitt skapande och att få ekonomiskt utrymme för konstnärlig verksamhet.

## Ett läslyft för Sverige

Mot bakgrund av stora skillnader mellan befolkningsgrupper och framför allt den försämrade läsförmågan bland unga krävs åtgärder för att stärka främst ungas läsfärdighet och deras motivation och lust att läsa. I detta syfte föreslår vi att *Ett läslyft för Sverige* initieras utifrån konkreta målsättningar om vilka förändringar som ska ha åstadkommit till 2018.

Läslyftet bör bygga på tydliga mål som uttrycker ett åtagande från det allmännas sida att vända den negativa trenden under en femårsperiod och innefatta konkreta åtgärder på flera politikområden. Inom ramen för läslyftet bör det också vara prioriterat att stärka kunskapsöverföringen från forskarsamhället till beslutsfattare samt att följa upp och bedöma effekterna av de reformer som genomförts på bl.a. utbildningsområdet ur ett läsperspektiv.

Det övergripande målet bör vara att alla i Sverige, oavsett bakgrund och förutsättningar, ska ha god läsfärdighet och tillgång till litteratur. För att nå detta föreslår vi att regeringen för beslut av riksdagen lägga fram följande delmål som ska vara uppnådda 2018:

- Läsfärdigheten och motivationen att läsa bland barn och unga ska avsevärt förbättras och ha ökat mätbart jämfört med i dag, särskilt i grundskolans tidiga årskurser.
- Fler barn och unga än i dag ska regelbundet ta del av både fack- och skönlitteratur.
- Kunskapen om läsningens betydelse för utbildning och delaktighet i samhällslivet ska ha ökat i alla grupper som i dag läser i liten utsträckning.

För att följa arbetet med läslyftet och bedöma om målen nås föreslår vi att regeringen tillsätter en parlamentarisk beredning. Beredningen för läslyftet bör ges i uppdrag att följa utvecklingen på området utifrån tillgängliga indikatorer samt med lämpliga intervall bedöma måluppfyllelsen och effekterna av implementerade reformer. Beredningen bör ges mandat att lämna förslag till ytterligare åtgärder för att nå målen.

För att nå målen i läslyftet krävs ett engagemang från hela samhället. Som första steg föreslår vi att ett antal åtgärder vidtas på kultur- och utbildningsområdet för att stärka läsinlärning, läsfrämjande och möjligheterna att ta del av litteratur. Vi lämnar bl.a. förslag om läsombud på förskolor, skolbibliotekarier, litteratur och

läsfrämjande i kultursamverkansmodellen, samordning av det läsfrämjande arbetet utanför skolan samt en stärkt roll för folkbildningen i det läsfrämjande arbetet.

### **Läsombud för att stärka litteraturens ställning i förskolan**

I syfte att stärka litteraturen och läsningen i förskolan föreslår vi att Statens skolverk får i uppdrag att initiera en försöksverksamhet med läsombud i förskolorna. Om denna försöksverksamhet visar sig framgångsrik bör systemet med läsombud utvidgas till hela landet.

### **Kompetensutveckling för lärare**

Lärarnas kunskaper om litteratur, och särskilt barn- och ungdomslitteratur, samt litteraturredaktiska metoder behöver stärkas. Vårt förslag är därför att framtida satsningar på förskole-, grund- och gymnasielärarnas kompetensutveckling inriktas på att vidareutveckla lärarnas kunskaper på dessa områden.

### **Samtliga elever bör ha tillgång till skolbibliotekarier**

För att främja läsning och läslust bör samtliga elever ha tillgång till skolbibliotekarier. För att tydliggöra att skolbibliotek ska vara en pedagogisk resurs i lärandet och främja elevernas intresse föreslår vi att det införs bestämmelser som anger att huvudmännen ska sträva efter att skolbiblioteken är bemannade med bibliotekarier som har kompetens att vara ett stöd till elever och lärare i det läsfrämjande och pedagogiska arbetet.

Vi föreslår även att Statens skolverk får i uppdrag att utvärdera om de skolbibliotek som finns fungerar som en pedagogisk resurs, stödjer elevernas lärande och främjar intresse för läsning och litteratur.

### **Litteratur och läsfrämjande i kultursamverkansmodellen**

I syfte att stärka folkbiblioteken och andra lokala och regionala aktörers utvecklingsarbete på litteratur- och läsfrämjandeområdet

bör staten tydliggöra att läsfrämjande och litteratur ska vara en del i kulturplanerna som tas fram inom ramen för kultursamverkansmodellen och att statliga medel för detta ändamål fördelas till landstingen.

För att finansiera reformen föreslår vi att 17 miljoner kronor omprioriteras till läs- och litteraturfrämjande verksamhet inom ramen för kultursamverkansmodellen. Som en konsekvens föreslår vi också att de riktade statsbidragen till inköp av barn- och ungdomslitteratur, lokala och regionala läsfrämjandeinsatser och huvuddelen av stödet till litterära evenemang upphör.

### **Samordning av läsfrämjande insatser utanför skolan**

I syfte att stärka det läsfrämjande arbetet föreslår vi att Statens kulturråd ges i uppdrag att ta initiativ till, samordna och följa upp läsfrämjande insatser av nationellt strategiskt intresse. I anslutning till det förändrade uppdraget bör Kulturrådet efter samråd med andra berörda parter även ta fram ett handlingsprogram för det läsfrämjande arbetet som bedrivs utanför skolan som kan ligga till grund för prioriteringar.

### **Stärk folkbildningens roll i det läsfrämjande arbetet**

Folkbildningens aktörers roll i det läsfrämjande arbetet behöver stärkas. I syfte att stärka det läsfrämjande arbetet i det civila samhället och för att öka samverkan mellan t.ex. bibliotek och det civila samhället föreslår vi att 30 miljoner kronor särskilt avsätts till folkbildningens läsfrämjande arbete. Dessa medel bör fördelas av Folkbildningsrådet som ett projektbidrag för planerad verksamhet.

### **Stöd till evenemang i bokhandeln**

Det stöd till evenemang i bokhandeln som på kommitténs förslag införts på prov under 2012, har så här långt visat sig vara efterfrågat och fått en god spridning över landet. Förhoppningen är att detta stöd ska kunna bidra till affärsutveckling i branschen och fungera stödjande för bokhandlar som arbetar aktivt med författarbesök och evenemang. Vi föreslår att stödet fortsätter och vidareutvecklas genom att 1 miljon kronor per år omprioriteras för ändamålet.

### **Möjligheter för folkbiblioteken att arbeta aktivt med e-böcker**

Det är viktigt att folkbiblioteken i framtiden i ökad utsträckning kan tillhandahålla elektronisk litteratur. För att göra det är det viktigt att biblioteken kan hantera avtal om nyttjande av upphovsrättsligt skyddad litteratur i elektroniska format. Enskilda folkbibliotek saknar i dag sådana resurser och vår bedömning är att huvudmännens samarbetsorganisation, Sveriges Kommuner och Landsting, är bäst lämpad att träda in som avtalspart gentemot rättighetshavarna. Staten bör kunna bistå i en sådan utveckling.

Vi föreslår även att Kungl. biblioteket får i uppdrag att möjliggöra för externa distributörer att tillhandahålla e-resurser via den nationella katalogen Libris och säkerställa att upphovsrättsligt fri e-litteratur finns tillgänglig denna väg för förmedling via det allmänna biblioteksväsendet.

### **En moderniserad biblioteksersättning**

För att förenkla systemet och för att minska behoven av detaljstyrning från regeringens sida lämnar vi ett förslag till revidering av förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond. Utgångspunkterna för de ändringar vi föreslår är att systemet ska bli lättare att förstå, särskilt för enskilda upphovsmän, att det ska bli mindre detaljstyrande och att det ska bli mer robust i den bemärkelsen att det inte ska behöva ändras varje år. Samtidigt som dessa förslag minskar detaljregleringen innebär det inte att karaktären av ersättning överges.

Vad gäller den s.k. förhandlingsordningen är vår bedömning att parterna bör sluta en ny överenskommelse som bl.a. tydliggör att beslut ska fattas för längre tidsperioder än i dag och att ersättningen däremellan ska räknas upp enligt systemet med pris- och löneomräkning i staten.

### **Omprioriteringar inom litteratur- och tidskriftsstödet**

Mot bakgrund av en samlad bedömning av resursbehovet bör medel omprioriteras från större mottagare av stöd till utgivning av litteratur till andra ändamål. För att uppnå syftet är förslaget att det i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser tas in en bestämmelse som

innebär att ett företag eller en koncern av företag för utgivning av litteratur sammantaget får beviljas statsbidrag motsvarande högst 23 prisbasbelopp per år (cirka 1 miljon kronor).

Medlen som frigörs genom detta tak föreslår vi delvis används till att höja bidragsnivåerna per titel inom utgivningsstödet. Vidare bör det stöd till digitalisering av förlagens backlist som införts på prov under 2012 kunna vidareutvecklas och tillföras ytterligare 2 miljoner kronor per år. Vi föreslår också att dessa medel används för att förstärka utgivningsstödet till kulturtidskrifter i syfte att ge dessa bättre möjligheter att betala sina skribenter.

### **Internationellt utbyte på litteraturområdet**

För att stärka det internationella utbytet på litteraturområdet föreslår vi bl.a. ett breddat översättningsstöd hos Statens kulturråd och ett förstärkt arbete med exempelvis seminarier för översättare av svensk litteratur. Vi föreslår att det nuvarande stödet för översättning kompletteras med ett produktionsstöd för utgåvor som är särskilt kostsamma att producera. Vidare föreslår vi att Konstnärskommittén får i uppdrag att, med t.ex. Iaspis och Internationella dansprogrammet som utgångspunkt, föreslå hur ett internationellt utbytesprogram inom litteraturområdet kan utformas.

Mot bakgrund av den särskilda betydelse översättarna har för exporten av svensk litteratur och för kännedomen om Sverige generellt föreslår vi bl.a. att det tydliggörs att Svenska institutet, inom ramen för stödet till svenskundervisningen, särskilt ska främja utbildning av översättare av svensk litteratur. Vår bedömning är också att litteraturens roll i utvecklingsarbetet med fördel kan stärkas. För att nå de övergripande målen inom den svenska biståndspolitiken om demokrati, mänskliga rättigheter och jämställdhet är det viktigt att den centrala roll som författare och skribenter kan spela i demokratiska förändringsprocesser tydligare uppmärksammas och tas tillvara. Även insatser för att stödja t.ex. uppbyggnad och utveckling av institutioner som bibliotek samt nationella bokmarknader bör kunna vidareutvecklas.



# Författningsförslag

## Förslag till förordning om ändring i förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond

### *Nuvarande lydelse*

Till upphovsman till litterärt verk *skall* enligt vad *nedan* sägs för användning av *hans* verk genom bibliotek utgå ersättning av statsmedel från en fond, kallad Sveriges författarfond.

Frågor rörande fonden och dess användning handläggs, *i den mån ej* annat följer av *vad i* andra stycket *stadgas*, av en styrelse.

Fonden förvaltas av kammarkollegiet. *Utbetalningar från fonden verkställas av kammarkollegiet efter beslut av styrelsen.*

I denna förordning avses med bibliotek folkbibliotek och skolbibliotek, med referensexemplar volym av litterärt verk, som vid viss tidpunkt under

### *Föreslagen lydelse*

#### 1 §

Till upphovsman till litterärt verk *ska* enligt vad *som* sägs *nedan* för användning *av fysiska exemplar* av verk genom bibliotek utgå ersättning av statsmedel från en fond, kallad Sveriges författarfond.

#### 2 §

Frågor rörande fonden och dess användning handläggs, *om inte* annat följer av *andra* stycket, av en styrelse.

Fonden förvaltas av *Kammarkollegiet*.

#### 3 §

I denna förordning avses med bibliotek folkbibliotek och skolbibliotek, med referensexemplar volym av litterärt verk, som vid viss tidpunkt under

kalenderåret funnits tillgänglig på bibliotek för läsning men *ej* för hemlån.

Vad som *i förordningen* sägs om upphovsman till litterärt verk *skall*, om inte annat anges, i fråga om litterärt verk, som till väsentlig del består av *teckningar, målningar, fotografier eller musikaliska verk*, tillämpas även beträffande respektive *tecknare, målare, fotograf och kompositör*.

kalenderåret funnits tillgänglig på bibliotek för läsning men *inte* för hemlån.

Vad som sägs om upphovsman till litterärt verk *i förordningen ska*, om inte annat anges, i fråga om litterärt verk, som till väsentlig del består av *illustrationer, bildkonst eller fotografier*, tillämpas även beträffande respektive *illustratör, bildkonstnär och fotograf*.

## 4 §

*Till fonden överförs av statsmedel*

– 1 krona och 35 öre för varje hemlån från bibliotek av litterärt verk i original,

– 5 kronor och 40 öre för varje referensexemplar av sådant verk,

– 67,5 öre för varje hemlån av litterärt verk i översättning till eller från svenska språket, och

– 2 kronor och 70 öre för varje referensexemplar av sådan översättning.

Överföring sker varje år och beräknas på antalet hemlån och referensexemplar för kalenderåret tre år före det år som ersättningen avser.

Med litterärt verk i original enligt första stycket avses verk som upphovsmannen har skrivit på svenska eller verk av en upphovsman som har sin vanliga vistelseort i Sverige, om upphovsrätt enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och

*konstnärliga verk fortfarande gäller.*

*Första stycket ska tillämpas i fråga om översättning till eller från svenska språket om översättarens upphovsrätt enligt lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk fortfarande gäller.*

*Har ett verk två eller flera upphovsmän eller översättare gäller det som sägs i tredje och fjärde styckena om en av dessa uppfyller kraven.*

## 5 §

Från fonden *skall* till upphovsman till litterärt verk i original lämnas ersättning för antalet hemlån från bibliotek och för antalet referensexemplar av verket (*författarpenning*).

Från fonden *skall* till översättare av litterärt verk till eller från svenska språket lämnas ersättning för antalet hemlån från bibliotek och för antalet referensexemplar av verket (*översättarpenning*).

Första stycket *skall* tillämpas endast om antalet upphovsmän till ett verk är högst tre och fråga är om upphovsman som har skrivit på svenska eller har sin vanliga vistelseort i Sverige och vars upphovsrätt till verket enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och

Från fonden *ska* till upphovsman till litterärt verk i original lämnas ersättning för antalet hemlån *av fysiska exemplar* från bibliotek och för antalet *fysiska* referensexemplar av verket (*individuell ersättning till författare*).

Från fonden *ska* till översättare av litterärt verk till eller från svenska språket lämnas ersättning för antalet hemlån *av fysiska exemplar* från bibliotek och för antalet *fysiska* referensexemplar av verket (*individuell ersättning till översättare*).

Första stycket *ska* tillämpas endast om antalet upphovsmän till ett verk är högst tre och fråga är om upphovsman som har skrivit på svenska eller har sin vanliga vistelseort i Sverige och vars upphovsrätt till verket enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och

konstnärliga verk fortfarande gäller.

Andra stycket *skall* tillämpas om antalet översättare till verket är högst tre och fråga är om översättare vars upphovsrätt till översättningen fortfarande gäller.

*Författarpennning lämnas med 81 öre för varje hemlån och 3 kronor och 24 öre för varje referensexemplar. Finns det två eller flera ersättningsberättigade upphovsmän till ett litterärt verk, delas författarpennningen lika mellan dem. När det gäller litterära verk som till en väsentlig del består av teckningar, målningar, fotografier eller musikaliska verk får dock styrelsen bestämma en annan fördelning av författarpennningen mellan å ena sidan författare och å andra sidan tecknare, målare, fotograf eller kompositör.*

*Översättarpennning lämnas med 40,5 öre för varje hemlån och 1 krona och 62 öre för varje referensexemplar. Finns det två eller flera ersättningsberättigade översättare till ett litterärt verk, delas översättarpennningen lika mellan dem.*

Ersättning lämnas för varje kalenderår och beräknas på antalet hemlån och referensexemplar för kalenderåret före det år ersättningen avser.

*Om den ersättning enligt*

konstnärliga verk fortfarande gäller.

Andra stycket *ska* tillämpas om antalet översättare till verket är högst tre och fråga är om översättare vars upphovsrätt till översättningen fortfarande gäller.

## 6 §

*Individuell ersättning till författare och översättare ska lämnas med ett belopp per hemlån respektive referensexemplar som bestäms av styrelsen. Finns det två eller tre ersättningsberättigade upphovsmän, ska ersättningen delas lika mellan dem. När det gäller litterära verk som till en väsentlig del består av illustrationer, bildkonst eller fotografier får dock styrelsen bestämma en annan fördelning av ersättningen mellan å ena sidan författare och å andra sidan illustratör, bildkonstnär eller fotograf.*

Ersättning lämnas för varje kalenderår och beräknas på antalet hemlån och referensexemplar för kalenderåret före det år ersättningen avser.

*Styrelsen får bestämma ett*

denna paragraf som för ett visst kalenderår sammanlagt tillkommer en upphovsman understiger 1 623 kronor, ska ersättningen inte betalas ut. Uppgår ersättningen till mer än 162 000 kronor, ska den minskas med 80 procent till den del den överstiger 162 000 kronor men inte 194 400 kronor och med 90 procent till den del den överstiger 194 400 kronor.

Ersättning enligt denna paragraf som för ett visst kalenderår sammanlagt tillkommer en upphovsman avrundas nedåt till hela kronor.

Styrelsen får besluta att ersättningen till en viss upphovsman ska lämnas med högre belopp än vad som följer av första-femte styckena.

Fondens behållning, sedan författarpennningar och översättarpennningar lämnats och utgifter för styrelsens verksamhet blivit täckta, skall användas till

a) pensioner och understöd till upphovsmän till litterära verk samt understöd till deras efterlevande,

b) stipendier till förtjänta upphovsmän till litterära verk och bokillustratörer, och

c) bidrag till särskilda ändamål som avser litterär verksamhet.

lägsta årligt belopp under vilket ersättning till enskild upphovsman inte ska betalas ut.

Uppgår ersättningen till mer än fyra prisbasbelopp enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken, ska den minskas med 80 procent till den del den överstiger fyra prisbasbelopp men inte fem prisbasbelopp och med 90 procent till den del den överstiger fem prisbasbelopp.

Styrelsen får besluta att ersättningen till en viss upphovsman ska lämnas med högre belopp än vad som följer av första-fjärde styckena.

#### 7 §

De medel som tillförs fonden får, utöver individuella ersättningar enligt 6 §, även användas till

a) utgifter för styrelsens verksamhet,

b) pensionsbidrag och understöd till upphovsmän till litterära verk samt understöd till deras efterlevande,

c) stipendier till förtjänta upphovsmän till litterära verk och bokillustratörer, och

d) bidrag till organisationer på upphovsmannaområdet.

## 8 §

Antalet hemlån och referensexemplar av litterära verk, som avses i 4 och 5 §§, skall bestämmas genom årliga *stickprovsundersökningar*.

*Det åligger styrelsen att tillhandahålla regeringen erforderliga uppgifter för bestämmande av de belopp, som jämlikt 4 § årligen skola tillföras fonden.*

Antalet hemlån och referensexemplar av litterära verk, som avses i 5 §, ska bestämmas genom årliga *undersökningar*.

## 9 §

Efter upphovsmannens död övergår *hans rätt till författarpenning eller översättarpenning* enligt lagstiftningen om bodelning, arv och testamente.

Rätt till *författarpenning eller översättarpenning*, som inte är tillgänglig för lyftning, kan *ej* överlåtas och får därför inte utmätas.

Efter upphovsmannens död övergår *rätten till individuell ersättning* enligt lagstiftningen om bodelning, arv och testamente.

Rätt till *individuell ersättning* som inte är tillgänglig för lyftning kan *inte* överlåtas och får därför inte utmätas.

## 10 §

Har *författarpenning eller översättarpenning eller andel däri* ännu fem år efter utgången av det kalenderår, *varå den belöper, icke* kunnat tillställas rätt mottagare, *enär upplysning ej vunnits om* mottagarens adress eller det, beträffande avliden upphovsman till litterärt verk, *ej styrkts* till vem rätten övergått eller *eljest hinder för utbetalning förelegat*, tillfaller beloppet fonden.

Har *individuell ersättning* fem år efter utgången av det kalenderår *som ersättningen gäller fortfarande inte* kunnat betalas ut till rätt mottagare, *eftersom* mottagarens adress är *okänd*, eller det, beträffande avliden upphovsman till litterärt verk, *inte kunnat styrkas* till vem rätten övergått, tillfaller beloppet fonden.

## 11 §

Styrelsen för författarfonden skall bestå av ordförande och tretton andra ledamöter.

Styrelsen för författarfonden ska bestå av *en* ordförande och tretton andra ledamöter.

Ordföranden och tre andra ledamöter *jämte suppleanter för dem* förordnas av regeringen. Av övriga ledamöter utses åtta av *Sveriges författarförbund*, en av *Föreningen svenska tecknare* och en av *Svenska fotografernas förbund*. För varje ledamot som utses av annan än regeringen utses en suppleant i samma ordning som ledamoten.

Ordförande, övriga ledamöter och suppleanter utses för högst tre år i sänder.

Styrelsen väljer inom sig vice ordförande.

Ordföranden och tre andra ledamöter förordnas av regeringen. Av övriga ledamöter utses åtta av *Sveriges Författarförbund*, en av *Svenska tecknare* och en av *Svenska fotografers förbund*.

Ordförande och övriga ledamöter utses för högst tre år i sänder.

Styrelsen väljer inom sig vice ordförande.

## 12 §

Styrelsen skall utse ett utskott som på styrelsens vägnar fattar beslut i frågor om bidrag till dramatiker enligt förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer samt om bidrag enligt förordningen (1998:1369) om statsbidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik. Detta utskott skall bestå av en ordförande som styrelsen väljer inom sig och två andra ledamöter som utses efter förslag av Sveriges Dramatikerförbund. För ledamöterna får utses suppleanter. Utskottet är beslutsfört när samtliga ledamöter är närvarande. Vid lika röstetal har ordföranden utslagsröst.

Styrelsen äger i övrigt utse utskott och åt sådant uppdraga att på styrelsens vägnar fatta beslut i den omfattning styrelsen angiver.

Styrelsen får utse arbetsgrupper och åt sådana ge i uppdrag att på styrelsens vägnar fatta beslut.

Styrelsen ska utse en arbetsgrupp som på styrelsens vägnar fattar beslut i frågor om bidrag till dramatiker enligt förord-

ningen (1976:528) om bidrag till konstnärer samt om bidrag enligt förordningen (1998:1369) om statsbidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik. *Denna arbetsgrupp ska* bestå av en ordförande *och en ledamot* som styrelsen väljer inom sig och *fyra* andra ledamöter som utses efter förslag av Sveriges Dramatikerförbund.

## 13 §

Hos styrelsen *skola* finnas en *sekreterare* och annan personal, som förordnas av styrelsen.

Styrelsen *må* anlita sakkunniga och experter för särskilda uppdrag.

Hos styrelsen *ska det* finnas en *direktör* och annan personal, som förordnas av styrelsen.

Styrelsen *får* anlita sakkunniga och experter för särskilda uppdrag.

## 14 §

Styrelsen sammanträder på kallelse av ordföranden, *så ofta omständigheterna föranleder det*.

Styrelsen är beslutförför, då utom fungerande ordföranden minst sju ledamöter är närvarande.

Vid *sammanträde skall* föras protokoll, som justeras av ordföranden.

Styrelsen sammanträder på kallelse av ordföranden.

Styrelsen är beslutförför, då utom fungerande ordförande minst sju ledamöter är närvarande.

Vid *sammanträden ska* protokoll *föras*. *Protokollen ska* justeras av ordföranden.

## 15 §

Kostnaderna för styrelsens verksamhet *utgå* ur fonden om annat *ej föreskrives* av regeringen.

Regeringen bestämmer ersättning till ordförande, ledamöter *och suppleanter*.

Kostnaderna för styrelsens verksamhet *ska betalas* ur fonden om *inte* annat *föreskrives* av regeringen.

Regeringen bestämmer ersättning till ordförande *och* ledamöter.



## 16 §

Närmare bestämmelser rörande arbetet inom styrelsen och utskott samt föreskrifter i fråga om personalen meddelas av styrelsen.

Närmare bestämmelser om arbetet inom styrelsen och arbetsgrupper samt föreskrifter i fråga om personalen får meddelas av styrelsen.

## 17 §

Styrelsen äger av myndigheter påkalla de upplysningar och det biträde, som erfordras för styrelsens verksamhet och av myndigheterna kunna lämnas.

Styrelsen får av myndigheter begära de upplysningar och det bistånd, som krävs för styrelsens verksamhet och som kan lämnas av myndigheterna.

## 18 §

Styrelsen skall årligen till Kulturdepartementet lämna en berättelse över styrelsens verksamhet under senast förflutna kalenderår samt reviderade räkenskaps- och redovisningshandlingar.

Styrelsen ska årligen till Kulturdepartementet lämna en verksamhetsberättelse för senast förflutna kalenderår samt reviderade räkenskaps- och redovisningshandlingar.

## 19 §

Om inte annat följer av särskilda bestämmelser, får endast sådana beslut av fonden som rör personalfrågor överklagas. Beslut i personalfrågor överklagas till regeringen.

Om inte annat följer av särskilda bestämmelser, får endast sådana beslut av fonden som rör personalfrågor överklagas. Beslut i personalfrågor överklagas till regeringen.

# 1 Inledning

Regeringen beslutade den 24 mars 2011 att tillsätta en kommitté för att analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Uppdraget gavs bl.a. mot bakgrund av de förändringar som skett under de senaste åren vad gäller läsvanor, läsförståelse och den tekniska utvecklingen. Den kommitté som tillsattes för att utreda litteraturens ställning har antagit namnet Litteraturutredningen (Ku 2011:04).

Kommitténs arbete har bedrivits inom ramen för de direktiv som regeringen beslutade (dir. 2011:24). I direktiven anges att kommittén ska lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur.

I direktiven sammanfattas de områden som ska analyseras i följande sex punkter:

- litteraturens ställning i skolan,
- läsfrämjande insatser,
- upphovsmännens villkor,
- bokmarknaden,
- tidskriftsmarknaden, och
- internationellt utbyte på litteraturområdet.

För varje område har kommittén i uppdrag att göra en analys av nuläget och att lämna förslag om förändringar av de statliga insatserna. På vissa områden finns också mer specifika uppdrag. För en närmare beskrivning av uppdraget på respektive område hänvisas till betänkandets bilagedel där regeringens direktiv återges i sin helhet (bilaga 1).

## 1.1 Mål och utgångspunkter för utredningen

Enligt direktiven ska kommittén lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur. Utredningens övergripande mål är alltså att stärka litteraturens ställning. Det preciseras i sin tur som att öka läsandet, särskilt bland barn och unga, och att säkra konsumenternas tillgång till kvalitetslitteratur. I det följande beskrivs hur vi har tolkat dessa mål och våra utgångspunkter för den analys som görs i betänkandet.

### Läsningens värden

Betydelsen av läsförståelse och förmåga att tillgodogöra sig skriftlig information kan knappast överskattas. Läsförståelse ingår som en viktig komponent i språklig förmåga generellt. Språklig förmåga är grundläggande för att uttrycka sig själv och förstå andras tankar, att reflektera, förstå samband, dra slutsatser och argumentera. Språklig förmåga är också av stor betydelse för att kunna se olika perspektiv, leva sig in i olika människors situation och kunna uttrycka empati.

En utgångspunkt för utredningen är att målet om ökat läsande bör förstås som att *läsande i sig har ett egenvärde*, oavsett vad som läses. En god förmåga att läsa kan endast komma till stånd och upprätthållas om människor, och särskilt barn och unga, läser olika typer av texter med viss regelbundenhet. På ett plan är detta tämligen självklart i dagens mediasamhälle. Film och rörlig bild har inte på något sett ersatt det skrivna ordet, snarare innebär kommunikation via internet och i sociala medier att det skrivs och läses mer än någonsin.

Att konstatera detta ger dock inte hela bilden. Samtidigt som läsande i sig har ett egenvärde är det inte desto mindre sant att *vad som läses också är av stor betydelse*. Det är av stor betydelse att läsförståelsen sträcker sig längre än till vissa grundläggande kunskaper och en förmåga att ta del av korta budskap i snabba informationskanaler. För att utveckla en mer avancerad läsförståelse krävs även ett läsande av texter som är mer komplicerade än korta inlägg i forum på nätet. Det krävs även en förmåga till

*koncentrerad läsning av längre sammanhängande texter*, dessa kan vara av både litterär och resonerande art. Det viktiga i sammanhanget är en förmåga att ta till sig och förhålla sig reflekterande till text av en viss komplexitetsgrad.

I vilket medieformat dessa texter sedan publicerats har mindre betydelse. Att denna typ av texter är viktiga säger inte heller något om vilken typ, genre eller stil som är att föredra. Texter av detta slag kan förekomma i många olika former, i skönlitterära böcker, tidningsartiklar, bloggar på nätet eller i specialiserad sakprosa. Inte minst är denna bredd viktig att beakta då läsförståelse kommer ur läsande som bygger på läslust och intresse för litteratur. Med andra ord är det troligtvis mycket bättre att barn och unga läser sådant de känner intresse för om alternativet annars är att de inte läser alls.

Varför är det då viktigt med en förmåga att läsa längre sammanhängande texter och att utveckla denna djupare läsförståelse?

För det första är en mer utvecklad läsförståelse viktig *för att som medborgare fullt ut kunna delta i det demokratiska samtalet*. En försämrad läsförståelse riskerar att urholka en av grunderna för demokratin. För att ta ställning till gemensamma angelägenheter krävs en god språklig förmåga, och detsamma gäller för att kunna hävda sin egen mening i en offentlig diskussion.

För det andra är läsförståelse avgörande för att individen ska få goda förutsättningar i ett kunskapsintensivt samhälle. Utbildning är en av de viktigaste nycklarna till samhällets möjligheter för den enskilde och av stor betydelse för Sveriges konkurrenskraft i framtiden. Läsförståelse är kopplat till teoretiskt tänkande och en *förutsättning för framgång i de allra flesta skolämnena*. Därför är det också avgörande att denna kompetens tidigt utvecklas.

Dessa resonemang rör läsförståelse som en förmåga eller färdighet och perspektivet blir, hur viktigt det än är, lätt instrumentellt. Man bör därför även anlägga ett mer innehållsligt perspektiv på dessa frågor. Det handlar inte bara om de färdigheter läsning bidrar till, utan också om de värden som är förknippade med läsning och med läsning av en viss typ av texter.

Ur ett *humanistiskt perspektiv* eller ett *bildningsperspektiv* har läsning av litteratur ett värde i sig. Värdet ligger bl.a. i den estetiska upplevelsen av verket och de specifika erfarenheter som därigenom förmedlas. Värdet av detta är naturligtvis svårare att mäta men bör för den skull inte förringas. Bildningens syfte bör bl.a. vara att ge den enskilde förutsättningar att kunna ta del av dessa konstnärliga uttryck oavsett om de är nya eller gamla.

Ur ett humanistiskt bildningsperspektiv ligger också ett särskilt värde i att vara förtrogen med *det litterära kulturarvet* – eller kanske snarare med de olika litterära kulturarv som utgör världslitteraturens ryggrad. I den, i vid mening, klassiska litteraturen finns berättelser och referensramar som delas av många och litteraturhistorien innefattar många av mänsklighetens konstnärliga storverk. För en djupare förståelse av dagens konstnärliga uttryck och samhällsutvecklingen i stort, är en kännedom om denna del av historien och kulturarvet av stor betydelse. Om en del av befolkningen saknar möjligheter att ta del av detta är det en stor förlust.

### Kvalitetslitteraturen

Enligt direktiven ska kommittén ha som mål att främja ett rikt utbud av kvalitetslitteratur. Detta uppdrag reser naturligen frågan om hur begreppet kvalitet ska förstås och vad som är att betrakta som kvalitativ litteratur. Även om kvalitetsbegreppet ofta är nödvändigt att förhålla sig till när det gäller att bedöma vad som ska stödjas med kulturpolitiska medel, innebär det inte att det är lätt att i allmänna ordalag svara på vad som är bärare av estetiska och innehållsliga kvaliteter.

I det följande talar vi mot denna bakgrund i huvudsak om *kvalificerade texter* i motsats till mindre komplexa texter, snarare än om vad som är bra eller dålig litteratur. Inte heller förutsätter vi att vissa genrer är bättre än andra – däremot har vi utgått från att utgivning inom vissa litteraturkategorier som är svagt representerade på marknaden kan ha ett särskilt värde för *mångfalden i utbudet*. Generellt kan också sägas att begreppet mångfald många gånger är mer användbart för att peka ut vad som t.ex. är viktigt att främja, eller vilka värden olika aktörer på bokmarknaden bidrar med.

På några ställen har det ändå varit nödvändigt att skilja på kvalitetslitteratur och annan litteratur i vår kartläggning, t.ex. när det handlar om att beskriva förlagens utgivningsprofil. I dessa fall har vi i möjligaste mån försökt anlägga ett mer sociologiskt förhållningssätt. Med andra ord har vi utgått från omdömen som olika normgivande instanser står för. Till kvalitetslitteraturen har vi då räknat sådana författarskap och böcker som recenseras i prestigefyllda sammanhang, som behandlas i litteraturhistoriska

översiktsverk eller som erhåller litterära priser.<sup>1</sup> En särskild variant av detta förhållningssätt har vi kunnat anlägga genom att utgå från de bedömningar som Statens kulturråds arbetsgrupper har gjort av stora delar av den svenska utgivningen.

### Det litterära systemets betydelse

Som vi tolkar målet att främja ett rikt utbud av kvalitetslitteratur rör det inte heller enbart antalet boktitlar i handeln eller vilken typ av litteratur som i dag är tillgänglig för konsumenter och läsare. Mot bakgrund av bredden i vårt uppdrag – preciserat under rubriker som litterära upphovsmän, bokmarknad, tidskriftsmarknad och internationellt utbyte – är det tydligt att syftet snarare är att analysera vilka förändringar som kan förväntas påverka de generella förutsättningarna för produktion och spridning av kvalitetslitteratur.

Med andra ord omfattar uppdraget att analysera det man kan kalla det litterära systemet i stort. För att tillförsäkra läsare i Sverige ett rikt utbud av kvalitetslitteratur krävs att alla delar av detta system fungerar. Den mest grundläggande förutsättningen för ett fungerande system är naturligtvis att det finns *en läsandets kultur* i befolkningen som bär upp det. Som påpekats ovan är det avgörande med utbildade medborgare, en utvecklad läsfärdighet och litterär bildning. En läsandets kultur förutsätter också en livaktig litterär offentlighet i den bemärkelsen att böcker diskuteras, recenserar och debatteras i medier och tidningar. Den yttrandefrihet som garanterar ett fritt meningsutbyte är grundläggande.

Ett väl fungerande system förutsätter även *en vital bokmarknad* där det finns utrymme för författare, översättare och illustratörer att vara konstnärligt verksamma. Det krävs vidare att det finns förlag och mellanhänder som kan utföra redaktionellt kvalitetsarbete och ta den investeringskostnad som utgivning och marknadsföring av böcker innebär, samt att dessa vågar satsa på olika typer av författarskap. Det krävs distributionsmöjligheter och tillgängliga försäljningskanaler för att verken ska kunna möta sin publik och för att intäkter ska genereras som kan bära upp

---

<sup>1</sup> Jfr diskussionen i Johan Svededal, "Svensk skönlitteratur i världsperspektiv", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 244, och Erik Peurell, *En författares väg: Jan Fridegård i det litterära fältet* (Gidlund, 1998), kapitel 8.

produktionen. För mångfald och konstnärlig utveckling är det avgörande att internationella impulser kan förmedlas genom utbyte med andra länder, goda språkkunskaper och översättningar.

Förhållandena på bokmarknaden har sedan mitten av 1900-talet varit föremål för olika statliga insatser för att stödja litteratur som inte fullt ut bär sig på marknadens villkor. Insatserna har tagit sig varierande uttryck över tid – även om mycket också har förblivit sig likt. De första kulturpolitiska insatserna var inriktade på upphovsmännen, sedermera infördes stöd till både förlag och bokhandel. År 2002 sänktes även momsens på böcker med motiveringen att det skulle främja tillgången på litteratur och öka läsandet. Dessa stöd har i hög utsträckning motiverats av att Sverige är ett jämförelsevis litet språkområde med en bokmarknad som kan ha svårt att bära upp ett större antal författarskap och en diversifierad utgivning.

Som vi ser det är det viktigt att ta fasta på detta i grunden *språkpolitiska perspektiv* i beskrivningen av litteraturen och bokmarknaden. Att det finns en livaktig litteratur på svenska, som läses och delas av de som bor i Sverige, är en förutsättning för det svenska språkets ställning och utveckling. I det följande kommer analysen också i möjligaste mån att utgå från de särskilda betingelser som kan sägas präglade det svenska språkområdet. I och med internationaliseringen och det faktum att engelskan blivit allt viktigare som arbets- och kulturspråk har de språkpolitiska frågeställningarna även fått en ny betydelse. I dag talar man ibland om risken för domänförluster på olika specialområden där engelskan kommit att bli dominerande. Översättningar, och särskilt översättningar av facklitteratur, är ur denna synvinkel avgörande för att svenska språket även i fortsättningen ska kunna utvecklas och användas på alla områden i samhället. Vidare ställs det litterära systemet och bokmarknaden i Sverige inför nya utmaningar i och med den tekniska utvecklingen och möjligheten för allt större grupper att ta del av information och litteratur på engelska.

Sammanfattningsvis kan det sägas att vi, med utgångspunkt i våra direktiv, anlagt ett systemperspektiv på de frågor vi är satta att behandla. Naturligtvis har vi inom ramen för denna utredning inte kunnat kartlägga och bedöma alla frågor i detalj. I stället har vi valt att i stor utsträckning sammanställa och analysera redan tillgänglig kunskap i relation till vad som är känt om framför allt teknikutvecklingen. I detta arbete har det varit av särskild vikt att bedöma

hur tendenser inom vissa delar av systemet kan förväntas påverka andra och hur de statliga insatserna bör förhålla sig till utvecklingen.

## 1.2 Utredningens arbetsformer

Enligt direktiven ska kommittén samråda med Statens kulturråd, Statens skolverk, Konstnärsnämnden, Sveriges författarfond, Svenska institutet, Kungl. biblioteket, folkbildningsorganisationer och andra berörda myndigheter och institutioner. Kommittén ska också inhämta information från företrädare för bokbranschen och intresseorganisationer på litteraturområdet.

Kommittén har under arbetets gång haft återkommande kontakter med de nämnda myndigheterna och institutionerna. Vidare har vi samrått med Folkbildningsutredningen (U 2011:09), Svenska barnboksinstitutet, centrumbildningar på ordområdet och Gruppen för läsning av facklitteratur i skolan (GLÄFS). Utredningen har även samrått med företrädare på lokal och regional nivå. Bland annat har besök gjorts i Region Skåne, Västra Götalandsregionen och i Norrbotten. Därutöver har Sveriges Kommuner och Landsting konsulterats i olika frågor.

Under utredningstiden har kontakter tagits med ett stort antal organisationer, företag och enskilda personer inom litteratur- och tidskriftsområdet. Ett antal större möten till vilka representanter från olika områden bjudits in har anordnats på teman som läsfrämjande, förlagsverksamhet, upphovsmännens villkor, internationellt utbyte, digitalisering och e-böcker, bokhandelns situation och antikvariatsbranschen. Utöver detta har samtal även förts med intresseorganisationer som Sveriges Författarförbund, Svensk biblioteksforening, Svenska Förläggareföreningen, Nordiska oberoende förlags förening, Föreningen Svenska Läromedel, De litterära sällskapens samarbetsnämnd (DELS), Dramatikerförbundet, Transportarbetareförbundet och DIK-förbundet.

Utredningen har gjort en utlandsresa, till USA. I Washington och New York fördes samtal med företrädare för myndigheter, bibliotek, bokförlag, bokhandlar och författarkollektivet. Vidare har samtal förts med företrädare för utländska myndigheter från flera andra länder, bl.a. norska Kulturrådet.

För att skapa ett bättre underlag för analysen har kommittén tagit fram en större forskningsantologi i samarbete med medieforskningsinstitutet Nordicom och professor Ulla Carlsson.



Antologin *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10) innehåller bidrag från ett tjugotal forskare inom olika discipliner och publicerades i mars 2012. Vidare har SCB i två omgångar fått i uppdrag att ta fram statistiska uppgifter för kommitténs räkning, dels om upphovsmännens villkor och dels om bokhandeln. Kommittén har anlitat ekonomen Leif Olsson för att analysera utvecklingen i bokhandelsledet (se bilaga 5 och 6) och överbibliotekarie Wilhelm Widmark har för utredningens räkning beskrivit arbetet med e-resurser vid forskningsbiblioteken (se bilaga 8).

Två mindre egna enkätundersökningar har genomförts. Dels har frågor om läsning och litteraturpolitik skickats till kulturråden vid de svenska utlandsmyndigheterna och dels har en enkätundersökning ställd till läns- och regionbiblioteken genomförts (se bilaga 7). Vidare har utredningen biståtts i analysen av läsfrämjandeprojekt utomlands av departementsrådet Eva Bergquist.

### 1.3 Betänkandets disposition

Kommitténs uppdrag innefattar flera olika delområden och ett antal mer preciserade frågeställningar. Generellt kan sägas att uppdraget är att, utifrån en beskrivning av utvecklingen på respektive område och en analys av de insatser som staten gör, dra slutsatser om behovet av förändringar av den förda politiken.

Uppdraget leder till frågor av följande slag: Har förutsättningarna för de statliga insatserna förändrats? Har avsikterna med tidigare reformer realiserats, dvs. har de varit effektiva? Har nya aktörer eller områden dykt upp som inte träffas av befintliga insatser? För att kunna svara på denna typ av frågor krävs dels en genomgång av den förda politiken och dels en analys av utvecklingen i samhället vad gäller läsande, bokutgivningen, upphovsmännens villkor osv.

Mot denna bakgrund är betänkandet indelat i fem tematiska block som vart och ett behandlar en del i vårt uppdrag. Varje block innehåller dels kapitel med en analys av samhällsutvecklingen på det berörda området, dels kapitel som beskriver de statliga insatserna. I ett avslutande sjätte block finns våra samlade överväganden och förslag samt en kostnads- och konsekvensanalys.

Det första blocket om läsning, består av kapitel 2, 3 och 4. I kapitel 2 analyseras läsvanor och läsfärdighet i befolkningen utifrån viktigare undersökningar. I kapitel 3 behandlas litteraturens

ställning i skolan, i kapitel 4 redovisas insatser för att främja läsning. I kapitlet beskrivs bl.a. biblioteksväsendet, folkbildningen och stödet till läsfrämjande insatser i projektform.

Det andra blocket, om upphovsmännens villkor, innefattar kapitel 5 och 6. I kapitel 5 behandlas villkoren för de yrkesverksamma på ordområdet utifrån tidigare undersökningar och statistiska uppgifter från SCB. Kapitel 6 beskriver ersättningar, stipendier och bidrag till de litterära upphovsmännen. Största delen av kapitlet rör biblioteksersättningen.

Det tredje blocket, om bokmarknaden, består av kapitel 7, 8 och 9. Kapitel 7 är en analys av bokutgivningen per litteraturkategori samt utvecklingen för nya format som e-böcker. Kapitel 8 är en beskrivning av de viktigare aktörerna på bokmarknaden. Kapitel 9 innefattar en redogörelse för stödet till utgivning av litteratur samt vissa andra stödordningar som syftar till att stärka kvalitetslitteraturens ställning.

Det fjärde blocket, om tidskriftsmarknaden, består av kapitel 10 och 11. Kapitel 10 är en beskrivning av kulturtidskrifternas ställning på marknaden. I kapitel 11 analyseras de statliga stöd som riktas till främst kulturtidskrifter.

Det femte blocket, om internationellt utbyte, innefattar kapitel 12 och 13. Kapitel 12 är en nulägesbeskrivning av den översatta litteraturens ställning i Sverige och den svenska litteraturen som exportprodukt. I kapitel 13 beskrivs de statliga insatserna för internationellt kulturutbyte på litteraturområdet.

I det avslutande sjätte blocket med bedömningar och förslag sammanfattas vår analys utifrån de tidigare avsnitten i kapitel 14. I kapitlet lämnas också kommitténs förslag i syfte att öka läsandet och för att stärka kvalitetslitteraturens ställning. I kapitel 15 sammanfattas ekonomiska och andra konsekvenser av förslagen, bl.a. utifrån bestämmelserna i 14 och 15 §§ kommittéförordningen (1998:1474).

Kommitténs direktiv finns återgivna i bilaga 1. Bilaga 2 är en tabellbilaga som innehåller mycket av det statistiska underlagsmaterial som använts för analysen. Bilaga 3 består av en internationell utblick i valda frågor och bilaga 4 innehåller sammanfattande information om studieförbunden i Sverige. I bilaga 5 och 6 finns två olika analyser av utvecklingen i bokhandeln skrivna av Leif Olsson. Bilaga 7 innehåller en sammanställning av svar från den enkät till läns- och regionbibliotek som genomförts. Bilaga 8

består av den beskrivning Wilhelm Widmark gjort för utredningens räkning av arbetet med e-resurser vid forskningsbiblioteken.

## 2 Läsvanor och läsfärdighet

Som konstateras i våra direktiv har flera undersökningar från senare år pekat på tendenser till en negativ utveckling vad gäller läsförståelse, läsvanor och intresse för litteratur och läsning i Sverige. Mot denna bakgrund ska vi enligt uppdraget analysera hur läsandet och intresset för läsning har utvecklats i olika befolkningsgrupper över tid. Vi ska även belysa om den befintliga statistiken bygger på lämpliga variabler för att beskriva läsning i ett föränderligt medielandskap.

I detta kapitel presenteras inledningsvis data från olika undersökningar som behandlat läsvanor i befolkningen som helhet och uppdelat på grupper. Sedan följer en analys av ungas läsfärdighet och tendenser över tid i denna del. Det senare bygger i stor utsträckning på de s.k. PISA-undersökningarna. Kapitlet avslutas med ett referat av viktigare förklaringar som förts fram till förämrad läsfärdighet bland unga.

### 2.1 Läsvanor i befolkningen

I dagens snabbväxande informationssamhälle har medborgarna att hantera en ständigt ökande ström av information i olika kanaler. Internets inmarsch har bl.a. inneburit att annan mediekonsumtion har minskat. Trots ny informationsteknologi och nya medieformer står dock texten som bärare av information stark i många avseenden.<sup>1</sup> Det visar sig både i att ”gamla” format som boken lever kvar, sida vid sida med nya, men också i att mycket av aktiviteten på nätet är textbaserad. Hur mediekonsumtionen förändrats under

---

<sup>1</sup> Se t.ex. Ulla Carlsson, ”Några inledande ord i spåren av tidigare utredningar”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).

den senaste tioårsperioden speglas bl.a. i Nordicoms undersökningar av den genomsnittliga s.k. mediedagen.

**Tabell 2.1 Mediedagen: Andel som använder olika medier en genomsnittlig dag i befolkningen samt bland flickor och pojkar (procent)**

|                                  | 2000 | 2005 | 2010 | Skillnad 2000–2010 |
|----------------------------------|------|------|------|--------------------|
| <b>Tv, samtliga</b>              | 88   | 86   | 86   | -2                 |
| - Pojkar 9–17 år                 | 94   | 93   | 92   | -2                 |
| - Flickor 9–17 år                | 91   | 93   | 87   | -4                 |
| <b>Radio, samtliga</b>           | 80   | 74   | 70   | -10                |
| - Pojkar 9–17 år                 | 60   | 48   | 46   | -14                |
| - Flickor 9–17 år                | 68   | 64   | 55   | -13                |
| <b>Dagstidning, samtliga</b>     | 74   | 73   | 66   | -8                 |
| - Pojkar 9–17 år                 | 47   | 43   | 31   | -16                |
| - Flickor 9–17 år                | 47   | 39   | 36   | -11                |
| <b>Bok, samtliga</b>             | 39   | 38   | 36   | -3                 |
| - Pojkar 9–17 år                 | 57   | 52   | 50   | -7                 |
| - Flickor 9–17 år                | 62   | 58   | 56   | -6                 |
| <b>Internet, samtliga</b>        | 32   | 42   | 68   | +36                |
| - Pojkar 9–17 år                 | 35   | 45   | 74   | +39                |
| - Flickor 9–17 år                | 34   | 43   | 63   | +29                |
| <b>Pvr, dvd, video, samtliga</b> | 15   | 15   | 11   | -4                 |
| - Pojkar 9–17 år                 | 36   | 28   | 12   | -24                |
| - Flickor 9–17 år                | 30   | 25   | 15   | -15                |

*Källa:* Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 65. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Som framgår av ovanstående tabell har användningen av samtliga medier förutom användningen av internet minskat bland flickor och pojkar i åldern 9–17 år. Läsnings av böcker har dock inte minskat lika mycket som vissa andra medieslag. Det är bara tv-tittande som har minskat mindre än bokläsningen. 2010 var det fortfarande över 50 procent av 9–17-åringarna som läste en bok dagligen.

Tidsanvändningen för olika medieslag har förändrats på ett liknande sätt. Användningen av samtliga andra medieslag har minskat i tid sedan internet slog igenom runt år 2000.<sup>2</sup> Vad gäller

<sup>2</sup> Ulla Carlsson & Ulrika Facht, red., *Mediesverige 2010: Statistik och analys* (Nordicom-Sverige, 2010) och *Nordicom-Sveriges Internetbarometer 2010*, Medienotiser nr 2 2011 (Nordicom-Sverige).

bokläsningen så har tendensen dock varit stabil. I Sverige har bokläsningen i befolkningen som helhet legat på i genomsnitt omkring 20 minuter per dag sedan andra världskrigets slut enligt olika forskare.<sup>3</sup>

Internet är ett i hög utsträckning textbaserat medium vilket innebär att användarna ofta både läser och skriver texter när de är online. Det finns dock mycket som tyder på att de texter som internetanvändarna kommer i kontakt med oftast är korta och inte kräver så mycket av läsarna. För befolkningen som helhet är de vanligaste sysselsättningarna på internet i fallande ordning: att skicka och läsa mail, läsa kvällstidningarnas hemsidor, använda sociala medier som Facebook, lyssna på musik, titta på videoklipp, ta del av faktadatabaser, besöka bloggar, läsa morgontidningar och spela spel. Att läsa skönlitteratur eller längre sammanhängande resonerande texter via internet är relativt sett ovanligt.<sup>4</sup> Aktiviteter som kräver kvalificerad läsning förfaller inte förekomma i samma utsträckning som snabbare och mer kortfattat informationsutbyte.

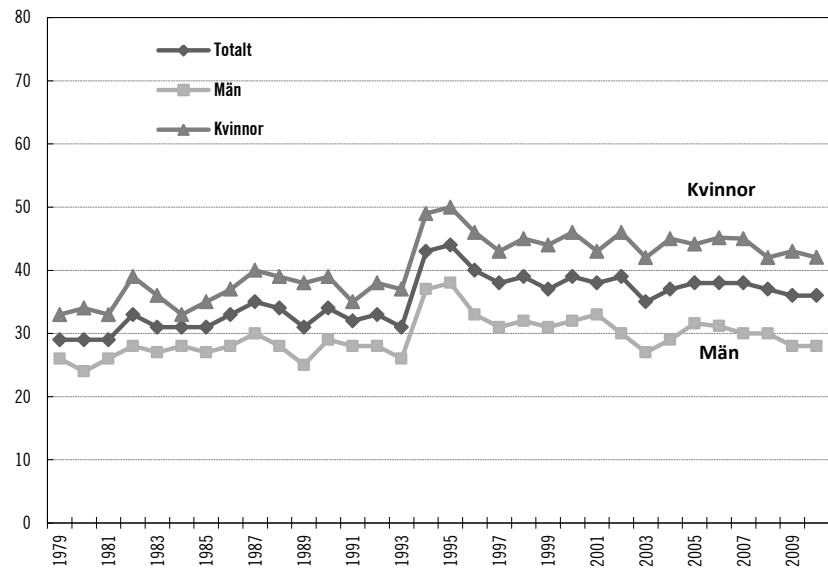
På en övergripande nivå är läsvanorna i befolkningen tämligen stabila över tid vad gäller läsning av böcker. De undersökningar som genomförts av Nordicom sedan 1970-talet ger en bild av vanor som förändras långsamt.

---

<sup>3</sup> Olle Findahl, *Barn och ungas medieanvändning i Internet-världen* (Nordicom-Sverige, 2012).

<sup>4</sup> *Nordicom-Sveriges Internetbarometer 2010*.

Diagram 2.1 Bokläsning i befolkningen 9–79 år en genomsnittlig dag, 1979–2010 (procent)



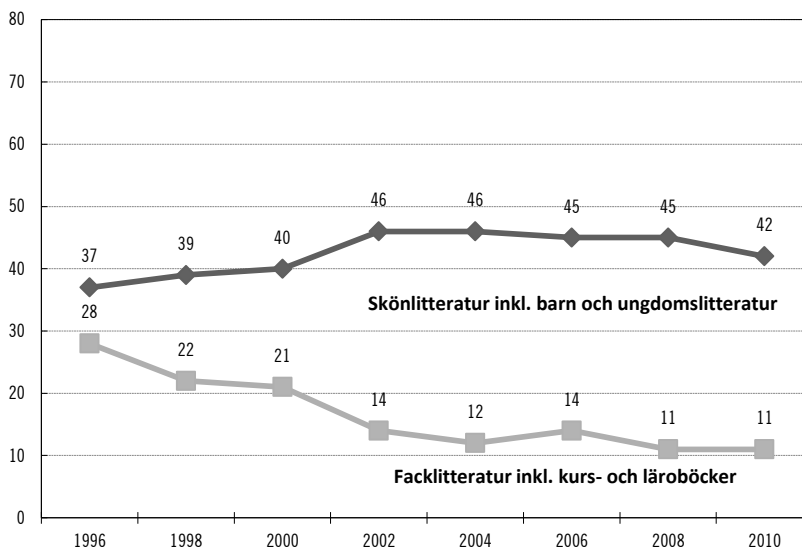
Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 54. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Då man i undersökningen från och med 1994 särskilt betonar att även facklitteratur, inklusive kurs- och läroböcker, ingår i frågan sker ett skift uppåt i kurvan. Både före och efter detta är utvecklingen dock jämn. Diagrammet kan alltså tolkas som att bokläsningen i befolkningen totalt sett är tämligen stabil över tid även om en ihållande svag nedgång kan noteras sedan 1995. Tydligt framgår också att kvinnor genomgående läser mer än män, ett förhållande som var det omvända längre tillbaka i tiden.<sup>5</sup>

Tendensen i befolkningen över tid ser dock olika ut vad gäller läsning av skönlitteratur och facklitteratur.

<sup>5</sup> Carlsson, "Några inledande ord i spåren av tidigare utredningar".

Diagram 2.2 Läsning av skönlitteratur och facklitteratur i befolkningen 9–79 år en genomsnittlig vecka, 1996–2010 (procent)



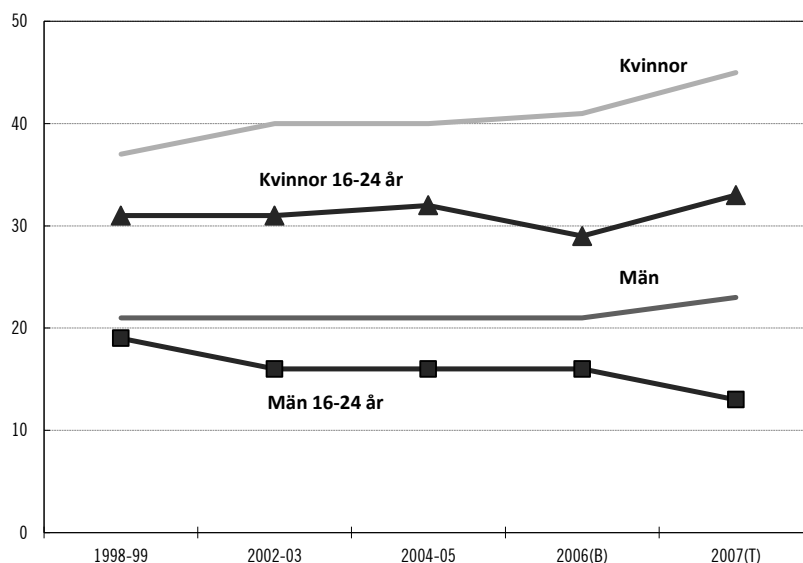
Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 55. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Skillnaderna i trender mellan fack- och skönlitteratur är som synes ovan stora. Andelen av befolkningen som läser facklitteratur har enligt undersökningen mer än halverats sedan 1996. Detta har troligen delvis sin grund i att behovet av t.ex. uppslagsverk minskat då allt fler hittar information med hjälp av olika sökmotorer på internet eller med hjälp av internetbaserade uppslagsverk som Wikipedia.

Som kunnat konstateras i tabellen ovan, med uppgifter för hela befolkningen och all typ av läsning, finns det betydande skillnader mellan kvinnors och mäns läsvanor. Kvinnor i Sverige tenderar sedan lång tid tillbaka att läsa i betydligt högre utsträckning än män. Denna skillnad visar sig tydligt om man ser till läsningen av skönlitteratur.



Diagram 2.3 Läsning av skönlitteratur varje vecka bland kvinnor och män totalt och i åldern 16-24 år, 1998-2007 (procent)



Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 60. Data från SCB, undersökningarna av levnadsförhållanden (Ulf).

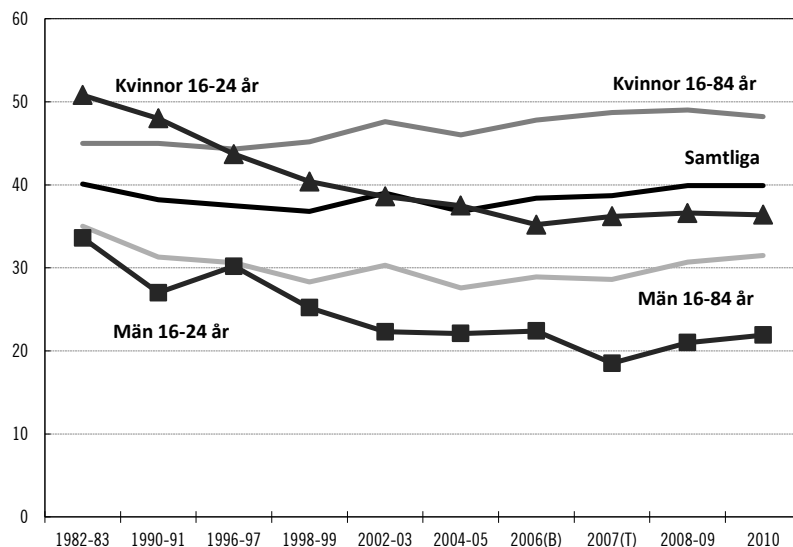
Anm.: Notera att 2006 samlades data in dels genom en besöksintervju (B) och dels genom en telefonintervju (T). Data från telefonintervjuerna har inte tagits med för 2006.

Som framgår av ovanstående diagram finns det tecken som tyder på att andelen som läser skönlitteratur minst en gång per vecka ökade något bland både kvinnor och män totalt mellan 1997 och 2007. Ökningen är dock större bland kvinnor än bland män vilket innebär att skillnaderna ökat något. Vad gäller de yngre, 16 till 24-åringarna, så har skillnaderna blivit betydligt större då andelen av de yngre männen som läst skönlitteratur minskat medan kvinnornas andel ökat. Andelen kvinnor i befolkningen som någon gång per vecka läste skönlitteratur var 2007 nästan dubbelt så stor som motsvarande andel av männen (45 respektive 23 procent). För den yngre gruppen är skillnaderna mellan könen större, andelen av de unga kvinnorna som läste skönlitteratur var nästan tre gånger större än för de unga männen (33 respektive 13 procent).

## Läsning i olika åldersgrupper

Olika åldersgrupper läser olika mycket och förhållandet mellan skilda grupper är relativt stabilt över tid. Det finns dock vissa undantag från detta mönster som är viktiga att uppmärksamma, bl.a. att läsningen minskar i ungdomsgruppen. Denna tendens visar sig tydligt om man ser till bokläsningens utveckling över ett längre tidsspänn så som den mätts i SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (Ulf).

Diagram 2.4 Bokläsning varje vecka bland kvinnor och män samt totalt, 1982–2010 (procent)



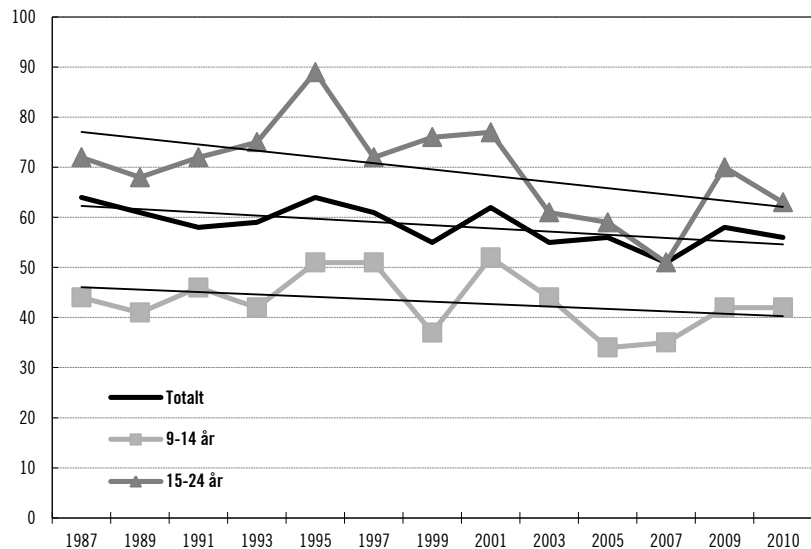
Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 59. Datat från SCB, undersökningarna av levnadsförhållanden (Ulf).

Anm.: Detta diagram innehåller delvis samma uppgifter som diagram 2.3. Diagrammet innehåller dock ett längre tidsperspektiv och gruppen "samtliga" ingår i detta diagram.

En successiv och tydlig minskning av andelen som läser minst en gång i veckan kan noteras i grupperna med unga (16–24 år) sett över de senaste tre decennierna. Denna trend märks både för unga män och unga kvinnor. Om man inkluderar ett bredare åldersspann (16–84 år) är trenden däremot stabil, eller till och med svagt uppåtgående.

Nordicom mäter också regelbundet den tid som används för olika medier. Den tid som ägnas åt läsning av eller lyssnande på bok bland dem som uppger att de ägnat sig åt detta en genomsnittlig dag har inte minskat med mer än ett par minuter sedan mitten av 1990-talet. Man kan dock se en mer substantiell minskning i gruppen unga (15–24 år).

Diagram 2.5 Lästidens utveckling bland unga läsare och läsare i befolkningen totalt en genomsnittlig dag, 1987–2010 (minuter)



Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 63. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

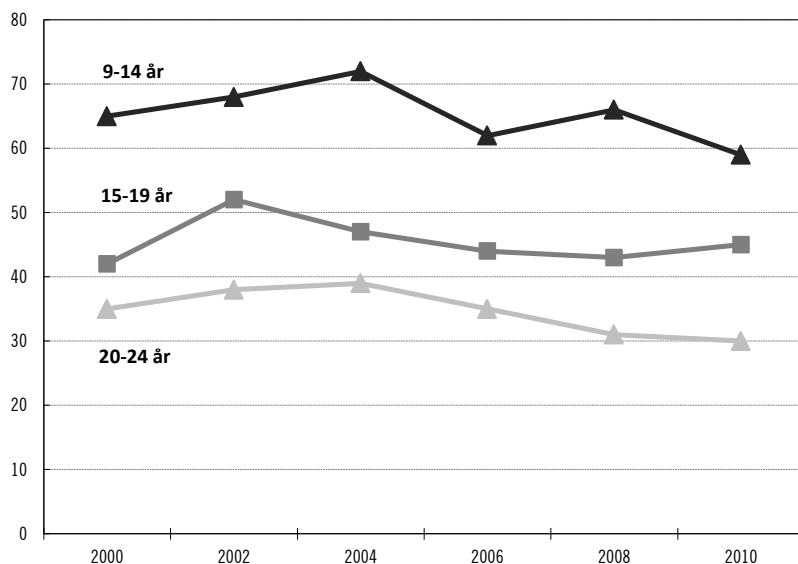
Enligt Lars Höglund, som sammanställt dessa siffror, är förändringarna under perioden i total lästid bland de som är läsare relativt små. De är dock inte obetydliga och en tydlig tendens är att lästiden minskar bland de unga. Detta tillsammans med data som tyder på att andelen läsare (dvs. de som uppger att de överhuvudtaget läser) minskar i denna grupp pekar på att en reell förändring i vanor skett över tid.<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", s. 63.

Samtidigt som trenden är nedåtgående för ungdomsgruppen som helhet ska man också lägga märke till att den grupp som läser mest frekvent är barn och unga som är i grundskoleåldern (9–14 år). Vad gäller yngre barn i förskoleåldern är frågan snarare i vilken utsträckning de vuxna läser för dem. Några mer systematiska studier av detta finns inte att tillgå men enligt en undersökning framtagen på initiativ av Läsrörelsen läser 35 procent av föräldrarna dagligen för sina barn och 30 procent läser för sina barn flera gånger i veckan, men inte varje dag. Undersökningen visar att högutbildade läser betydligt oftare för sina barn jämfört med lågutbildade och fler mammor än pappor läser för sina barn. I jämförelse med liknande undersökningar gjorda mellan 1984 och 2001 har högläsningen minskat.<sup>7</sup>

Den tydliga skillnaden mellan barn och unga i grundskoleåldern och andra åldersgrupper kan illustreras med uppgifter som gäller läsning av skönlitteratur.

**Diagram 2.6** Läsning av skönlitteratur bland unga en genomsnittlig dag, 2000–2010 (procent)



Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 56. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

<sup>7</sup> Se Marianne von Baumgarten-Lindberg, Elisabet Reslegård, Susanna Ekström & Ulf Larsson, "Sagostunden som försvann", *Dagens Nyheter*, 24 april 2012.

Som framgår av ovanstående diagram är det 9–14-åringarna som läser mest skönlitteratur. Dessa ”bokslukare” är de verkliga storconsumenterna av skönlitteratur. En oroande tendens är dock att läsningen minskat i denna grupp. På tio år har andelen som läser en genomsnittlig dag sjunkit från 65 till 59 procent. Från den högsta nivån på 72 procent 2004 är minskningen större, 13 procent.

Den åldersgrupp som läser minst skönlitteratur är de unga vuxna, 20–24 åringarna, där endast 30 procent läst en skönlitterär bok föregående dag 2010. I denna grupp har läsningen även minskat och skillnaderna mellan denna åldersgrupp och den övriga befolkningen har blivit större. Bland de äldre går det att skönja en svag uppgång i läsandet av skönlitteratur. I alla åldersgrupper från 35 år och uppåt är tendensen svagt ökande och över 40 procent av 25-65 åringarna läste skönlitteratur en genomsnittlig dag 2010.<sup>8</sup>

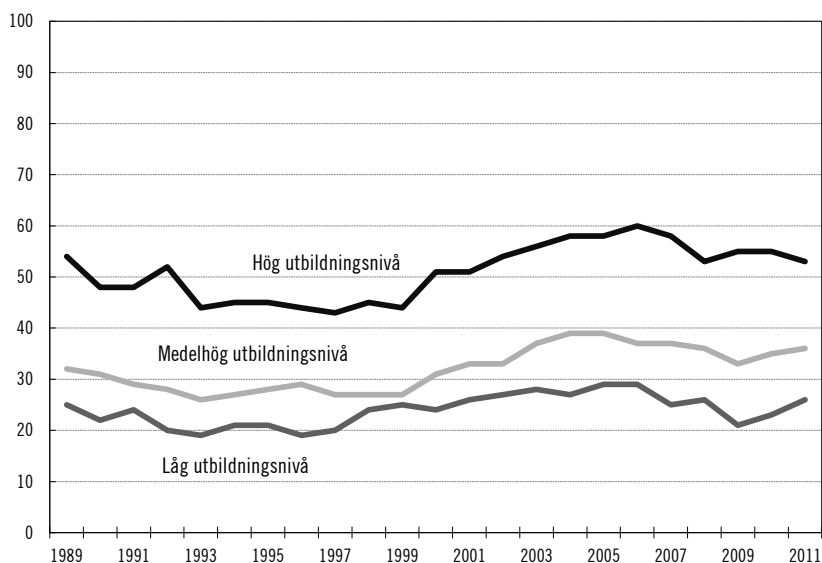
### Läsning och utbildningsnivå

Utbildningsnivån har stor betydelse för hur benägen individen är att läsa. Av nedanstående diagram framgår att högutbildade är dubbelt så benägna att läsa böcker minst en gång i veckan jämfört med lågutbildade. Skillnaderna mellan högutbildade och lågutbildade vad gäller läsvanor förefaller inte ha förändrats i någon större utsträckning över den senaste tjugoårsperioden enligt SOM-institutets undersökningar. De relativa förhållanden som kan konstateras i början av perioden förefaller i stort hålla i sig över tid.

---

<sup>8</sup> För motsvarande siffror för de äldre ålderskategorierna, se Höglund, ”Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier”, s. 56.

Diagram 2.7 Läst bok minst en gång i veckan efter utbildningsnivå, 1989–2011 (procent)



Källa: Jonas Hägglund & Frida Vernersdotter, *Kulturvanor i Sverige 1987–2011*, SOM-rapport 2012:17 (SOM-institutet).

Anm.: Låg utbildningsnivå avser som mest grundskola eller motsvarande obligatorisk skola; medelhög utbildningsnivå avser utbildning utöver grundskola men ej vid högskola/universitet; hög utbildningsnivå avser studier vid högskola/universitet.

## 2.2 Läsfärdighet

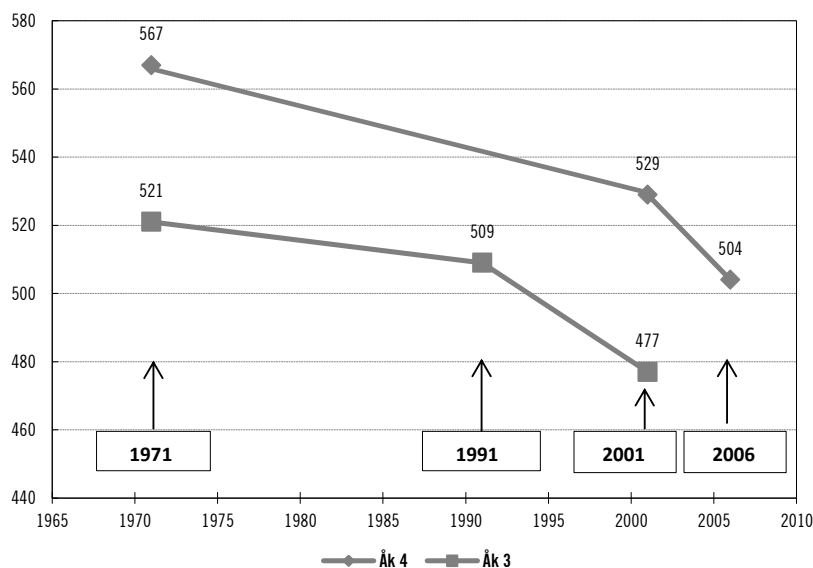
Det saknas i all väsentlighet undersökningar om vuxna svenskars läsfärdighet. Det är dock rimligt att anta att nästan alla vuxna svenskar har grundläggande läsförmåga. Detta innebär inte att alla har en läsförmåga som innebär att de kan ta till sig avancerade texter på ett fullgott sätt.

Läsfärdigheten hos elever i grundskolan mäts regelbundet. De mest omfattande internationella undersökningarna som Sverige deltar i är Progress in International Reading Literacy (PIRLS) som undersöker 10-åringars läsförmåga och Programme for International Student Assessment (PISA) som mäter 15-åringars läsförmåga.

## 9- och 10-åringars läsförståelse enligt internationella studier

Sverige har sedan tidigt 1970-tal ingått i internationella studier som The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) genomfört av 9- och 10-åringars läsförståelse.<sup>9</sup> Monica Rosén pekar i sin artikel "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar" på att det finns tecken på att läsförståelsen bland elever i dessa åldrar kontinuerligt har minskat sedan 1971 enligt IEA:s undersökningar. Följande diagram är Roséns sammanställning av resultaten i de undersökningar som genomförts med vissa intervall sedan denna tidpunkt.

**Diagram 2.8** Förändringar i läsförståelse i årskurs 3 och årskurs 4, trendskala (poäng)



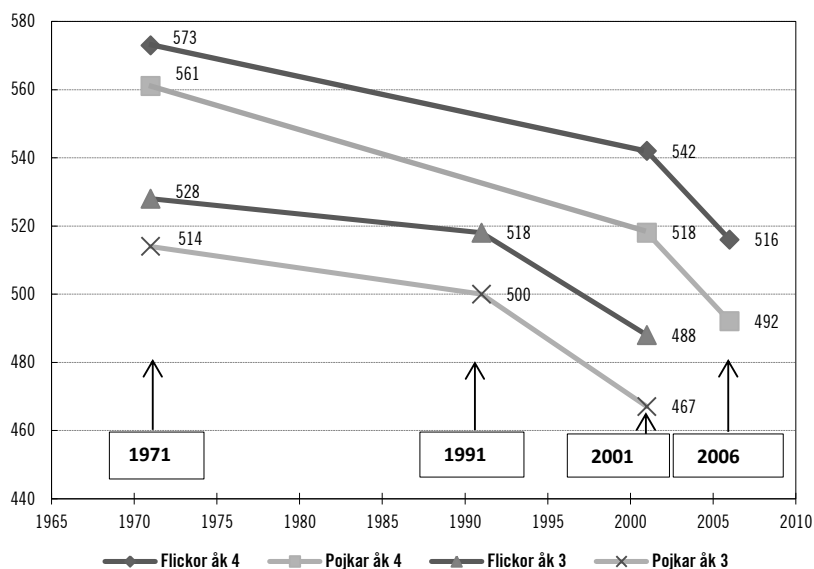
*Källa:* Monica Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- och 10-åringar", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 117. Data från The International Association for the Evaluation of Educational Achievements (IEA) läsundersökningar. Observera att undersökningarna sett något olika ut vid olika tillfällen och att de inte är fullt ut jämförbara.

<sup>9</sup> I de internationella studierna har olika begrepp använts för att beskriva individers möjligheter att ta till sig text. Sedan 1990-talet har begreppet "reading literacy" använts. Till svenska har det t.ex. översatts med läsfärdighet, läskunnighet eller läsförståelse. Monica Rosén påpekar att det viktiga är att begreppet "reading literacy" inte bara innefattar läsförmåga utan även attityder till läsning såsom läsinträsse och läsvanor. Se Monica Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- och 10-åringar", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 113.

Som framgår av ovanstående diagram ser det ut som att tendensen är en successiv minskning i läsförståelse över tid. Den relativt lilla minskningen i årskurs 3 från 1971 till 1991 på drygt 10 poäng ska dock tolkas försiktigt då den kan bero på mätosäkerhet. Den anmärkningsvärda minskningen har snarare ägt rum sedan 1990-talet. Mellan 1991 och 2001 minskade resultaten med 32 poäng och mellan 2001 och 2006 med ytterligare 25 poäng. Det ger en total nedgång med 52 poäng sedan 1991. Detta kan jämföras med att skillnaderna mellan ett skolår 2001 också var 52 poäng. Det förefaller alltså som att den försämrade läsningen hos elever i årskurs 3 och 4 motsvarar inläringen under ungefär ett skolår.<sup>10</sup>

Det finns tydliga skillnader mellan pojkars och flickors läsfärdighet. Flickor läser både mer och bättre än pojkar enligt de studier som gjorts.<sup>11</sup> Skillnader mellan könen är tydliga hos de 9 till 10-åringar som ingått i dessa studier.

**Diagram 2.9** Förändringar i läsförståelse för flickor och pojkar i årskurs 3 och årskurs 4, trendskala (poäng)



Källa: Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- och 10-åringar", s. 118.

<sup>10</sup> Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar", s. 117

<sup>11</sup> Detta gäller även i samtliga OECD-länder enligt PISA-undersökningarna. Se OECD:s rapport *PISA 2009 Results: What Students Know and can do – Students Performance in Reading, Mathematics and Science* (OECD 2010).



Skillnaderna mellan pojkars och flickors läsförståelse har enligt IEA-undersökningarna ökat sedan 1970-talet. Enligt undersökningarna har skillnaderna mellan könen ökat från cirka 10 poäng 1971 till cirka 20 poäng 2001 och 2006. Förändringarna är dock så pass små att det inte går att dra några långtgående slutsatser i denna del.<sup>12</sup>

### 15-åringars läsförståelse enligt PISA-undersökningarna

I PISA-undersökningarna definieras läsförståelse som förmåga att "förstå, använda, reflektera och engagera sig i texter för att uppnå sina egna mål, utveckla sina kunskaper och sin potential och för att delta i samhället".<sup>13</sup> I PISA-undersökningarna urskiljs tre olika läsprocesser som testas: "söka och inhämta information" i texten, "sammanföra och tolka" det lästa samt "reflektera och utvärdera" en text och relatera den till egna erfarenheter.

PISA:s definition av läsförståelse inbegriper alltså både den tekniska förmågan att avkoda en text såväl som förmågan att tillgodogöra sig texter på djupet och kunna använda sig av den kunskap som förmedlas. Av PISA-undersökningarna framgår att de svenska 15-åringarna gått från att vara goda läsare i jämförelse med andra OECD-länder år 2000, 2004 och 2006 till att vara genomsnittliga läsare år 2009. Av de 24 länder som deltagit i undersökningarna år 2000 och 2009 så är det i fyra länder som en minskning har kunnat uppmätas och Sverige är ett av dessa länder. Det är endast i Irland som resultaten sjunkit mer än i Sverige.<sup>14</sup>

I nedanstående diagram visas hur de svenska elevernas resultat utvecklats sedan år 2000. Diagrammet innehåller de svenska 15-åringarnas viktade genomsnittresultat på det lästest som ingår i PISA. Medelvärdet i OECD har varje år varit 496 poäng.

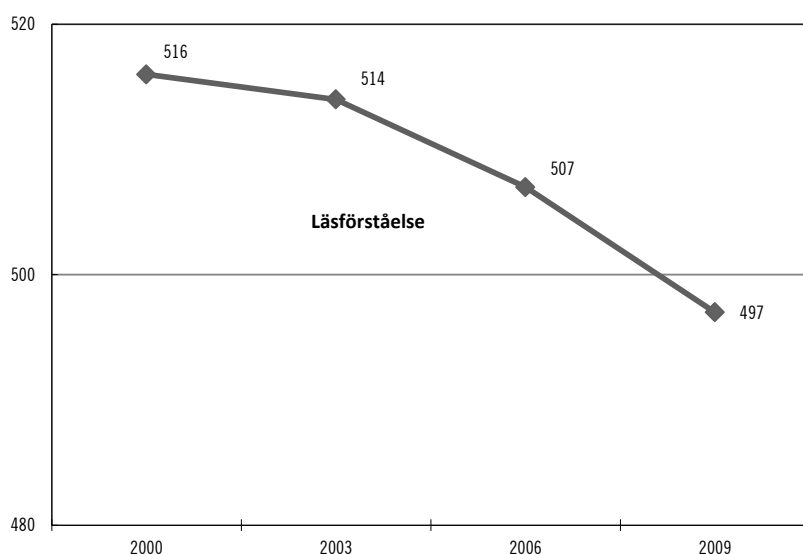
---

<sup>12</sup> Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar", s. 117.

<sup>13</sup> Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap*, rapport nr 352 (2010), s. 30 ff.

<sup>14</sup> Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden*, s. 83.

Diagram 2.10 Förändringar i läsförståelse hos 15-åringar, 2000–2009, kombinerad lässkala (poäng)



Källa: Ulf Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10). Data från PISA-undersökningarna.

De svenska 15-åringarnas läsförståelse har enligt PISA-undersökningarna blivit signifikant sämre sedan år 2000. Från att ha varit över medelvärdet för OECD-länderna skiljer sig Sveriges resultat år 2009 inte signifikant från medelvärdet. Det är dock troligt att den nedåtgående trenden inte började år 2000. Mer osäkra undersökningar antyder att läsförståelsen försämrats bland svenska 15-åringar från början på 1990-talet.<sup>15</sup> En sådan misstanke bekräftas ytterligare när man ser till den tidigare redovisade tendensen vad gäller 9- till 10-åringarnas läsförståelse över längre tid.

I PISA-undersökningen finns som nämnts tre olika skalor som mäter olika läsprocesser: söka och inhämta information, sammanföra och tolka samt reflektera och utvärdera. De svenska elevernas resultat i dessa delar sammanfattas i följande tabell.

<sup>15</sup> Johannes Åman, *Att lära av de bästa – en ESO-rapport om svensk skola i ett internationellt perspektiv* (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, 2011:8).

**Tabell 2.2** Medelvärden för de svenska eleverna på PISA:s tre delskalor för olika läsprocesser 2000 och 2009 (poäng)

|                                     | 2000 | 2009 |
|-------------------------------------|------|------|
| <b>Söka och inhämta information</b> | 516  | 505  |
| <b>Sammanföra och tolka</b>         | 522  | 494  |
| <b>Reflektera och utvärdera</b>     | 510  | 502  |

*Källa:* Ulf Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 98. Data från PISA-undersökningarna.

Av resultaten framgår att de svenska eleverna blivit sämre inom alla tre kategorierna. Den största minskningen finns inom kategorin sammanföra och tolka vilket även anses vara den kategori som mäter den mer avancerade läsningsningen.<sup>16</sup>

Det finns även i PISA-undersökningarna tydliga skillnader mellan 15-åriga pojkars och 15-åriga flickors läsfärdighet.

**Tabell 2.3** Medelvärden för flickor och pojkar på PISA:s kombinerade lässkala och de tre delskalorna för olika läsprocesser, 2000 och 2009 (poäng)

|                                     | 2000    |        |          | 2009    |        |          |
|-------------------------------------|---------|--------|----------|---------|--------|----------|
|                                     | Flickor | Pojkar | Skillnad | Flickor | Pojkar | Skillnad |
| <b>Kombinerad lässkala</b>          | 536     | 499    | 37       | 521     | 475    | 46       |
| <b>Söka och inhämta information</b> | 532     | 501    | 30       | 531     | 479    | 52       |
| <b>Sammanföra och tolka</b>         | 540     | 505    | 34       | 514     | 475    | 40       |
| <b>Reflektera och utvärdera</b>     | 536     | 486    | 51       | 529     | 476    | 53       |

*Källa:* Ulf Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 99. Data från PISA-undersökningarna.

Som framgår i ovanstående tabell har skillnaderna mellan pojkar och flickor ökat inom samtliga kategorier. Den största skillnaden finns inom kategorin reflektera och utvärdera. Det är även värt att notera att medelvärdet har sjunkit i varje kategori hos både flickor och pojkar. Minskningen av flickors förmåga att söka och inhämta information är dock marginell.

En del av förklaringen till de försämrade resultaten är att andelen elever som presterar mycket låga resultat blivit betydligt

<sup>16</sup> Ulf Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 98.

fler. För att spegla hur väl eleverna läser grupperas dessa i PISA-undersökningarna utifrån hur väl de klarar olika uppgifter. Totalt används sju nivåer där nivå 6 är den högsta och nivå 1b den lägsta. Elever som presterar under nivå 2 kan ofta läsa och förstå enklare texter men har problem med mer krävande texter. Dessa elever har ofta problem med att sammanföra och tolka det lästa samt problem med att reflektera över och utvärdera en text liksom att relatera den till sina egna erfarenheter.

Sammantaget var 17 procent av de svenska 15-åringarna under nivå 2 i den senaste PISA-undersökningen. Det är en ökning med 5 procent jämfört med andelen under nivå 2 år 2000.<sup>17</sup> Resultaten kan jämföras med ett land som Finland där motsvarande andel är 8 procent. Skillnaden i andelen svaga läsare är också stor mellan grupperna flickor och pojkar.

**Tabell 2.4 Andel pojkar och flickor under nivå 2 i PISA-undersökningarna, 2000 och 2009**

|      | Pojkar | Flickor |
|------|--------|---------|
| 2000 | 16,8   | 7,8     |
| 2009 | 24,2   | 10,5    |

*Källa: Statens skolverk, Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap, rapport nr 352 (2010), s. 85.*

Andelen svaga läsare har ökat över tid i båda grupperna. Mest oroande är dock tendensen bland pojkar. Resultaten innebär att nästan en fjärdedel av pojkarna saknar den grundläggande läsfärdighet som är en förutsättning för att läsning ska upplevas som lustfyllt. Dessa förhållanden bidrar troligen starkt till att endast hälften av pojkarna läser på sin fritid för nöjes skull.<sup>18</sup>

### 15-åringar med invandrabakgrund

Bland 15-åringarna i Sverige är knappt fyra procent födda i ett annat land och åtta procent har utländsk bakgrund genom sina föräldrar. Detta är något högre än genomsnittet i OECD. Av PISA-undersökningarna framgår att unga med invandrabakgrund

<sup>17</sup> Se Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", s. 100.

<sup>18</sup> Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden*, s. 85.

har sämre läsfärdighet än elever utan utländsk bakgrund, det gäller främst de som oftast inte talar svenska hemma.

I Sverige är skillnaden mellan gruppen utan utländsk bakgrund födda i landet och gruppen med utländsk bakgrund födda utomlands större än genomsnittet i de andra OECD-länderna. I ett genomsnittligt OECD-land är skillnaden i resultat mellan elever utan utländsk bakgrund födda i landet och elever med utländsk bakgrund 32,5 poäng. I Sverige är motsvarande siffra 53,5 poäng. De länder med minst skillnad är de anglosaxiska länderna vilket kan bero på att engelskan är ett internationellt språk.

På grund av att populationen utrikesfödda elever är begränsad i den svenska PISA-undersökningen är det svårt att dra generella slutsatser om varför personer födda utomlands i Sverige presterar sämre. I Danmark, där resultaten för utrikesfödda liknar de svenska resultaten, fördubblades populationen utrikesfödda med syfte att särskilt studera denna grupps läsfärdighet. I den danska undersökningen hade de studenter som kom till Danmark före 6 års ålder i medel 446 poäng och de som kom efter 6 års ålder 422 poäng. Medel för elever födda i Danmark med dansktalande föräldrar var 503 poäng. Av undersökningen framgår att hur gamla barnen är när de kommer till sitt nya land spelar stor roll för resultaten på PISA-undersökningen.

I den danska undersökningen finner forskarna inte stöd för att elever som går i skolor med en hög andel personer födda i andra länder har en sämre läsförmåga jämfört med elever som går i skolor med elever i huvudsak födda i Danmark. Sociala faktorer, t.ex. inkomst eller om föräldrarna hade arbete, förklarade däremot en tredjedel av skillnaden mellan infödda elever och utrikesfödda i Danmark. Även om det inte går att dra samma slutsatser i den svenska undersökningen på grund av att populationen utrikesfödda elever är mindre så antyder den svenska PISA-undersökningen också att sociala faktorer förklarar knappt en tredjedel av skillnaden.

### **Informationslitteracitet, digital läsfärdighet**

Att kunna hantera digital information blir allt viktigare. 90 procent av alla svenskar i åldern 16–34 år använder internet dagligen. Det offentliga samtalet och debatten om gemensamma angelägenheter äger i stor utsträckning rum på internet och individen förväntas i

dag använda digitala tjänster för att få del av viktig samhällsinformation. Att ta del av digital information kräver förmågor som både bygger på och skiljer sig från traditionell läsförståelse.<sup>19</sup>

I den senaste PISA-undersökningen undersöktes 15-åringarnas läsfärdighet digitalt i ett särskilt test vid sidan av undersökningen av traditionell läsfärdighet. Med digital läsfärdighet avsågs då samma sak som i den ordinarie PISA-undersökningen med tillägget att förmågan att navigera tillkom, d.v.s. att hitta material i en digital miljö genom att klicka sig fram.

I undersökningen av digital läsfärdighet presterade svenska 15-åringar bättre än de gjorde vad gäller traditionell läsförståelse. Medelvärde i PISA:s undersökning av digital läsning var 499 i OECD-länderna, de svenska elevernas medelvärde var 510 poäng vilket var signifikant högre än OECD-medelvärdet. Sverige ligger dock inte i topp vad gäller digital läsning. Fyra länder (Sydkorea, Australien, Nya Zeeland och Japan) hade signifikant högre medelvärde än Sverige och åtta länder hade signifikant lägre resultat på testet. Finland deltog inte i denna undersökning.

Inte förvånande är korrelationen mellan de olika lästesterna stort (0,87). Det finns samtidigt skillnader mellan de olika testen, t.ex. är skillnaderna mellan pojkar och flickor mindre vad gäller digital läsning (26 poäng) än vad gäller traditionell läsning (46 poäng).

I undersökningen fann forskarna inte något signifikant samband mellan användandet av datorer i undervisning eller i hemmen och förmågan att läsa digitalt. De som presterade bäst på testet var dock de måttliga datoranvändarna. De elever som gick i skolor som i större utsträckning använde dator i annan undervisning, som matematik, naturkunskap och modersmålsundervisning, presterade sämre på det digitala lästestet än de som i måttlig utsträckning använde sig av datorer i undervisningen.<sup>20</sup>

---

<sup>19</sup> Jfr Olof Sundin, "Att hantera kunskap och information i den digitala samtiden", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).

<sup>20</sup> Statens skolverk, *Eleverna och nätet – PISA 2009 om 15-åringars förmåga att söka, läsa och värdera digital information*, rapport 361 (2011).

## 2.3 Förklaringar till försämrad läsfärdighet

Enligt PISA-undersökningen har läsningen försämrats hos samtliga grupper, pojkar respektive flickor, 15-åringar med invandrarbakgrund respektive utan invandrarbakgrund. Flera olika typer av förklaringar har presenterats till varför unga svenskar läser allt sämre. Förklaringarna rör sig på olika nivåer, från en individuell nivå till en mer strukturell systemnivå, och de olika faktorerna förklaras ofta vara mer eller mindre direkt relaterade till varandra. En omdiskuterad förklaring på individnivå är att den ökade användning av datorer och internet har påverkat läsningen negativt. En annan förklaringsmodell pekar på att förändringar i skolan har medfört att den svenska grundskolan har blivit sämre på att lära ut läsning. Relaterat till ovanstående faktorer eller oberoende av dem framhålls också ofta att läslusten och läsvanorna har förändrats bland unga. Det senare är en typ av variabler som både kan bero på och leda till sämre läsfärdighet.

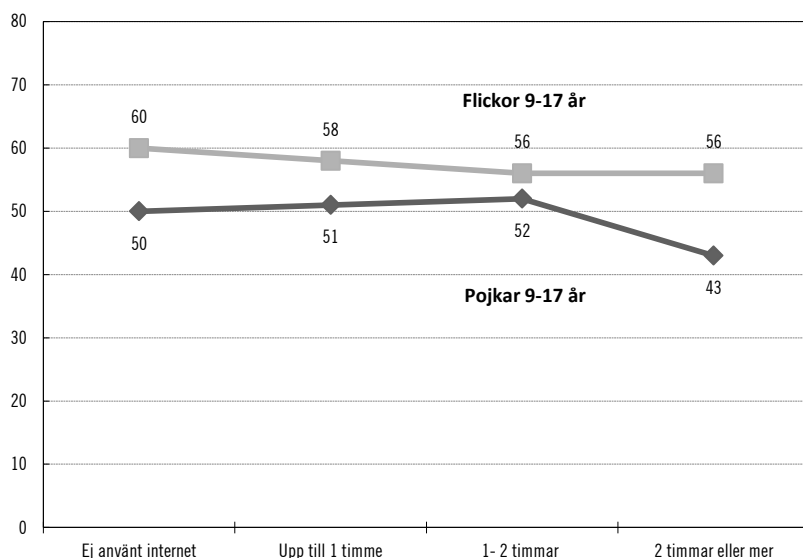
Att förklara orsakerna till försämrad läsfärdighet är komplext. Läsfärdighet är en variabel som bestäms av flera faktorer som inbördes korrelerar. I det följande sammanfattas ändå de viktigare förklaringsmodellerna.

### Internetanvändningens påverkan på ungas läsfärdighet

I Nordicoms Mediebarometer finns vissa uppgifter som kan användas för att undersöka sambandet mellan datoranvändning och läsning, bl.a. om uppskattad tid för internetanvändning och personens läsvanor. Av dessa uppgifter går det inte att dra några tydliga slutsatser om ett tydligt samband mellan läsvanor och internettid.

Som framgår av diagrammet nedan förefaller det inte finnas något starkare samband mellan internetanvändning och om en person läst/inte läst en bok föregående dag. De som använt internet upp till två timmar per dag förefaller vara lika benägna att läsa en bok som de som inte använt internet. Det är endast när det gäller gruppen pojkar som använder internet mer än två timmar som det syns en signifikant skillnad. Man ska dock lägga märke till att dessa uppgifter inte säger något om den tid som använts till läsning. Det är möjligt att de som tillbringar mycket tid på internet läser med ungefär samma regelbundenhet fast kortare stunder.

Diagram 2.11 Läst bok föregående dag efter internettid 2010, pojkar och flickor (procent)



Källa: Höglund, ”Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier”, s. 69. Data från Nordicoms Mediebarometer.

Monica Rosén har visat att det på landsnivå finns ett statistiskt samband mellan läsfärdighet och datoranvändning hemma. I länder där datoranvändningen hemma ökat har läsfärdigheten ofta minskat. Hur detta samband ser ut och vilka orsakerna skulle kunna vara finns det olika sätt att närma sig. Det kan generellt sett sägas finnas tre olika förklaringsmodeller som rör hur internet- och datoranvändning påverkar läsfärdighet.<sup>21</sup>

Den första typen av förklaringar kan kallas *innehållsteorier*. Dessa teorier menar att effekten på läsfärdigheten är en funktion av vilket innehåll internet- och datoraktiviteterna har. Effekten kan vara antingen positiv eller negativ beroende på vilket innehåll aktiviteten har. En annan typ av förklaringar kan kallas *förskjutningsteorier*. Dessa teorier tar sin utgångspunkt i att tiden är en begränsad resurs. Om internet- och datoranvändning tar tid från läsning så får det en negativ effekt på läsfärdigheten. Den tredje

<sup>21</sup> För en sammanfattning se Rosén, ”Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar”, s. 129.



typen av förklaringar, *aktiveringsteorier*, utgår från att användandet av medier som bygger på passivt mottagande av information är negativt för den kognitiva utvecklingen. Om olika medieteknologier används på ett interaktivt och kognitivt utmanande sätt kan de dock istället vara positiva enligt detta synsätt.

Monica Rosén finner att i länder där datoranvändningen ökat mest har nöjesläsningen på fritiden minskat liksom boklånefrekvensen på bibliotek.<sup>22</sup> Också i Sverige syns en minskning i båda dessa avseenden. Dessa mönster menar hon tyder på att det inte är datorerna i sig som har en menlig inverkan på läsfärdigheten, utan att det sannolikt handlar om en omfördelning av tid (det stödjer alltså en förskjutningsteoretisk tolkning) och att mer tid läggs på datorer och mindre på läsning. Sammanfattningsvis leder det henne till slutsatsen att nedgången i läsprestationer bland 9- till 10-åringar i Sverige till stor del kan förklaras av förändrade läsvanor med minskat nöjesläsande och mindre intresse för läsning som en följd av ett ökat datoranvändande på fritiden.

### Förändringar i skolan som förklaring till försämrade resultat

När Skolverket sökt förklara de försämrade resultaten i PISA- och PIRLS-undersökningarna så hänvisar de bl.a. till förändringar i skolans struktur och styrning.<sup>23</sup> Bland annat framhålls att den ökade decentraliseringen rörande beslutsfattandet om skolan har inneburit en ökad segregering.<sup>24</sup> Skolornas elevsammansättning har blivit allt mer homogen och skillnaderna mellan skolorna har blivit större.

I skolverkets rapport *Likvärdig utbildning i svensk grundskola* visas att spridningen mellan skolors genomsnittliga resultat mer än fördubblats sedan 1990-talet. Skillnaden i resultat mellan elever i olika skolor beror enligt Skolverket dels på att skolorna är segregerade i betydelsen att vissa skolor har en högre andel elever med utländsk bakgrund och elever med sämre socioekonomisk bakgrund. Att vissa skolor har bättre resultat förklaras i rapporten av att det i dessa skolor uppstår kamrateffekter då eleverna generellt är mer studiemotiverade i dessa skolor samt att lärarnas

<sup>22</sup> Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar", s. 137.

<sup>23</sup> Se t.ex. Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden*, s. 135.

<sup>24</sup> Statens skolverk, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola: Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer* (2009).

förväntningar är högre på eleverna i de mer framgångsrika skolorna. Enligt författarna till rapporten går det inte att utesluta att kvalitetsskillnaderna i skolan även har ökat.<sup>25</sup>

I PISA-undersökningarna bekräftas bilden av att socioekonomisk bakgrund fått större betydelse för elevernas läsresultat.

**Tabell 2.5 Den socioekonomiska bakgrundens betydelse för läsresultaten i PISA-undersökningarna år 2000 och 2009 (poäng i PISA)**

|                   | 2000      | 2009      | Trend 2000-2009 |
|-------------------|-----------|-----------|-----------------|
| Sverige           | 36        | 43        | 8               |
| Danmark           | 40        | 36        | -3              |
| Finland           | 25        | 31        | 6               |
| Island            | 21        | 27        | 5               |
| Norge             | 36        | 36        | 0               |
| Tyskland          | 52        | 44        | -9              |
| USA               | 52        | 42        | -9              |
| <b>OECD-medel</b> | <b>39</b> | <b>38</b> | <b>-1</b>       |

Källa: Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap*, rapport nr 352 (2010), s. 135.

Av ovanstående tabell framgår att den socioekonomiska bakgrunden har betydelse för elevers läsresultat. I Sverige kunde 2009 hela 43 poäng förklaras av denna variabel, vilket är högre än år 2000 enligt Skolverket. Sverige är inte bara det nordiska land där socioekonomisk bakgrund påverkar resultaten mest, Sverige är även sämre än OECD-genomsnittet i detta avseende. Utvecklingen i förklaringsgrad för denna variabel antyder att den svenska skolans kompensatoriska förmåga har blivit sämre. Sverige har historiskt haft en skola som varit bättre på att utjämna socioekonomiska skillnader än OECD-genomsnittet men så är inte längre fallet.

I OECD:s analys av framgångsrika länder framgår att de länder som lyckas bäst i PISA även är de länder som lyckas minska de socioekonomiska skillnaderna. De länder som ligger i topp i PISA-undersökningen ligger under OECD-medel vad gäller betydelsen av socioekonomisk bakgrund för resultaten.<sup>26</sup>

<sup>25</sup> Statens skolverk, *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdigheten över tid*, rapport nr 374 (2012).

<sup>26</sup> OECD, *PISA 2009 Results: What Makes a School Successful? Resources, Policies and Practices*, vol. IV (2010), s. 104.

Skillnaden i resultat på lästestet mellan skolor i Sverige har också ökat enligt PISA-undersökningen. I Sverige är dock skillnaden i detta avseende fortfarande mindre än OECD-genomsnittet. Detta förklaras till viss del av att i många andra länder går 15-åringarna i motsvarande gymnasieskola, dvs. i en skolform där eleverna kan välja mellan teoretiska eller praktiska inriktningar. Samtliga nordiska länder har dock en mindre skillnad mellan skolor än Sverige.

Elever i fristående skolor har i Sverige något högre resultat på läsdelen i PISA-undersökningarna jämfört med elever i kommunala skolor. Denna skillnad försvinner dock om man även tar hänsyn till socioekonomiska faktorer.

En förändring som ofta påpekas i den svenska skolan är att undervisningen har individualiserats. Med det avses att en viss del av ansvaret har flyttats från läraren till eleven genom att ökat fokus i undervisningen lagts på självständigt arbete i olika former. Detta är en utveckling som enligt Skolverket är särskilt tydlig när det gäller läsning. I en kunskapsöversikt från Skolverket påpekas att undersökningar visar att "ansvaret för elevernas lärande i stor utsträckning delegerats till eleverna själva i olika former av eget arbete, till föräldrarna i lästräningen, till bibliotekarierna i valet av skönlitteratur".<sup>27</sup> I Skolverkets analys av PISA-undersökningen beskrivs också individualiseringen som en förklaring till de sjunkande resultaten. Nationell och internationell forskning har visat att aktiva lärare är en förutsättning för goda skolresultat. I OECD:s analys av framgångsrika skolsystem framgår att relationen mellan lärare och elev är den enskilt viktigaste faktorn för elevernas resultat generellt. Det är i de skolmiljöer där lärarna är engagerade som eleverna lyckas. Lärarnas engagemang har enligt OECD betydligt större betydelse för elevernas resultat än t.ex. storleken på klasserna.<sup>28</sup>

---

<sup>27</sup> Statens skolverk, *Vad händer med läsningen? En kunskapsöversikt om läsundervisningen i Sverige 1995–2007*, rapport nr 302 (2007).

<sup>28</sup> OECD, *PISA 2009 Results: What Makes a School Successful?*, s. 107. Forskaren John Hattie har gjort den största metaanalysen av vad som påverkar elevers skolresultat. Undersökningen pekar på att lärarens roll i skolan har varit underskattad. Hattie konstaterar att den enskilda lärarens pedagogiska kunskaper och engagemang är av avgörande betydelse för elevernas lärande. Lärarens förmåga betyder betydligt mer för kunskapsinhämtningen än hur skolan är organiserad. Faktorer som skolstorlek, klasstorlek, programstruktur, finansiering, nivågruppering har liten eller ingen betydelse enligt analysen. Se John Hattie, *Visible learning* (Routledge, 2009).

När de forskare som står bakom Skolverkets kunskapsöversikt söker förklara varför elever i de skolor som i större utsträckning använder datorer i undervisningen är sämre digitala läsare tas denna aspekt upp. De anför att eleverna i dessa skolor ofta får sitta ensamma framför datorn. Den handledda datortiden är liten och en hög grad av datoranvändning kan innebära lite lärartid för eleverna. Detta innebär att hög datoranvändning korrelerar med låg lärarnärvaro och lärarnas insatser är det som har störst betydelse för läsförmågan.

### Läslusten och läsvanorna har förändrats

Läsförmåga är naturligen nära sammanlänkat med läsvanor och läslust. Sambanden kan förmodas gå åt båda håll, dvs. den som tycker om att läsa blir bättre på aktiviteten och den som är bra på att läsa kommer att läsa mer och på så sätt utveckla sin förmåga ytterligare. Detta skapar en spiral som lätt blir negativ för den som aldrig når en viss nivå i sin läsförmåga. Den danska forskaren Elisabeth Arnbak har visat på det tydliga sambandet mellan basal läsfärdighet och läslust och läsvanor. Hon understryker särskilt att det för att nöjesläsa krävs grundläggande färdigheter såsom förmåga att avkoda text och ett tillräckligt ordförråd för att förstå vad som läses. Med andra ord krävs grundläggande läsfärdigheter för att tycka om att läsa och läslust innebär sedan i sin tur att eleven läser mer vilket i sin tur kommer att skapa en god läsare. Det handlar om att knäcka läskoden för att komma vidare i utvecklingen.<sup>29</sup>

I PISA-undersökningarna framgår också att de elever som tycker om att läsa läser mer och bättre. Mot denna bakgrund är det särskilt problematiskt att svenska pojkars lust att läsa har minskat signifikant sedan år 2000. År 2009 hade även de svenska 15-åringarna totalt sett mindre angiven läslust än genomsnittet i OECD, dock framförallt på grund av pojkarnas låga nivåer. I det index som används är OECD-genomsnittet för hela populationen 0 och det svenska genomsnittet var 2009 – 0,11.

---

<sup>29</sup> Elisabeth Arnbak. ”To what extent do basic skills predict students’ PISA reading score?”, i Niels Egelund, red., *Norden Lights on PISA 2009 – focus on reading* (Nordiska ministerrådet, 2012:501).

Tabell 2.6 Flickors och pojkars läslust, 2000 och 2009 (indexvärden)

|                | Pisa 2000 |        | Pisa 2009 |        |
|----------------|-----------|--------|-----------|--------|
|                | Flickor   | Pojkar | Flickor   | Pojkar |
| <b>Sverige</b> | 0,28      | -0,32  | 0,26      | -0,47  |
| <b>OECD</b>    | 0,33      | -0,23  | 0,31      | -0,31  |

*Källa: Statens skolverk, Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap, rapport nr 352 (2010), s. 88.*

Som framgår av ovanstående tabell ligger både svenska pojkar och flickor under genomsnittet i OECD vad gäller angiven läslust. Skillnaden mellan pojkar och flickor är något större i Sverige än genomsnittet i OECD. Skillnaden var i genomsnitt 0,62 i OECD och 0,73 i Sverige. Det är även intressant att notera att måttet läslust statistiskt sett förklarar de svenska 15-åringarnas prestationer på den samlade lässkalan i större utsträckning än vad som gäller generellt för alla OECD-länderna. Variabeln läslust förklarar en skillnad på 21,7 poäng i Sverige jämfört med 18,1 i OECD-länderna generellt.

Läsvanorna har som sagt stor betydelse för läsfärdigheten. De elever som läser mer blir av naturliga skäl bättre läsare. Som framgått ovan har läsningen bland unga minskat, särskilt vad gäller pojkar. Att även vad som läses har betydelse för läsförmågan visas av PISA-undersökningarna.

Tabell 2.7 Prestationer på lästestet i PISA-undersökningen 2009 för elever som läser respektive inte läser olika slags läsmaterial (poäng)

|                       | Sverige |          | OECD  |          |
|-----------------------|---------|----------|-------|----------|
|                       | Läser   | Läser ej | Läser | Läser ej |
| <b>Veckotidningar</b> | 513     | 480      | 501   | 486      |
| <b>Serier</b>         | 510     | 496      | 492   | 495      |
| <b>Dagstidningar</b>  | 511     | 486      | 501   | 484      |
| <b>Faktaböcker</b>    | 541     | 495      | 513   | 492      |
| <b>Skönlitteratur</b> | 549     | 475      | 533   | 480      |

*Källa: Statens skolverk, Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap, rapport nr 352 (2010), s. 78.*

I Sverige uppvisar läsning av alla typer av läsmaterial ett positivt samband med resultat på läsfärdighetstestet. I stort gäller detta även i OECD-länderna generellt (med undantag för serier) även

om skillnaderna mellan de som läser och de som inte gör det är mindre för alla OECD-länderna. Som framgår av ovanstående tabell pekar mycket även på att det för läsförmågan är av särskilt stor betydelse att unga regelbundet läser fack- och skönlitteratur. Skillnaden i Sverige mellan de som läser skönlitteratur och de som inte läser skönlitteratur är 74 poäng och de som läser respektive inte läser facklitteratur är 44 poäng, detta kan jämföras med skillnaden mellan personer med utländsk bakgrund och de utan utländsk bakgrund vilken är 53,5 poäng.

## 3 Litteratur i skolan

Enligt direktiven ska vi analysera litteraturens ställning i skolan och föreslå hur den kan stärkas i förskolan, förskoleklassen, grundskolan och gymnasieskolan. Detta kapitel behandlar den statliga styrningen av de olika skolformerna och viktigare statliga insatser som rör litteratur och läsning i skolan. Vidare beskrivs styrningen av lärarutbildningen, vissa undervisningsmetoder och relevanta kompetensutvecklingsinsatser. Ett längre avsnitt ägnas skolbibliotek. Kapitlet avslutas med en analys av litteraturens ställning inom satsningen Skapande skola.

### 3.1 Styrningen av skolområdet och genomförda reformer

Styrningen av skolområdet är komplex. Under 1990-talet decentraliserades en stor del av ansvaret för skolan och skolväsendet blev i huvudsak en kommunal angelägenhet. Förenklat kan det sägas att staten sätter upp mål genom exempelvis skollagen (2010:800) och läroplanerna för undervisningen, men att det är skolhuvudmännen som är ansvariga för att målen nås. Även finansieringen av skolverksamheten har förändrats från att vara direktfinansierad av staten till ett system med generellt statsbidrag där kommunerna har stor frihet att besluta hur mycket resurser de vill lägga på skolverksamhet.

Det är kommunerna som bär huvudansvaret för skolan medan de statliga myndigheterna Statens skolverk och Statens skolinspektion har till uppgift att utfärda föreskrifter och tolka regelverken samt att följa upp och granska verksamheten. Även om kommunerna bär ansvaret för att det finns skolor för samtliga barn och unga upp till 20 års ålder så är utförarna både offentliga och enskilda aktörer.

Skolan är ett område där stora reformer håller på att implementeras. Nya läroplaner infördes under läsåret 2011/2012 och en ny skollag började tillämpas den 1 juli 2011. Riksdagen beslutade i april 2011 om grundläggande förändringar i lärarutbildningens struktur och utformning (prop. 2009/10:89, bet. 2009/10:UbU16, rskr. 2009/10:248). Utbildning enligt de nya kraven började ges höstterminen 2011.

### Statens skolverk

Statens skolverk är förvaltningsmyndighet för bl.a. skolväsendet inklusive förskoleverksamheten. Myndigheten ska främja att alla barn och elever får tillgång till en likvärdig utbildning av god kvalitet. Skolverket ska även vara ett stöd för kommuner och andra huvudmän i deras utbildningsverksamhet och pedagogiska verksamhet samt bidra till förbättrad måluppfyllelse.<sup>1</sup> Skolverket gör detta genom att t.ex. initiera forskning, ge stöd till kommuner och andra huvudmän samt administrera statliga satsningar på till exempel kompetensutveckling och fortbildning för lärare. Exempel på satsningar inom läs- och skrivområdet är Läsa-skriva-räkna, Lärarlyftet, samt Förskolelyftet. Skolverket publicerar även olika typer av material för skolledare och lärare, exempelvis lärarhandledningar.<sup>2</sup> De tar även fram allmänna råd i olika frågor inom ramen för skolområdet. Skolverket arbetar vidare för att stödja skolor och kommuner i deras arbete med ett stärkt kvalitetsarbete och följer upp och utvärderar huvudmäns, förskolors och skolors arbete i syfte att förbättra kvaliteten och resultaten i verksamheterna.

Inom Skolverket finns ett Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling (NCS) som har i uppdrag att stimulera skolhuvudmän och skolor på kommunal nivå att arbeta aktivt med just språk-, läs- och skrivutveckling. Verksamheten startade 2006 genom ett regeringsuppdrag om att förbättra barns språk-, läs-, och skrivutveckling för att på så sätt bidra till en ökad måluppfyllelse i

---

<sup>1</sup> Förordning (2011:555) med instruktion för Statens skolverk.

<sup>2</sup> Se bl.a. Statens skolverk, *Nya språket lyfter! Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för grundskolans årskurs 1–4, reviderad upplaga enligt Lgr 11.*



skolan.<sup>3</sup> I detta arbete har det skapats ett nationellt nätverk i vilket kommuner i Hälsingland, Västernorrland, Jämtland, Norrbotten, Småland, Blekinge, Öland, Stockholm, Södermanland, Värmland och Västra Götaland ingår. NCS samverkar med en referensgrupp bestående av åtta kommunala språk-, läs- och skrivutvecklare och andra aktörer inom området. Utöver detta arbetar de för att sprida goda exempel och forskning inom området. Vidare samarbetar och stödjer NCS de regionala nätverken och erbjuder särskilda fortbildningsinsatser, bl.a. genom nationella konferenser för språk-, läs- och skrivutvecklare runt om i landet. Totalt har cirka 200 deltagare från 155 kommuner deltagit i satsningen. Språk-, läs- och skrivutvecklarna har arbetat med att systematisera och samordna utvecklingsarbetet i sina respektive kommuner.

### **Kompetens- och metodutvecklingsinsatser med stöd från Skolverket**

Inom många svenska kommuner pågår ett aktivt och strukturerat arbete med läs- och skrivutveckling med syftet att förbättra kvaliteten i undervisningen i läsning och skrivning. Detta sker bl.a. genom kunskapsöverföring och handledning om arbetsformer som ger eleverna lust att läsa och skriva och metoder för att tidigt upptäcka elever med läs- och skrivsvårigheter. Handlingsplaner för arbetet med språk-, läs- och skrivutveckling har utformats i ett flertal kommuner.

I Sverige finns i dag cirka 150 personer som arbetar som kommunala läs- och skrivutvecklare och ingår i Skolverkets nätverk. Organisatoriska strukturer har skapats och läs- och skrivutvecklarna driver utvecklingsarbetet på kommunal nivå. De fungerar som ett stöd till skolorna i att bl.a. ta fram metoder för läs- och skrivundervisning. Representanter för Skolverket uppger att de ofta spelar en viktig roll i arbetet med att förmedla metoder för arbetet med litteratur i skolan då det framförallt är genom dessa

---

<sup>3</sup> Se uppdraget om att bygga upp ett nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling (U2005/9475/S). Regeringen gav 2008 dåvarande Myndigheten för skolutveckling i uppdrag att sammanföra uppdraget att bygga upp ett nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling med uppdraget att genomföra en satsning för att erbjuda lärare kompetensutveckling inom området språk-, läs- och skrivutveckling (U2005/9476/S) till ett samlat uppdrag (U2008/5235/S).

personer som myndigheten har möjlighet att sprida och öka kunskapen om undervisningsmetoder.

Språk-, läs- och skrivutvecklarna på kommunal nivå finansieras i stor utsträckning med hjälp av den statliga satsningen Läsa, skriva, räkna som sammantaget omfattat 1,5 miljarder kronor åren 2008 till 2012. Medlen fördelas av Skolverket och det är skolhuvudmän (både kommuner och fristående skolor) som kan söka statsbidraget. Syftet med bidraget är att stimulera och stärka kommuners och skolors arbete för att stärka elevernas basfärdigheter. Det är framförallt elever i årskurserna 1-3 som satsningen riktar sig till. Fram till 2012 har huvudmännen kunnat söka medel för olika typer av personalförstärkningar, kompetenshöjande insatser samt läromedel och tekniska hjälpmedel. En utvärdering av satsningen kommer att presenteras under 2013. Eftersom satsningen avslutas 2012 råder det osäkerhet om huruvida kommunerna kommer att ha kvar sina språk-, läs- och skrivutvecklare när det inte finns statsbidrag för detta.

Konsultfirman Ramböll Management genomförde 2008 en utvärdering av verksamheten vid Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling. De bedömde att centret har haft ett tydligt värde som katalysator och motor för arbete med språk-, läs- och skrivutveckling i kommuner som sedan tidigare formulerat ett intresse för frågan. Centrets kompetensutvecklingsinsatser bedömdes ha gett många pedagoger ökad kunskap och motivation, vilket inneburit att undervisningen i högre grad än tidigare anpassas till elevernas individuella behov. Vidare hade frågan fått tydligare legitimitet och ett systematiskt utvecklingsarbete på kommunal- och enhetsnivå hade åstadkommit. Utredarna bedömde att insatserna var relevanta för att uppnå de önskade resultaten och effekterna. Utvärderingen visade även att målsättningen att uppnå en förbättrad läs- och skrivförmåga upplevdes som mycket relevant av lärarna och skolledarna själva, vilket utredarna menade indikerar att centrets syfte mycket väl överensstämde med de behov som fanns i de svenska skolorna.

I rapporten poängteras även vikten av politisk prioritering av läs- och skrivutveckling på kommunal nivå och att arbetet bör syfta till utveckling av kvaliteten på undervisningen på klassrumsnivå samt ökat systematiskt utvecklingsarbete på kommunal nivå. Enligt rapporten bör insatser riktade till lärare syfta till kompetensutveckling och insatser mot politiker/kommunala tjänstemän vara av karaktären lobbyarbete för att öka prioriteringen av frågan och

rikta sig till kommuner som inte redan satsar på läs- och skrivutveckling.<sup>4</sup> Utvärderingen visar stora geografiska skillnader när det gäller var i landet språk-, läs- och skrivutvecklare finns och var frågan är prioriterad. Flest språk-, läs- och skrivutvecklare finns i Stockholms län, Västra Götalands län, Skåne län, Gävleborgs län och Norrbottens län. Stockholm, Sundsvall, Luleå och Malmö är kommuner som bedriver ett särskilt aktivt arbete.<sup>5</sup>

En aktuell statlig satsning på lärarkompetens är Lärarlyftet II. Satsningen pågår mellan 2012–2015 och syftar till att lärare i grundskolan, gymnasieskolan, vuxenutbildningen och motsvarande skolformer med lärarexamen, och som undervisar i ämnen de inte är behöriga i, ska bli behöriga. Skolverket ska särskilt ta hänsyn till behovet av att lärare deltar i kurser i ämnet matematik. Därför får huvudmännen 1 000 kronor per högskolepoäng när lärare går kurser i matematik, medan de får 500 kronor per högskolepoäng när de går kurser i andra ämnen. Reformen syftar till att komma till rätta med problemet att obehöriga arbetar som lärare i skolan. Från 2015 ska endast legitimerade lärare få sätta betyg.

Under 2012–2014 pågår satsningen Förskolelyftet II. Syftet är att stärka förskollärares och förskolecheferens kompetens och därmed främja förskolans målpuppfyllelse. Bakgrunden till satsningen är att regeringen bedömer att förskollärare behöver ökad kunskap och förstärkt specialpedagogisk kompetens samt att förskolechefer behöver ökad kompetens att systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp, utvärdera och utveckla verksamheten för att leva upp till skollagens och läroplanens krav. Förskollärare erbjuds därför fortbildning med inriktning på barn i behov av särskilt stöd när det gäller språklig, kommunikativ och matematisk utveckling. Förskolechefer och förskollärare erbjuds fortbildning som inriktas på uppföljning och utvärdering av förskolans verksamhet. Till den tidigare satsningen Förskolelyftet (2009–2011) fanns ett särskilt statsbidrag kopplat, vilket inte är fallet för Förskolelyftet II. Staten står endast för utbildningskostnaderna, dvs. betalar lärosätena för kurserna.

---

<sup>4</sup> *Utvärdering av Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling* (Ramböll Management, 2008).

<sup>5</sup> *Utvärdering av Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling*, s. 21. Se även Stockholms stads utvärdering av den läs- och språksatsning som utbildningsförvaltningen genomförde 2007–2010: Toura Hägnesten, *Lärarna, eleverna och deras läsning – En läs- och språksatsning i Stockholms stads grundskolor* (Stockholms stad, 2011).

Skolverket driver från augusti 2012 även den nya satsningen *Handledning för jämställdhet och kunskap*. Satsningen pågår till 2014 och omfattar totalt 48,5 miljoner kronor. Bakgrunden är de ökade skillnaderna i skolresultat mellan pojkar och flickor. Syftet är att utveckla en mer jämställd undervisning genom att integrera jämställdhetsarbetet i språkundervisningen. Målet är att öka möjligheten för alla elever, oavsett kön eller bakgrund, att utvecklas och nå målen. En del av satsningen fokuserar specifikt på läs- och skrivutveckling. Aktuell tematik för denna del av satsningen är hur lärare kan arbeta med språk i alla ämnen, hur de kan motivera pojkar till mer skönlitterär läsning och vilka samtalsmetoder som eleverna får möjlighet att använda sig av i klassrummet.<sup>6</sup> Satsningen riktar sig till förskollärare, lärare i grundskola och gymnasium samt fritidspedagoger och genomförs i samarbete med Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling. Även rektorer och förskolechefer förväntas delta i viss mån. De s.k. processledarna får utbildning och handledning av forskare och handleder sedan i sin tur lärare och förskollärare på sin skola eller förskola. Processledarna kan bl.a. vara språk-, läs- och skrivutvecklare eller pedagogiska handledare. I juli 2012 fick Skolverket ett tilläggsuppdrag där det bl.a. preciserades att en grund för satsningen är att elevers språk-, läs- och skrivutveckling har avgörande betydelse för hur eleverna lyckas nå målen i skolans alla ämnen.<sup>7</sup>

### Statens skolinspektion

Statens skolinspektion är statens tillsynsmyndighet på skolområdet. I myndighetens uppdrag ingår även att bedöma ansökningar om att driva fristående skola. Tillsynen är uppdelad på tillsyn och kvalitetsgranskning. Enligt 26 kap. § 2 skollagen (2010:800) avser tillsynen självständig granskning som har till syfte att kontrollera om den verksamhet som granskas uppfyller de krav som följer av lagar och andra föreskrifter. I tillsynen ingår att fatta de beslut om åtgärder som kan behövas för att den huvudman som bedriver verksamheten ska rätta fel i verksamheten. Enligt 26 kap. 10 § kan Skolinspektionen om de finner brister ge huvudmannen

<sup>6</sup> Statens skolverk, *Handledning för jämställdhet och kunskap – ökad måluppfyllelse i skolan* (2012).

<sup>7</sup> Se regeringens beslut om tilläggsuppdrag att genomföra insatser för att främja jämställdhet inom skolväsendet (U201/7067/S).

ett föreläggande med eller utan vite. Vid mindre brister kan endast en anmärkning ges. Om Skolinspektionen finner mycket stora brister kan tillståndet att bedriva skolverksamhet dras in för fristående skolor. Kommunala skolor riskerar att tillfälligt stängas.

Skolinspektionen ska även genomföra kvalitetsgranskningar. Dessa ska avse kvaliteten på utbildningen i förhållande till mål och andra riktlinjer. I propositionen om den nya skollagen anger regeringen att det är måluppfyllelse som ska vara i fokus för kvalitetsgranskningarna.<sup>8</sup>

### Specialpedagogiska skolmyndigheten

Specialpedagogiska skolmyndigheten ska verka för att alla barn, elever och vuxenstuderande med funktionsnedsättning får tillgång till en likvärdig utbildning och annan verksamhet av god kvalitet. Myndighetens uppgift är att ge specialpedagogiskt stöd till personal inom skolväsendet. I uppdraget ingår bl.a. att ordna kompetensutveckling och fortbildning, sprida information till skolhuvudmän och föräldrar samt bedriva specialpedagogisk utvecklingsverksamhet samt att sprida forskningsresultat som är relevanta för det specialpedagogiska området. Myndigheten erbjuder stöd som kan handla om individers lärande, pedagogers arbete eller verksamhet och organisation. En viktig funktion är att förskolor, skolor eller vuxenutbildningar kan vända sig till myndigheten för att få rådgivning i specialpedagogiska frågor. Myndigheten bidrar med rådgivning för främst specialpedagoger och speciallärare, men även för lärare, bl.a. gällande hur pedagogerna kan arbeta med elever med läs- och skrivsvårigheter och dyslexi. Tanken är att myndighetens kompetens ska komplettera de specialpedagogiska resurser som finns i kommuner eller fristående skolor.

Myndigheten ska också främja och informera om tillgång till anpassade läromedel för barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning och administrerar vissa statliga bidrag och stöd till folkhögskolor, universitet och högskolor. De utför även specialpedagogiska kartläggningar och utredningar och samverkar regelbundet med Skolverket och Skolinspektionen.

---

<sup>8</sup> Jfr 26 kap. 19 och 20 §§ skollagen (2010:800) samt *Den nya skollagen för kunskap, valfrihet och trygghet* (prop. 2009/10:165), s. 556.

## Litteratur och läsning i förskolan

Barns språkutveckling börjar tidigt i livet. Forskning visar att barn i låg ålder kan utveckla intresse och engagemang för språk och läsning och att läsutvecklingen ofta börjar redan i förskoleåldern. Barn från olika uppväxtförhållanden får olika möjligheter att utveckla de förmågor som behövs för att senare kunna lära sig läsa. Sociokulturell bakgrund är enligt forskningen en av de mest framträdande faktorerna för den senare läsutvecklingen.<sup>9</sup> Mot denna bakgrund är arbetet som bedrivs inom förskolan betydelsefullt. Särskilt viktigt är förskolans arbete för de barn som växer upp i hem där böcker inte läses, eftersom en förskola som arbetar aktivt med litteratur och högläsning kan ge dessa barn mer likvärda förutsättningar jämfört med barn som växer upp i en miljö där böcker och läsning är vanligt. I Sverige går 83 procent av alla 1–5-åringar i förskola och bland 3–5-åringarna går nästan 95 procent av barnen i förskola.<sup>10</sup> Detta innebär att insatser i förskolan når majoriteten av de yngre barnen, oberoende av social bakgrund.

Den reviderade läroplanen som började gälla den 1 juli 2011 innebar en förstärkning av förskolans pedagogiska uppdrag.<sup>11</sup> Skollagen och läroplanen är tydliga med att förskolan är en egen skolform. Att se förskolan som en del i skolväsendet har dock inte varit självklart i Sverige. Det var först 1998 som förskolan fick en egen läroplan.

I läroplanen för förskolan framgår att förskolan ska lägga grunden för ett livslångt lärande. Vidare ska förskolan stimulera barns utveckling och lärande samt erbjuda en trygg omsorg. Enligt de riktlinjer som anges i läroplanen ska förskollärare ansvara för att varje barn stimuleras och utmanas i sin språk- och kommunikationsutveckling. Enligt läroplanens mål ska varje barn utveckla intresse för bilder, texter och olika medier samt sin förmåga att använda sig av, tolka och samtala om dessa. Barnen ska även utveckla intresse för skriftspråk samt förståelsen för symboler och deras kommunikativa förmåga. Vidare ska förskolan sträva efter att varje barn tillägnar sig innebörden i begrepp, ser samband och upptäcker nya sätt att förstå sin omvärld, utvecklar nyanserat talspråk, ordförråd och begrepp samt sin förmåga att leka med ord,

<sup>9</sup> Se bl.a. Karin Taube, *Barns tidiga läsning* (Norstedts akademiska förlag, 2007) och Statens skolverk, *Nya språket lyfter!*, s. 13–14. Se även kapitel 2.

<sup>10</sup> Skolverkets officiella statistik för förskolan 2012.

<sup>11</sup> Statens skolverk, *Läroplan för förskolan Lpfö 98, reviderad 2010*.

berätta, uttrycka tankar, ställa frågor, argumentera och kommunicera med andra. Förskolan ska även sträva efter att varje barn utvecklar sin förmåga att lyssna, reflektera och ge uttryck för egna uppfattningar och försöker förstå andras perspektiv. Arbete med litteratur i förskolan kan därför sägas vara ett viktigt sätt att arbeta mot dessa mål.

Läroplanen anger inte hur förskolan ska arbeta för att uppfylla de mål som satts upp, utan det är upp till förskolorna att bestämma vilka pedagogiska metoder som ska användas. Det innebär att det kan finnas stora skillnader mellan hur förskolorna arbetar med t.ex. läsning och litteratur. Det finns förskolor där böcker är sällsynta medan de flesta förskolor förefaller arbeta med högläsning av olika typer av litteratur anpassat till barn i olika åldrar. Många, men långt ifrån alla, förskolor har samarbeten med folkbibliotek. Antingen besöker förskolans barn bibliotek eller bokbussar eller så kommer en barnbibliotekarie regelbundet till förskolan med böcker.

### Litteratur och läsning i förskoleklassen

Förskoleklassen infördes som en egen skolform 1998. Utbildningen är i likhet med förskolan frivillig och kommunerna är skyldiga att ordna avgiftsfri förskoleklass till alla sexåringar i kommunen. Syftet med förskoleklassen är att den ska fungera som en övergång mellan förskolan och den obligatoriska skolan. Detta ska även präglade innehållet i verksamheten då förskoleklassen ska kombinera förskolans och den obligatoriska skolans arbetssätt och pedagogik. Verksamheten pågår oftast cirka tre timmar per dag och när förskoleklassen avslutas tar oftast fritidshemsverksamheten vid.

Verksamheten i förskoleklassen regleras av samma läroplan som grundskolan och fritidshemmet.<sup>12</sup> Det är dock endast de första delarna av läroplanen som berör förskoleklassen och fritidshemmet, dvs. delarna om skolans värdegrund och uppdrag samt de övergripande målen och riktlinjerna. De delar av läroplanen som innehåller kursplaner gäller inte för förskoleklassen. I de övergripande målen uttrycks inte några specifika förväntningar på vad eleverna ska lära sig i förskoleklassen, utan de övergripande kunskapsmålen i läroplanen rör vad eleven ska kunna när eleven lämnar grundskolan i årskurs 9. Det finns därför inga mål om vad

<sup>12</sup> Statens skolverk, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*.

eleverna ska ha lärt sig i förskoleklassen utan de specifika målen för vad elever ska lära sig börjar först från årskurs 1. Det är upp till de enskilda huvudmännen att besluta hur mycket litteratur och läsning som ska ingå i förskoleklassens verksamhet. Detta innebär med stor sannolikhet att det finns betydande skillnader mellan olika förskoleklasser vad gäller arbetet med läsning och litteratur.

### Litteratur och läsning i grundskolan

Grunden till barns läsinlärning läggs under de allra första åren i skolan. Barn som börjar skolan har mycket skilda förkunskaper och förutsättningar för att lära sig läsa och vissa har kommit långt i sin läsutveckling redan vid skolstarten. Vikten av att läraren noga följer alla elevers läsutveckling redan från skolstarten poängteras inom forskningen.

Den nya läroplanen för grundskolan samt en ny betygsskala med fler betygssteg infördes hösten 2011. Betyg kommer också att införas i årskurs 6 hösten 2012. Betygsskalan är sexgradig, från A till F, med fem godkända och ett icke godkänt betygssteg. Vad gäller kraven på kunskaper för att vara godkänd i de olika årskurserna är målen formulerade annorlunda men håller samma nivå som i tidigare läroplaner. Skolverket har utvecklat kursplaner och olika former av stödmaterial för att underlätta lärarnas arbete med bedömning och betygsättning enligt den nya betygsskalan.

Enligt läroplanen ska undervisningen i ämnet svenska bl.a. stimulera elevernas intresse för att läsa och skriva. Vidare ska eleverna möta samt få kunskap om skönlitteratur från olika tider och skilda delar av världen. Sammanlagt ska en elev under sin grundskoletid ha läst svenska eller svenska som andraspråk minst 1 490 timmar. Hur dessa fördelas under elevens skoltid är upp till de enskilda skolorna. Skolan har således möjlighet att undervisa mer eller mindre svenska vissa årskurser.

När en elev lämnar årskurs 3 ska eleven kunna läsa bekanta och elevnära texter med flyt genom att använda sig av lässtrategier för att förstå och tolka texter samt för att anpassa läsningen efter textens form och innehåll. Eleven ska även uppvisa grundläggande läsförståelse.

I slutet av årskurs 6 ska eleven, för att få betyg E (det lägsta betyget för godtagbara kunskaper), med flyt kunna läsa skönlitteratur och sakprosatexter för barn och ungdomar på ett i



huvudsak fungerande sätt samt uppvisa grundläggande läsförståelse. Vidare ska eleven, utifrån egna erfarenheter, kunna tolka och föra enkla och till viss del underbyggda resonemang om tydligt framträdande budskap i olika verk samt på ett enkelt sätt beskriva sin upplevelse av läsningen.

Samma krav som finns i årskurs 6 om läsförståelse finns i årskurs 9 för sakprosa och skönlitteratur. I årskurs 9 ska eleven även till viss del kunna beskriva hur verket har påverkats av det historiska och kulturella sammanhang det tillkommit i.

I den nya läroplanen är det förtydligat att litteratur inte endast är föremål för språkstudier. I kursplanerna för de naturvetenskapliga ämnena (biologi, fysik och kemi) och i de samhällsvetenskapliga ämnena (geografi, historia, religionskunskap och samhällskunskap) ingår skönlitteraturen som ett centralt innehåll i kursplanerna. Eleverna ska i dessa ämnen ta del av skönlitteratur som handlar om relationen mellan människa och natur (de naturvetenskapliga ämnena) alternativt skildringar av livet förr och nu (de samhällsvetenskapliga ämnena).

### Litteratur och läsning i gymnasieskolan

Höstterminen 2011 började de första eleverna i en reformerad gymnasieskola. Reformen innebär genomgripande förändringar, bl.a. har nya ämnesplaner och en ny läroplan för gymnasieskolan införts. Reformeringen av gymnasieskolan har sin bakgrund i att många elever hoppade av eller avslutade gymnasiet utan att ha nått målen. Ett annat skäl till reformen var att möjligheten att inrätta lokalt utformade program och kurser innebar att gymnasieskolan blivit alltför diversifierad och svåröverskådlig. Utbildningsutbudet i den nya gymnasieskolan ska alltid vara kvalitetssäkrat och nationellt beslutat. Den nya gymnasieskolan innehåller 18 program med 60 inriktningar jämfört med tidigare 17 program respektive 35 inriktningar. Ökningen av program och inriktningar ska ses i relation till att möjligheterna att erbjuda specialutformade program, lokala inriktningar och kurser samt utbildningar (i fristående skolor) som motsvarar nationella program till art och nivå har tagits bort.

En betydande förändring av gymnasieskolan är att skillnaderna mellan yrkesprogram och högskoleförberedande program blir tydligare. De högskoleförberedande programmen ska ge grund-

läggande högskolebehörighet. Även på de yrkesförberedande programmen ska eleverna beredas möjlighet att uppnå grundläggande högskolebehörighet, men alla elever behöver inte ha det som mål. Bland de övergripande målen i läroplanen finns målet att varje elev som avslutat ett gymnasieprogram kan använda bok- och bibliotekskunskap och modern teknik som ett verktyg för kunskapsökande, kommunikation, skapande och lärande.<sup>13</sup>

Gymnasiegemensamma ämnen är ämnen som alla gymnasieelever läser. De gymnasiegemensamma ämnena varierar dock i omfattning mellan de olika programmen. I den nya gymnasieskolan finns nio gymnasiegemensamma ämnen. Bland dessa ämnen finns svenska och svenska som andraspråk. Varje program innehåller också ett antal programgemensamma ämnen, programfördjupning, inriktningskurser och individuellt val. I beskrivningen av ämnet svenska framgår att syftet med ämnet bl.a. är att eleverna utvecklar sin förmåga att kommunicera i tal och skrift samt att läsa och arbeta med texter, både skönlitteratur och andra typer av texter.

Samtliga nationella program är treåriga och omfattar 2 500 gymnasiepoäng. De yrkesförberedande programmen ska innehålla minst 100 poäng svenska eller svenska som andraspråk och de högskoleförberedande programmen ska innehålla minst 300 poäng svenska (kurserna Svenska 1, 2 och 3) eller svenska som andraspråk. Godkända betyg i svenska eller svenska som andraspråk i denna omfattning krävs för att få gymnasieexamen. På vissa gymnasieskolor finns det även möjlighet att läsa ytterligare 100 poäng vardera i ämnena litteratur, retorik och skrivande.

För att få betyget E i svenska på yrkesprogrammen ska eleven, i förberedda samtal och diskussioner, muntligt förmedla egna tankar och åsikter samt genomföra muntlig framställning inför en grupp. Detta ska eleven göra med viss säkerhet. Eleven ska även kunna skriva argumenterande text och andra typer av texter, som är sammanhängande och begripliga samt till viss del anpassade till syfte, mottagare och kommunikationssituation. Eleven ska i huvudsak kunna följa skriftspråkets normer för språkriktighet. Vad gäller läsning ska eleven kunna läsa, reflektera över och göra enkla sammanfattningar av texter samt skriva egna texter som anknyter till det lästa. Eleven ska även översiktligt återge innehållet i några centrala svenska och internationella skönlitterära verk och annat

---

<sup>13</sup> Statens skolverk, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*.

berättande. Dessutom ska eleven översiktligt kunna redogöra för några samband mellan olika verk genom att ge exempel på gemensamma teman och motiv. Eleven ska även återge någon iakttagelse och formulera egna tankar med utgångspunkt i berättandet.

För att få betyget E i svenska 1, 2 och 3 på de högskoleförberedande programmen, vilket är nödvändigt för grundläggande högskolebehörighet, krävs förutom det ovan nämnda att eleven med viss säkerhet kan samla, sovra och sammanställa stora mängder information från olika källor och med utgångspunkt från detta skriva texter av vetenskaplig karaktär och andra texter. Texterna ska vara sammanhängande och ha tydligt urskiljbar disposition. Texterna ska dessutom till viss del vara anpassade till syfte, mottagare och kommunikationssituation. Eleven ska värdera och granska källor kritiskt, tillämpa regler för citat- och referatteknik samt i huvudsak följa skriftspråkets normer för språkriktighet. Språket ska vara varierat och innehålla goda formuleringar.

Eleven ska även göra en fördjupad, textnära litterär analys av ett tema, en genre eller ett författarskap. I analysen ska eleven med viss säkerhet använda litteraturvetenskapliga begrepp och verktyg samt ge stöd för sin tolkning genom belägg från texterna. Vidare ska eleven kunna översiktligt redogöra för några aspekter av det svenska språkets släktskapsförhållanden och historiska utveckling.

### **3.2 Undervisningsmetoder och praktiker**

Förskolans, grundskolans och gymnasieskolans pedagogiska arbete kring läsning och litteratur är av avgörande betydelse för att barn och unga ska bli goda läsare. I de följande avsnitten beskrivs metoder för arbetet med litteratur och läsinlärning i de olika skolformerna. Naturligtvis ser metoderna olika ut beroende på vilken åldersgrupp insatserna riktas till. Metoderna och det praktiska arbetet uppvisar även en stor variation mellan olika förskolor och mellan olika grund- och gymnasieskolor.

#### **Metoder och praktiker i förskolan**

I förskolan handlar arbetet med läsning och litteratur till stor del om att introducera barnen för böcker, berättelser och bokstäver. Forskningen visar att det är viktigt för barns läsutveckling att de får

bekanta sig med språk, litteratur och bokstäver på ett lustfyllt sätt redan innan de börjar skolan. Under förskoleåren sker en snabb utveckling på det kognitiva området hos barn och högläsning, språklekar, rim och ramsor hjälper barn att bygga upp en språklig medvetenhet vilket underlättar den fortsatta läsutvecklingen i skolan. Barn som innan de börjar skolan har god kunskap om språkljuden och bokstäverna och är fonologiskt medvetna har stora möjligheter till en god läsutveckling. Förutom fonologisk medvetenhet samverkar andra mer generella språkliga förmågor tydligt med en fortsatt läs- och skrivutveckling, t.ex. stort ordförråd, förmåga att återge satser och berättelser samt att vara en aktiv samtalspartner. Denna typ av generella språkförmågor korrelerar ofta med fonologisk medvetenhet.<sup>14</sup>

Barn har olika förutsättningar att möta skolans krav på att lära sig läsa, bl.a. genom att deras ordförråd skiljer sig mycket åt. En amerikansk undersökning visar stora differenser i treåringars ordförråd där barn till föräldrar med låg utbildning hade ett aktivt ordförråd som var en tredjedel så stort som de med högutbildade föräldrar. Undersökningen visade även att barn till högutbildade i hemmiljön exponerades för cirka 30 miljoner ord under sina första levnadsår och barn till lågutbildade för cirka 10 miljoner ord. Omfånget på barns ordförråd är enligt ett flertal forskare en av de bästa indikatorerna på barnens senare läsutveckling. Enligt amerikansk forskning kan tjugo procent av skillnaderna i läsförmåga förklaras av hur omfattande barns aktiva ordförråd var före skolstarten och även barns passiva ordförråd har viss betydelse för den senare läsfärdigheten.<sup>15</sup>

Inom förskolan används olika sätt för de yngsta förskolebarnen att tillägna sig språk, bl.a. genom litteratur, berättande, drama, bild, rim, ramsor, dans, motorikövningar, sång och musik. En vanlig metod för undervisning i språkutveckling i förskolan och förskoleklassen är den s.k. Bornholmsmetoden. Det finns dock inga uppgifter om hur många förskolor som arbetar aktivt med metoden. Bornholmsmetoden bygger på forskning av professor Ingvar Lundberg och är ett program för att stimulera och utveckla barns språkliga medvetenhet. Metoden är upplagd för att väcka barns nyfikenhet och glädje inför språket. Språklekar enligt Bornholms-

---

<sup>14</sup> Caroline Liberg, *Hur barn lär sig läsa och skriva* (Studentlitteratur, 2006), s. 22, och Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 21–24 och 130–132.

<sup>15</sup> Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 18–19.

modellen syftar till att främja läsutvecklingen, bl.a. genom att träna förmågan att känna igen ord och stava samt göra förskolebarn uppmärksamma på språkljud.<sup>16</sup> Bornholmsmodellen fick stort genomslag i Sverige på 1990-talet.

Enligt Skolinspektionens granskningar är högläsning vanligt förekommande på de svenska förskolorna. Högläsning ger möjligheter för barn att utveckla sitt ordförråd, förstå hur ord och berättelser är uppbyggda och skrivet språk är konstruerat med längre mer komplicerade satsbyggnader. Barn som det läses för stimuleras även till att utveckla lust och intresse för litteratur och att själva läsa samt får ökad möjlighet att utveckla sitt språk och språkliga självförtroende. De granskade förskolorna använde ofta s.k. sagopåsar som de lånat från biblioteken, men på mycket olika sätt. Enligt Skolinspektionen är en vanlig beskrivning av hur förskolorna använder läsning att det främst sker i samlingar och att det är sällsynt att en förskollärare sitter och läser tillsammans med t.ex. ett eller två barn. Det är även vanligt att förskolorna arbetar med barnens förståelse av bokstäver. Även besök på bokbussar och bibliotek är vanligt förekommande för att bidra till språkutvecklingen.

Skolinspektionen har i ett par kvalitetsgranskningar de senaste åren konstaterat att förskolan bör utveckla sitt arbete med bl.a. läsning och litteratur. Skolinspektionen genomförde t.ex. 2012 en kvalitetsgranskning om förskolans arbete med det förstärkta pedagogiska uppdraget. De utvecklingsområden som Skolinspektionen noterade var bl.a. behov av ökat fokus på lärandeuppdraget samt att personalens förhållningssätt, kunskap och medvetenhet i förhållande till uppdraget behöver utvecklas på många förskolor. Enligt Skolinspektionen såg de granskade förskolorna sitt arbete med språkutveckling som väsentligt, men de hade i många fall inte klargjort vad de ville åstadkomma. Enligt Skolinspektionen har personalen på de undersökta förskolorna t.ex. inte funderat över vad det skulle kunna tillföra att samtala med enskilda barn om böcker.

Skolinspektionen menade att på en del förskolor hade personalen ett medvetet förhållningssätt till valet av böcker och hur de placerade dem, men att många verkade ha ett oreflekterat sätt att hantera barnlitteraturen. De såg litteraturen ”mera som ett tids-

---

<sup>16</sup> Ingvar Lundberg, *Bornholmsmodellen: Vägen till läsning – Språklekar i förskoleklass* (Natur & Kultur, 2007) samt Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 130.

fördriv än en lärandemöjlighet”. Skolinspektionen betonar att förskolans mål att utveckla barnens språk också innebär att ge dem möjlighet att lyssna till högläsning, i grupp eller enskilt. De menar vidare att när förskolepersonalen inte arbetar för att väcka barns intresse för läsning går de miste om möjligheter att utveckla barnens ordförråd och begrepp samt att ge dem chansen att reflektera och ge uttryck för egna uppfattningar.<sup>17</sup>

Även i en kvalitetsgranskning gjord av Skolinspektionen 2011 framgår att en del av de granskade förskolorna inte klarar sitt pedagogiska uppdrag fullt ut. I en fjärdedel av förskolorna rådde ett för ensidigt fokus på omsorg och fostran. I de flesta förskolor fanns dock en medvetenhet om läroplanens pedagogiska innehåll. I en majoritet av förskolorna förekom högläsning och boksamtal regelbundet.<sup>18</sup> I Skolinspektionens rapport 2011 framhölls att en förklaring till att flera av förskolorna inte klarar sitt pedagogiska uppdrag ligger i förskolornas historia. Författarna menar att förskolornas ursprungliga roll bidrog till utvecklingen av en stark omsorgskultur som i alltför hög utsträckning lever kvar, dvs. en kultur där barnens välbefinnande ensidigt sätts i fokus.

### Metoder och praktiker i skolan

För barns läsutveckling är skolans undervisning naturligtvis avgörande. I Sverige är det upp till den enskilde läraren att välja metodik för undervisning i läsning och skrivning enligt principen om den pedagogiska friheten. Det är även läraren som väljer vilka litterära verk eleverna får ta del av och vilka läromedel som används i undervisningen. Detta är en följd av att läroplanen inte anger *hur* eleverna ska nå de uppsatta kunskapskraven. Lärarna ska planera, genomföra och utvärdera undervisningen utifrån kursplanernas

---

<sup>17</sup> Statens skolinspektion, *Förskola, före skola – lärande och bärande: Kvalitetsgranskningsrapport om förskolans arbete med det förstärkta pedagogiska uppdraget*, rapport nr 2012:7. Totalt omfattar urvalet 42 förskolor. Fjorton lägeskommuner valdes genom ett statistiskt baserat urval. Inom varje kommun valdes sedan tre förskolor, två med kommunen som huvudman och en enskilt driven/fristående förskola.

<sup>18</sup> Statens skolinspektion, *Förskolans pedagogiska uppdrag*, rapport 2011:10. Urvalet i granskningen är inte representativt för Sveriges förskolor utan bygger på följande kriterier: (1) förskolor hos huvudmän som inte är föremål för regelbunden tillsyn eller annat kvalitetsgranskningsprojekt 2010, (2) åtta slumpmässigt utvalda kommuner fördelade geografiskt efter deltagande inspektionsavdelningar, (3) inom kommunerna slumpmässigt urval av förskolor med två eller fler avdelningar.

kunskapskrav, vilket Skolverket framhåller ställer stora krav på ämnesdidaktisk kompetens.<sup>19</sup>

Undervisningsmetoder kan skilja sig åt från en lärare till en annan, mellan olika läroplaner samt mellan olika skolor och pedagogiska inriktningar. Det finns ingen heltäckande information om metodval bland lärare men generellt visar forskning att det används ett flertal olika metoder för undervisning i läsning och skrivning och att många lärare använder sig av en blandning av olika metoder. Det har också påpekats att det är önskvärt att pedagogerna behärskar och har kunskap om olika metoder för läsundervisning i de tidiga skolåren så att de kan välja arbetssätt efter situation och barnets individuella behov.

Hur barn bäst lär sig läsa och utvecklar en god läsförståelse råder det delvis skilda uppfattningar om inom forskningen. Läsning är en komplex aktivitet och forskare har lagt fram olika teorier om metoder för läsutveckling. Avkodning och läsförståelse är två centrala begrepp inom forskningsfältet. Fonologisk avkodning innebär att barnet kan identifiera eller känna igen skrivna ord och förståelse är resultatet av tolkningen av språkliga meddelanden. För att lära sig läsa är forskarna numera relativt ense om att den fonologiska ordavkodningen måste fungera automatiskt och att det finns ett samband mellan fonologisk medvetenhet och läsning.<sup>20</sup> När ordigenkänningen sker snabbt och utan misstag talar forskarna om automatiserad läsning eller direktläsning och det är i detta sammanhang man ibland talar om att ”knäcka läskoden”.<sup>21</sup> God läsfärdighet innebär att såväl avkodning som förståelse fungerar väl. Utveckling av förmågan att förstå samband mellan språkljud och bokstav betonas framförallt tidigt i läsutvecklingen.

Olika typer av läsdidaktik har under skilda tidsperioder varit tongivande inom den svenska skolan. De olika läroplanerna återspeglar också delvis förändringarna i synen på vilka undervisningsmetoder som är lämpliga. Forskningen kan på en övergripande, något generaliserande nivå, delas in i två huvudperspektiv. Det första perspektivet har individen i centrum och kan kallas

---

<sup>19</sup> Statens skolverk, *Vad händer med läsningen? En kunskapsöversikt om läsundervisningen i Sverige 1995–2007*, rapport nr 302 (2007), s. 131.

<sup>20</sup> Ingvar Lundberg menar att läsningen kan sägas ha fem dimensioner, vilka är: fonologisk medvetenhet, ordavkodning, flyt i läsningen, läsförståelse och läsintresse. Se bl.a. Ingvar Lundberg & Katarina Herrlin, *God läsutveckling: Kartläggning och övningar* (Natur & Kultur, 2009).

<sup>21</sup> Statens skolverk, *Vad händer med läsningen?*, s. 49.

intra-individuellt. Det handlar till stor del om fonologiska aspekter på läsinlärning, som fonologisk medvetenhet, och fokuserar på biologiska och neurologiska orsaker. Det andra huvudperspektivet kan kallas inter-individuellt och fokuserar på hur läsande lärs in och utvecklas i den kultur och i det samhälle man lever i, vilka funktioner läsning har och hur det används i olika situationer.<sup>22</sup>

Det finns ett flertal olika didaktiska metoder som används vid undervisning i läsning i de svenska skolorna. Två huvudinriktningar kan sägas vara den s.k. LTG-metoden och den s.k. Wittingmetoden. LTG-metoden betonar innehåll och förståelse och dess utvecklade version är i huvudsak interaktiv. Wittingmetoden betonar vikten av ljudning och automatiserad avkodningsförmåga. Utöver dessa finns ett flertal andra metoder. Det finns även olika typer av s.k. balanserade program, dvs. program som balanserar ett funktionellt och ett formaliserat arbetssätt för läs- och skrivutveckling. Tanken är att det som ska läras ut ska upplevas som meningsfullt av eleverna och syftet är att programmen ska utmana på lagom nivå och träna moment som utgör hinder för fortsatt läs- och skrivutveckling.

Under 2000-talet genomfördes det s.k. Konsensusprojektet som bestod av 24 forskare under ledning av Mats Myrberg. Syftet var att belysa sådant som svenska forskare var eniga om när det gäller läs- och skrivsvårigheter och läs- och skrivinlärning. Forskarna ansåg att för majoriteten av eleverna är valet av inlärningsmetod inte avgörande. Det framhålls att de gånger forskare har försökt göra jämförelser mellan läs- och skrivmetoder som är t.ex. helords- eller fonologiskt inriktade, har de funnit relativt små skillnader och att de faktiska läs- och skrivinlärningsmetoderna inte gör någon större skillnad.<sup>23</sup> Så länge läsmetodiken vid den tidiga läsinlärningen innehåller direkt undervisning i hur bokstäverna kopplas till ljuden och ger många tillfällen till egen lustfylld läsning leder metodologiska skillnader inte till några större skillnader i läsprestationer.<sup>24</sup> Vidare framhålls att de viktigaste faktorerna för framgångsrik läs- och skrivinlärning är hög kompetens hos lärarna och strukturerad undervisning. Forskarna menar även att elever som behöver extra stöd måste få det snarast möjligt. De konstaterar att barnen måste

---

<sup>22</sup> Statens skolverk, *Nya språket lyfter!*, s. 12.

<sup>23</sup> Mats Myrberg, red., *Att skapa konsensus om skolans insatser för att motverka läs- och skrivsvårigheter* (Stockholms universitet, 2003), s. 43.

<sup>24</sup> Taube, *Barns tidiga läsning*.



få strategier för hur de ska angripa okända texter, dra slutsatser av en text och bli uppmärksamma på om de inte förstår. Enligt Konsensusprojektet är ett centralt problem att lärare inte tar tag i läs- och skrivsvårigheter tillräckligt snabbt.<sup>25</sup>

### Särskilt om läsförståelsestrategier och strukturerade textsamtal

I Läs- och skrivkommitténs slutbetänkande från 1997 betonas vikten av att läs- och skrivinläringen inte bör betraktas som avslutad efter de första skolåren. När barnen har ”knäckt koden” handlar det om att utveckla läsningen och läsförståelsen. Utöver undervisning i grundläggande läsinläring finns flera metoder och förhållningssätt för undervisning i vidareutvecklad läsförståelse. Inom aktuell läsforskning anses det vara betydelsefullt för elevernas utveckling att de även får direkt undervisning i läsförståelsestrategier. Det handlar om att ge eleverna verktyg för att kunna utveckla sin läsförståelse under hela skoltiden.

Forskning om läsförståelsestrategier har visat att riktad undervisning i läsförståelse har positiva effekter på elevernas förståelse av vad de läser, deras förmåga att samtala om vad de läst och förmågan att minnas vad de läst. Forskarna menar mot denna bakgrund att det inte är tillräckligt att eleverna endast läser på egen hand, utan att barn behöver stöd i läsförståelseträningen. Forskningen visar att barns förståelse av innehållet i en text ökar efter samtal om den tillsammans med lärare och klasskamrater.<sup>26</sup> Barn lär sig också en större andel ord om läraren kommenterar och ställer frågor m.m. före eller efter läsandet. För att utveckla ett rikt ordförråd och god läsförmåga är det också viktigt att elever får ta del av olika typer av texter, såväl skön- som facklitteratur med lagom svårighetsgrad. Det handlar om att skapa ett mer analytiskt förhållningssätt till läsprocessen där eleverna tolkar och reflekterar över texten. Forskaren Anna-Lena Gustavsson Eriksson framhåller t.ex. att en

---

<sup>25</sup> Myrberg, *Att skapa konsensus om skolans insatser* och Hasse Hedström, *L som i läsa, M som i metod – om läsinläring i förskoleklass och skola* (Läraryrskommitténs förlag, 2009), s. 13 och 101.

<sup>26</sup> Se bl.a. Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 70–72. Viss forskning har gjorts om hur effektiv undervisning i läsförståelsestrategier är. Den sammanfattande amerikanska rapporten *Report of the National Reading Panel: Teaching children to read – An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and its Implications for Reading Instruction* (National Institute of Child Health and Human Development, 2000), visar t.ex. att ett antal olika läsförståelsemetoder var effektiva.

tydlig och välstrukturerad undervisning om bearbetande strategier är grunden för god läs- och skrivutveckling och ställer krav på välutbildade och kompetenta lärare.<sup>27</sup>

Det finns olika metoder för att lära ut läsförståelsestrategier. Samtliga bygger på att läraren synliggör olika strategier för eleverna som kan användas vid läsning av såväl skön- som facklitteratur. Undervisningen bygger på aktiv läsning. De huvudstrategier som används är att ställa frågor, reda ut brist på förståelse samt sammanfatta och förutsäga. Reciprocal Training (RT) är en vägledad diskussionsmetod som innebär att läraren fungerar som förebild och visar sina egna strategier vid läsning, varefter eleverna växlar rollen som ledare av samtalet. Det grundläggande är att göra eleverna medvetna om huruvida de har förstått det lästa och tanken är att de ska kunna använda strategierna vid sin egen läsning.

Ytterligare en typ av metod för ökad läsförståelse kallas Transactional Strategies Instructions (TSI). Metoden bygger på samma huvudstrategier som RT, men är mer dynamisk i dialogen mellan lärare och elev. Grundläggande för denna metod är att arbetet helst äger rum i mindre grupper där läraren och eleverna läser texter och använder sig av förståelsestrategier tillsammans. Läraren samtalar med eleverna och motiverar dem att utveckla sina kommentarer och förståelse av det lästa. Det innebär att eleverna självständigt får använda de förståelsestrategier som goda läsare använder. Eleverna uppmuntras att reflektera, vara aktiva och själva avgöra hur de ska gå till väga för att förstå en text. Dessa tillvägagångssätt skiljer sig från mer traditionell undervisning där läraren ställer frågor, eleverna svarar och lärarna värderar elevens svar.<sup>28</sup>

Strukturerade litteratursamtal av olika slag har blivit vanligare i skolan men är, totalt sett, ändå relativt sällsynt förekommande. Den engelske litteraturpedagogen Aidan Chambers har t.ex. utformat en modell för samtalsmetodik för strukturerade litteratursamtal som i ökad omfattning används i svenska skolor. Chambers menar att det gemensamma samtalet kan fördjupa textförståelsen och att läraren/samtalsledaren kan hjälpa deltagarna genom att peka på mönster och kopplingar i texten. Chambers använder ett flertal olika begrepp i sin samtalsmetodik som han menar kan utveckla

---

<sup>27</sup> Anna-Lena Gustavsson Eriksson, "Läs- och skrivstrategier", i Kjell Granstöm, red., *Forskning om lärares arbete i klassrummet* (Myndigheten för skolutveckling, 2007), s. 226.

<sup>28</sup> Se bl.a. Barbro Westlund, *Att undervisa i läsförståelse* (Natur & Kultur, 2009) och Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 73–75.

diskussionen samtidigt som han avråder från traditionella frågor som ”vad handlade boken om?”. Chambers förespråkar små grupper för litteratursamtal.

I en avhandling från 2011 analyserar Michael Tengberg användningen av boksamtal som metod i svenska skolor i årskurs 7–9.<sup>29</sup> Enligt Tengberg uppger eleverna ofta att de får en djupare och bättre förståelse för de texter som de diskuterar med sina klasskamrater och lärare. Samtidigt konstaterar han att boksamtalen ställer stora krav på lärarnas kompetens att leda samtalen. De behöver, för att nå önskade resultat, vara strukturerade så att eleverna har möjlighet att nå insikter själva och det är svåra avvägningar som lärarna behöver göra för att föra samtalet framåt.

Ytterligare en metod för ökad läsförståelse genom strukturerade textsamtal kallas Questioning the Author. Forskaren Monica Reichenberg har genomfört studier för att få elever i gymnasiet att läsa mer aktivt med metoden Questioning the Author vilken går ut på att få eleverna att mer aktivt bearbeta en text. Hon menar att strukturerade textsamtal är ett sätt att hjälpa eleverna att skapa strukturer som gör att de lättare kan förstå det lästa och även skriva olika typer av texter. Monica Reichenberg menar även att sådana arbetssätt bör få mer tid och större utrymme i årskurs 4–9.<sup>30</sup>

### Utvärdering av läsundervisningen i skolan

Skolverket och Skolinspektionen har i olika granskningar och utvärderingar visat på en rad områden som rör läsinlärning och litteraturundervisning som bör förbättras i skolan. Enligt Skolverkets sammanställningar visar forskningen t.ex. att lärare ofta saknar kunskaper om aktuell barn- och ungdomslitteratur och skönlitteratur för vuxna. Skolverkets samlade bild är också att undervisningen i stor utsträckning baseras på individuellt arbete och att elevers skönlitterära läsning är individuella projekt där eleverna sällan utmanas av läsningen. Inte sällan saknas utbildning och kompetensutveckling för lärarna såväl gällande aktuell barn- och ungdomslitteratur som litteraturdidaktiska förhållningssätt.

---

<sup>29</sup> Michael Tengberg, *Samtalets möjligheter: Om litteratursamtal och litteraturreception i skolan* (Symposion, 2011).

<sup>30</sup> Monica Reichenberg, *Att läsa mellan och bortom raderna* (Studentlitteratur, 2006).

När det gäller utvärdering av metoder för grundläggande läsundervisning i de tidiga åldrarna och läsutveckling i de senare åldrarna konstaterade Skolverket i kunskapsöversikten *Vad händer med läsningen?* att det finns många vita fläckar inom läsforskningsområdet. Skolverkets kunskapsöversikt omfattar 34 undersökningar om läs- och skrivundervisning i Sverige under åren 1995-2007. Kunskapsöversikten ger inte svar på frågor om hur undervisningen i läsning och skrivning genomförs i Sverige som helhet. Det är därför inte i detalj känt hur grundskolans läs- och skrivundervisning utformas i svenska och svenska som andraspråk. De flesta av de granskade undersökningarna är mindre, kvalitativa studier, men Skolverket menar att trots att det huvudsakligen är mindre studier kan mönster urskiljas i den bild som ges.

Enligt Skolverkets rapport är läsningen i skolan i hög grad inriktad på formell färdighetsträning. Vidare är de texter eleverna möter ofta läroböcker, uppgifter i övningsböcker eller uppgiftsmaterial som läraren har producerat. Samtal om texternas innehåll och elevernas tolkningar och erfarenheter relaterade till läsningen är inte lika vanligt förekommande.<sup>31</sup> I den tidiga läsutvecklingen används vanligen läseböcker. En annan iakttagelse Skolverket gör är att ansvaret för läsinlärning ofta överläts till eleverna och till föräldrarna. Särskilt under de tidigare skolåren är ansvaret för elevernas lärande lagt på föräldrarna. Detta innebär att hemmiljön får stort genomslag i elevernas resultat.

Skolverket konstaterar i rapporten att skolans insatser för att främja elevers språk-, läs- och skrivutveckling var mer omfattande under skolans tidigare årskurser än under senare årskurser. I flertalet skolor arbetade man även aktivt med att stimulera barns språkliga medvetenhet redan i förskoleklassen. I samtliga kommuner fanns också centrala beslut om att använda diagnosmaterial för att bedöma elevernas läsförmåga, resultat som dokumenterades i utvecklingsplaner och för att användas för åtgärder på individnivå.

Under mellanåren (från cirka 10 år) utgörs elevernas skönlitterära läsning främst av lärarnas högläsning eller bänkboksläsning. Läsningen betraktas i hög grad som en färdighetsträning, vilket innebär att det lästa mycket sällan diskuteras i samband med undervisningen i svenska eller i andra ämnen. Undersökningen tyder på att lärarna ofta saknar kunskap om aktuell barnlitteratur

---

<sup>31</sup> Statens skolverk, *Vad händer med läsningen?*.

och att kompetensen ofta finns hos bibliotekarier utanför skolan. De skönlitterära böckerna som eleverna läser väljs snarast på grundval av tillgång än efter didaktiska avvägningar.

Gällande de högre årskurserna (högstadium och gymnasium) är undervisningen i hög grad färdighetsinriktad. Under de senare skolåren introduceras ofta skönlitteraturen av läraren i skolan och eleverna förväntas läsa böckerna som hemuppgift, vilket Skolverket anger att svagt läsmotiverade elever sällan gör. Forskning visar också att ”matchningen” mellan böcker och elever ofta misslyckas, dvs. att eleverna inte uppskattar den bok de ska läsa. Enligt Skolverket visar forskningen att lärare överlag ofta saknar kunskaper om aktuell barn- och ungdomslitteratur och skönlitteratur för vuxna. Lärarna saknar i stor utsträckning också relevant fortbildning och tillfälle att i lärarlaget diskutera och fördjupa sig i ämnesdidaktiska frågor som rör detta.<sup>32</sup>

I en kvalitetsgranskning av läsprocessen i svenska och naturorienterande ämnen i årskurserna 4-6 som Skolinspektionen gjorde 2010, framgår bl.a. att eleverna på mellanstadiet ofta har en bänkbok som de valt själva men att arbetet med förståelsen av bänkböckerna ofta inte sker strukturerat tillsammans med lärarna, utan mer informellt med kamrater på raster och fritid. I Skolinspektionens granskning framgår också att det finns generella brister i hur lärarna arbetar med bearbetning och kommunikation kring texter inom svenskundervisningen.

Enligt Skolinspektionen bör bearbetning av texter innefatta både textens innehåll och struktur. I bearbetningen av innehållet ska utrymme ges att sammanfatta, identifiera budskapet, jämföra texten med andra texter, generalisera, förutse händelseförloppet och värdera texten. I arbetet med att förstå textens struktur ska eleven få kunskap om textens syfte, stil och mottagare. Av granskningen framgick att eleverna får möta olika texter men att kunskapen om olika texttyper är ytlig. Skolorna i granskningen arbetade mer med texternas innehåll än form. Oftast fick eleverna svara på olika frågor i relation till texten utifrån ett särskilt läromedel. Eleverna fick dock i mindre utsträckning träning i att tolka, kritiskt granska och värdera texter.

I kvalitetsgranskningen framgår det även att många skolor brister vad gäller att låta eleven möta olika typer av texter inom de

---

<sup>32</sup> Statens skolverk, *Vad händer med läsningen?*, s. 114–116.

naturvetenskapliga ämnena. I flera av de skolor som Skolinspektionen granskat bygger undervisningen inom de naturvetenskapliga ämnena framförallt på experiment och eleverna möter knappt några texter alls. I andra skolor möter eleverna främst texter i form av introduktions- och faktatexter.<sup>33</sup>

### 3.3 Lärarutbildningen

Av OECD:s analys av PISA-undersökningen framgår att den viktigaste faktorn för att utveckla elevers läsning är lärarna (se kapitel 2). Riksdagen fattade beslut om en reformerad lärarutbildning våren 2010 (prop. 2009/10:89, bet. 2009/10:UbU16, rskr. 2009/10:248). De nya lärar- och förskollärarutbildningarna började ges hösten 2011. Syftet med reformen är att lärar- och förskollärarutbildningarna ska bli mer attraktiva genom att kvaliteten och kraven höjs samt genom en tydligare utbildningsstruktur. De nya utbildningarna ska också bättre svara mot skolans och förskolans behov. Den tidigare lärarutbildningen, som härrörde från en reform år 2001, hade kritiserats för bland annat bristande vetenskaplig grund, alltför stor valfrihet för de studerande samt att viktiga kunskapsområden saknades.

Efter reformen finns det fyra olika lärarexamina: förskollärarexamen, grundlärarexamen, ämneslärarexamen och yrkeslärarexamen.<sup>34</sup> Lärar- och förskollärarutbildningarna är högskolans volymmässigt största utbildningar. Före reformen började cirka 12 000 studenter varje år på lärarutbildningar och cirka 6 000 fullföljde utbildningen och tog ut en lärarexamen.

För undervisning i de lägre årskurserna anfördes i propositionen att de lärare som är inriktade mot förskoleklass och grundskolans årskurs 1–3 och 4–6 bör ha bredare ämneskunskaper och vara inriktade mot snävare åldersintervall än vad som tidigare var fallet. Enligt propositionen ska de lärare som utbildar sig till att undervisa i klasserna 1–6 få både didaktiska kunskaper och ämneskunskaper i

<sup>33</sup> Statens skolinspektion, *Läsprocessen i svenska och naturorienterade ämnen, årskurs 4–6*, rapport 2010:5.

<sup>34</sup> Grundlärarexamen består av följande inriktningar: grundlärarexamen med inriktning mot arbete i fritidshem; grundlärarexamen med inriktning mot arbete i förskoleklass och grundskolans årskurs 1–3; grundlärarexamen med inriktning mot arbete i grundskolans årskurs 4–6. Ämneslärarexamen består av följande inriktningar: ämneslärarexamen med inriktning mot arbete i grundskolans årskurs 7–9; ämneslärarexamen gymnasium med inriktning mot arbete i gymnasieskolan.

svenska. För de blivande lärarna i årskurserna 1–3 nämns särskilt att kunskaper i läs- och skrivutveckling och om barns kommunikation och språkutveckling bör utgöra en väsentlig del av kompetensen för lärare inriktade på förskoleklassen och grundskolans första år.<sup>35</sup>

Grundlärarexamen (lärare i årskurs förskoleklass till årskurs 6) ska från 2011 omfatta 165 högskolepoäng i ämnes- och ämnesdidaktiska studier. Av dessa ska 30 högskolepoäng vara i svenska. Den nya lärarutbildningen innebär att kraven på kunskap om läsinlärning har skärpts. Tidigare fanns inte några krav på att lärare i årskurserna 1–6 skulle ha kunskaper i läsinlärning.

Enligt examensbeskrivningarna i bilaga 2 i högskoleförordningen (1993:100) ska samtliga lärare som utbildar sig till att undervisa i årskurserna 1–6 få både ämneskunskaper och ämnesdidaktiska kunskaper i svenska. De blivande lärarna i förskoleklassen och årskurserna 1–3 ska ha fördjupade kunskaper i grundläggande läs- och skrivinlärning och om barns kommunikation och språkutveckling för att få examen. De blivande lärarna i årskurs 4–6 ska på motsvarande sätt visa fördjupade kunskaper om läs- och skrivutveckling.

I bilaga 2 i högskoleförordningen förtydligades år 2010 även kraven om förskollärautbildning. Förskolläraren ska under sina studier visa kunskap om grundläggande läs-, skriv- och matematikinlärning.

### 3.4 Skolbibliotek

I den nya skollagen (2010:800) infördes en särskild bestämmelse om elevers tillgång till skolbibliotek. Regleringar om skolbibliotek fanns tidigare endast i 5 och 7–10 §§ bibliotekslagen (1996:1596). Den 1 juli 2011 ersattes vissa regleringar i bibliotekslagen med en hänvisning till 2 kap. 36 § skollagen där det står att eleverna i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska ha tillgång till skolbibliotek. Även enskilda huvudmän omfattas av bestämmelsen.<sup>36</sup> Detta inne-

<sup>35</sup> *Bäst i klassen – en ny lärarutbildning* (prop. 2009/10:89), s. 19.

<sup>36</sup> Bibliotekslagen innehåller dock fortfarande krav på att skolbibliotek (och folkbibliotek) ska ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade och invandrare samt andra minoriteter genom att erbjuda litteratur på andra språk och/eller på annat sätt anpassade till dessa grupper (8 §). Skolbiblioteken ska även erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till barn och ungdomars behov för att främja deras språkutveckling och stimulera till läsning (9 §).

bar en skärpning av kraven på skolbibliotek. Tidigare var det i större utsträckning upp till den enskilda skolan/kommunen att besluta om det skulle finnas ett skolbibliotek.

I propositionen som låg till grund för den nya skollagen framhöll regeringen särskilt att skolbibliotek har betydelse för läsning och litteratur. Enligt propositionen är det motiverat med en egen bestämmelse i skollagen eftersom skolbibliotek spelar en viktig roll för att stimulera elevernas intresse för läsning och litteratur samt för att tillgodose deras behov av material för utbildningen. Enligt propositionen bör tillgången till bibliotek dock kunna ordnas på olika sätt beroende på de lokala förhållandena vid varje skola. En liten skola på landsbygden kan ha behov av andra lösningar än en större skola i en storstad. Organiseringen bör därför vara flexibel.<sup>37</sup>

Skollagen definierar inte närmare vad ett skolbibliotek ska innehålla och därför har Skolinspektionen tagit fram en promemoria där de utvecklar normer för sin tillsyn av skolbibliotek.<sup>38</sup> Skolinspektionen konstaterar att det finns ett stort utrymme för skolorna att själva organisera hur eleverna ska ges tillgång till skolbibliotek. En viktig fråga är om skolbiblioteket behöver finnas i själva skolbyggnaden eller om det räcker med ett folkbibliotek på orten eller att eleverna har tillgång till en annan skolas skolbibliotek.

Enligt Skolinspektionen ska eleverna ha tillgång till ett bibliotek som är anpassat till och är en del av deras utbildning, dvs. i normalfallet ett skolbibliotek i skolans lokaler. Att det i lagen står att eleven ska "ha tillgång till" i stället för att varje skola ska ha ett skolbibliotek betyder enligt Skolinspektionen att det finns ett visst utrymme för andra lösningar. Ett exempel på en godtagbar lösning är när en skola och ett folkbibliotek har lokaler i direkt anslutning till varandra och där folkbiblioteket kan tillgodose de funktionskrav som finns uppställda.

Ett grundläggande krav på skolbiblioteken är att de stödjer elevernas lärande. I läroplanen framhålls biblioteken som en del av skolans arbetsmiljö där eleverna ska kunna söka och utveckla kunskap. Skolinspektionen tolkar skollagens krav som att skolbiblioteket ska vara en "gemensam och ordnad resurs" vilket innebär att det krävs en fysisk lokal för biblioteket. Att ha böcker utspridda i olika klassrum kan enligt Skolinspektionen inte ses som ett

<sup>37</sup> Se *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet* (prop. 2009/10:165), s. 284.

<sup>38</sup> Se Skolinspektionens informationsblad *Skolbibliotek* från den 30 september 2011.



skolbibliotek. Förutom böcker ska skolbibliotek innehålla ”informationsteknik och media” och tillgodose behov av material för utbildningen. Detta innebär enligt Skolinspektionen att skolbiblioteken ska stimulera elevernas intresse för läsning och litteratur och bidra till deras språkutveckling. Vidare ska ett skolbibliotek vara anpassat efter elevernas behov.

År 2012 hade 71 procent av skolenheterna (grundskolor, särskolor, specialskolor och gymnasieskolor) tillgång till ett skolbibliotek enligt en rapport från Kungl. biblioteket (KB).<sup>39</sup> Av dessa 71 procent var det 80 procent som hade ett skolbibliotek i själva skolan. 19 procent av skolenheterna med tillgång till skolbibliotek delade bibliotek med en annan skola. 25 procent svarade att deras skolbibliotek var integrerat i ett folkbibliotek.<sup>40</sup>

I KB:s rapport anges flera olika förklaringar till att vissa skolor väljer att inte prioritera skolbibliotek trots att det stipuleras i skollagen att samtliga elever ska ha tillgång till detta. Den vanligaste förklaring som anges är att skolorna i stället har prioriterat en hög datortäthet samt att eleverna ska ha tillgång till olika typer av databaser. Skolorna har även angett att de har boklådor eller andra typer av boksamlingar istället. Av de skolenheter som inte har tillgång till skolbibliotek har 68 procent svarat att de använder sig av folkbibliotek i undervisningen.<sup>41</sup>

Även om det inte finns några lagstadgade krav om att ha personal avsatt för skolbiblioteksverksamhet har de flesta skolor med skolbibliotek särskild personal med ansvar för biblioteket. I KB:s undersökning uppger 77 procent av skolenheterna som har skolbibliotek att de har avsatt personaltimmar för skolbiblioteket en normal arbetsvecka. Många av dessa skolenheter har dock mycket få timmar avsatta för skolbiblioteket; endast 33 procent av skolenheterna har en högre bemanning än 20 arbetstimmar per vecka. Av de som arbetar i skolbibliotek har 35 procent biblioteks- och informationskompetens, och ytterligare 24 procent av skolenheterna har skolbibliotek bemannat med lärarbibliotekarier.<sup>42</sup>

Av rapporten framgår att många skolbibliotek inte lever upp till den pedagogiska funktion som de kan ha. Anledningen till detta är framförallt bristen på personal. Endast två tredjedelar av skol-

---

<sup>39</sup> En skola kan bestå av flera skolenheter.

<sup>40</sup> Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012: Grundskolor, ungdomsgymnasier* (2012), s. 11.

<sup>41</sup> Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012*, s. 35.

<sup>42</sup> Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012*, s. 16–18.

enheterna har skolbibliotek där skolbibliotekspersonalen hjälper eleverna att hitta nivåanpassat material för skolarbete eller för läsning utanför skolan och hälften av skolenheterna med skolbibliotek uppger att de ordnar olika typer av läsfrämjande aktiviteter. Endast 40 procent av skolenheterna med skolbibliotek har tillgång till personal som kan göra särskilda insatser för att hjälpa elever med lässvårigheter. Lika stor andel av skolbiblioteken undervisar eleverna i källkritik och informationssökning.<sup>43</sup>

### Forskning om skolbiblioteksverksamhet

Bemannade skolbibliotek har enligt såväl internationell som svensk forskning positiva effekter på ungas läsvanor och läsfärdighet. Ett flertal utvärderingar i Nordamerika har visat att skolbibliotek med utbildade skolbibliotekarier har en positiv påverkan på elevernas läsfärdighet. Flera av utvärderingarna pekar på att elever i skolor med skolbibliotek med utbildade bibliotekarier har mellan 10 och 20 procent högre resultat i standardiserade lästest än elever i skolor med sämre biblioteksresurser. Bibliotek utan utbildade bibliotekarier förefaller ha betydligt mindre påverkan på elevernas resultat enligt den amerikanska forskningen.<sup>44</sup>

Även forskning i Kanada visar på markanta skillnader i elevers läsfärdighet och läslust mellan skolor med skolbibliotek med personal och elever i skolor utan personal i sina skolbibliotek. En undersökning som inkluderade över 50 000 studenter och 800 skolor visar ett starkt samband mellan elevers läslust och lärarbibliotekarier och att elever i skolor utan utbildad skolbiblioteks-personal tenderar att läsa sämre och få lägre betyg.<sup>45</sup>

Även mindre svenska studier har visat på ett positivt samband mellan skolbibliotekarier och läsresultat. I en mindre svensk undersökning visas att skolbibliotek med personal kan ha stora effekter på ungas läsning. I undersökningen som genomförts i Eskilstuna visades att 69 procent av eleverna ökade och/eller bräddade sin läsning när skolbibliotek med skolbibliotekarie infördes i deras

---

<sup>43</sup> Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012*, s. 22–23.

<sup>44</sup> Joan S. Michie & Bradford W. Chaney, *Evaluation of the Improving Literacy Through School Libraries Program Final Report* (U.S. Department of Education, 2005).

<sup>45</sup> Briana Hovendick Francis, Keith Curry Lance & Zeth Lietzau, *School Librarians Continue to Help Students Achieve Standards: The Third Colorado Study* (Library Research Service, 2010).

skola. En stor del av de förändrade läsvanorna berodde enligt undersökningen på skolbibliotekarien.<sup>46</sup>

### Unescos skolbiblioteksmanifest

Unesco har tagit fram ett skolbiblioteksmanifest. I manifestet framhålls att skolbibliotek spelar en viktig roll för utbildning och kultur och för att främja läs- och skrivkunnighet och förmågan att söka information. Enligt Unesco är skolbibliotekens grundläggande uppgifter bl.a. följande:

- Att stödja och främja utbildningsmål som anges i skolans målsättning och läroplaner.
- Att främja elevernas läslust och lust att lära samt lära dem att bli biblioteksanvändare.
- Att erbjuda möjligheter att skapa och använda information som en väg till kunskap, förståelse, fantasi och glädje.
- Att ge eleverna träning att värdera och använda information, oavsett form, samt ge dem insikt och förståelse för olika kommunikationsformer.
- Att främja läsning.

En förutsättning för att bedriva effektiv skolbiblioteksverksamhet är enligt Unesco att skolbiblioteken är bemannade med personal som har kunskaper i biblioteksadministration, informationshantering och pedagogik.

### 3.5 Skapande skola och andra insatser

Författarbesök i skolor har varit vanliga i Sverige under lång tid. I dag sker författarbesöken ofta inom ramen för Skapande skola. Skapande skola är en statlig satsning för att stärka arbetet med kultur i skolan och förbättra samverkan mellan skolan och det professionella kulturlivet. Ändamålet med statsbidraget är att

---

<sup>46</sup> Margareta Söderlund, "Nytt skolbibliotek – påverkades elevernas läsning? En undersökning av två åttondeklasser i Eskilstuna", i Kerstin Rybeck, red., *Spelar Skolbiblioteken någon roll?* (Uppsala universitet, 2009).

medverka till att kulturella och konstnärliga uttryck långsiktigt integreras i grundskolans årskurs 1 till 9 med utgångspunkt i det kulturuppdrag som är en del i skolans målpuppfyllelse.<sup>47</sup> Vidare är syftet att öka den professionella kulturverksamheten för och med eleverna, så att tillgången till kulturens alla uttrycksformer och möjligheterna till eget skapande ökar.

Bidraget Skapande skola infördes 2008 och satsningen har sedan dess successivt utökats, både vad gäller ekonomiska resurser och vilka årskurser som omfattas. De totala bidragsmedlen har ökat från 55 miljoner kronor 2008 till 150 miljoner kronor 2012. Statens kulturråd administrerar och fattar beslut om bidrag läsårsvis. Bidrag för arbete med kulturell verksamhet i skolan kan sökas av skolhuvudman för kommunal, statlig eller fristående skola.<sup>48</sup> Efter ansökningsomgången 2012 hade alla utom en svensk kommun sökt bidraget vid minst ett tillfälle. Detta visar ett stort intresse från de kommunala skolhuvudmännen och innebär en bred geografisk spridning av insatserna. Antalet ansökningar från såväl kommunala som fristående skolhuvudmän har ökat med åren.

Statsbidrag ges för inköp av professionell kulturverksamhet, insatser som främjar elevernas eget skapande samt insatser som främjar långsiktig samverkan mellan grundskolan och kulturlivets parter. Krav för att beviljas bidrag är att skolhuvudmannen utformar en handlingsplan för arbetet med kultur i skolan, vilken ska innehålla en beskrivning av formerna för samverkan med kulturlivets parter och en redogörelse för de kulturinsatser som planeras som ett komplement till den befintliga kulturverksamheten.<sup>49</sup> Eleverna ska ges möjlighet att medverka, vara delaktiga och ha inflytande i arbetet med Skapande skola. Skrivningarna i skollagen om inflytande över utbildningen gäller även Skapande skola, eftersom verksamheten i förlängningen syftar till att eleverna ska nå målen i läroplanen.

I 3 § förordningen (2007:1436) om statsbidrag till kulturell verksamhet i skolan definieras kulturverksamhet som verksamhet

---

<sup>47</sup> Se 2 § förordningen (2007:1436) om statsbidrag till kulturell verksamhet i skolan.

<sup>48</sup> Skolhuvudmän ansvarar för det offentliga skolväsendet. Kommunerna har huvudmannansvar för den kommunala skolan och för så kallade självstyrande kommunala skolor. Detta innebär att en kommun i en och samma ansökan söker bidrag för insatser vid samtliga skolor som deltar i Skapande skola i hela kommunen. Huvudman för fristående skolor är den juridiska person som beviljats tillstånd från Skolinspektionen. Även specialskolor och riksinternatskolor kan ansöka om bidrag.

<sup>49</sup> Se 5 § förordningen (2007:1436) om statsbidrag till kulturell verksamhet i skolan.

inom scenkonst, litteratur, visuell konst, arkitektur, design, konsthantverk, film, media, hemslöjd samt arkiv- och museiverksamhet. Skolhuvudmännen avgör vilka konst- och kulturformer insatserna innefattar.

### Litteraturinsatser inom Skapande skola

Skolhuvudmännens återrapportering av bidragets användning ger en generell bild av arbetet med Skapande skola. Kulturrådet har också vid ett flertal tillfällen genomfört uppföljningar av bidragsgivningen.<sup>50</sup> Dessa innehåller bl.a. information om bidragsfördelningen 2010/2011, elevernas delaktighet och inflytande samt kulturutövarnas erfarenheter av arbetet med Skapande skola. Den senast inkomna redovisningen är från läsåret 2010/2011.<sup>51</sup> Insatserna omfattade elever i årskurs 4–9. Resultatredovisningen visar att 2 174 skolor genomförde insatser inom Skapande skola under detta läsår och insatserna omfattade sammanlagt cirka 280 000 elever. Cirka 60 procent av de beviljade medlen användes för ersättning till kulturaktörer och 26 procent till studiebesök och inköp av föreställningar.

I återrapporteringen uppger skolhuvudmännen vilka konst- och kulturområden insatserna omfattar. Inom litteraturområdet fanns tre separata kategorier att välja bland: litteratur, skrivande och berättande.<sup>52</sup> Respondenterna får kryssa i det eller de konst- och kulturområden som insatserna omfattat. Totalt gjorde skolhuvudmännen 2 332 kryss (svar), vilket innebär att de i snitt arbetat med cirka åtta konst- och kulturområden vardera under läsåret. Större kommuner med mer omfattande skolverksamhet arbetar ofta inom fler konstområden än mindre enskilda skolor.

Eftersom skolhuvudmännen ofta i redovisningsblanketten anger att de arbetar med ett flertal olika konst- och kulturformer, finns inte tillgänglig information om hur stort antal elever som tar del av

---

<sup>50</sup> Den senaste är Statens kulturråds rapport *Skapande skola – en nulägesanalys*, Kulturrådets skriftserie 2012:2.

<sup>51</sup> Inför läsåret 2010/2011 beviljades 370 skolhuvudmän bidrag. I följande siffror ingår resultatredovisningar från de 295 skolhuvudmän som lämnat slutredovisning i oktober 2011.

<sup>52</sup> Även insatser inom andra konst- och kulturområdet kan ha klara beröringspunkter med litteraturområdet. Exempelvis kan insatser inom media, film, teater och drama sägas ha bäring på ett bredare litteracitetsbegrepp och är därför även av intresse i sammanhanget. Flera kulturutövare och skolor arbetar även i tvärkulturella projekt där litteratur och skrivande utgör en del.

litteraturrelaterade insatser. Det går därför inte heller att urskilja hur stor del av det totala anslaget till Skapande skola som fördelas specifikt till litteraturområdet. Däremot finns siffror på antal skolhuvudmän som uppgett att de arbetar med en viss konst- eller kulturform. Läsåret 2010/2011 var konst/bild det vanligast angivna konstområdet (205 skolhuvudmän), men många skolor arbetar även med litteratur, skrivande och berättande. Av de 295 skolhuvudmän som kommit in med redovisning angav 149 att de arbetat med litteratur, 178 med skrivande och 173 med berättande.<sup>53</sup> Gällande val av konst- och kulturformer följer även tidigare redovisningar i stora drag detta mönster.<sup>54</sup>

Kulturrådet mottog och behandlade 428 giltiga ansökningar i den senaste ansökningsomgången inför läsåret 2012/2013. I ansökningsblanketten för 2012 anges litteraturinsatserna i en samlad kategori kallad litteratur/berättande/skrivande. I bidragsfördelningen beviljades 398 skolhuvudmän bidrag. Av dessa hade 270 angett att de inom Skapande skola under läsåret ämnade arbeta med litteratur/berättande/skrivande. Mest frekvent angett konst- och kulturområde var teater/drama följt av litteratur/berättande/skrivande samt konst/bild/form.

### Centrumbildningarna och litteraturen i skolan

De insatser som innefattar litteratur, berättande och/eller skrivande har olika innehåll och utformning. Vanligt förekommande är olika typer av aktiviteter som innefattar författarbesök och work shops där eget skrivande ingår. Inom berättande är Poetry Slam och Spoken Word vanligt förekommande. Skolorna samarbetar med professionella konst- och kulturskapare, ofta författare, men även journalister, översättare och illustratörer. Bibliotekarier och bibliotekskonsulenter är även viktiga samarbetspartners.

---

<sup>53</sup> Det är däremot svårt att utifrån tillgänglig statistik säga något säkert om vilka konst- och kulturområden som är vanligast förekommande inom Skapande skola. Läger man samman de tre separata kategorierna litteratur, berättande och skrivande uppgår antalet kryss till 500, vilket är klart flest av samtliga konst- och kulturformer. Man får då även betänka att en skolhuvudman för samma projekt kan kryssa i samtliga tre kategorier, vilket innebär att det inte är möjligt att jämföra antal kryss med antal insatser eller skolhuvudmän. Läger man samman kategorierna teater och drama får dessa sammantaget 369 kryss och museer/kulturarv samt konst/bild sammanlagt 353 kryss.

<sup>54</sup> Se Statens kulturråd, *Utfallet av Skapande skola – december 2010* (2010).

Ett flertal centrumbildningar på ordområdet är betydelsefulla aktörer i arbetet med Skapande skola, t.ex. Författarcentrum, Centrum för Dramatik, Illustratörscentrum och Filmcentrum (se även kapitel 6). Författarcentrum har en betydelsefull roll som förmedlare av författare till skolor som arbetar med litteratur inom Skapande skola.<sup>55</sup> Författarcentrum Norr, Öst, Syd och Väst har samtliga anställda projektledare som arbetar som författarförmedlare, bl.a. till skolor. De informerar om vad Författarcentrum kan erbjuda skolorna och hjälper även skolorna att ge skälig ersättning till upphovsmännen för arbetet enligt de rekommendationer som finns. Författarcentrum har även tagit fram exempel på hur skolor kan samarbeta med författare inom ramen för Skapande skola. Förslagen är tänkta att fungera som inspiration till hur skolan kan arbeta med litteratur, språk och skrivande.<sup>56</sup>

Enligt Författarcentrums årsredovisning för 2011 har samtliga regioner noterat en klar ökning vad gäller bokningar (författarförmedling) med koppling till Skapande skola. Det finns ingen specifik statistik, men Författarcentrum uppskattar att det under 2011 gjordes cirka 300 bokningar med koppling till Skapande skola runt om i Sverige. Inom Skapande skola har författare bokats för olika typer av litterärt skapande, bl.a. skivrarverkstäder. Enligt Författarcentrum har det handlat om allt från enstaka klassbesök till längre projekt.

---

<sup>55</sup> Författarcentrum har under lång tid, även innan Skapande skola initierades, arbetat med författarbesök i skolan och förmedlar även författare för t.ex. biblioteksbesök, skivrarverkstäder, litteraturfestivaler, uppläsningar och studiedagar. Se t.ex. *Tänka framåt, men göra nu* (SOU 2006:45), s. 135, om Författarcentrum Östs projekt Läsning pågår i Stockholm.

<sup>56</sup> Exempel på litteraturrelaterade projekt inom Skapande skola finns på Författarcentrums webbplats, [www.forfattarcentrum.se](http://www.forfattarcentrum.se).

## 4 Insatser för att främja läsning

Kommittén har i uppdrag att analysera läsfrämjande insatser samt det allmänna biblioteksväsendets roll för att främja läsning och för spridning av kvalitetslitteratur. Vidare ska vi föreslå hur olika läsfrämjande insatser utanför skolväsendet ska få större genomslag. Som bakgrund till dessa frågeställningar behandlas i detta kapitel de viktigare aktörerna och insatserna på läsfrämjandeområdet.

Kapitlet inleds med det allmänna biblioteksväsendets roll och utveckling, med särskilt fokus på aktiviteter som syftar till att främja läsning. Vidare behandlas folkbildningens läsfrämjande arbete samt Statens kulturråds särskilda stöd till läsfrämjandeprojekt och litterära evenemang. Avslutningsvis beskrivs även verksamheten vid Centrum för lättläst och Svenska barnboks-institutet samt vissa övriga läsfrämjandeaktörer.

### 4.1 Biblioteksväsendet i Sverige

De första folkbiblioteken bildades av de stora folkbildningsorganisationerna under det sena 1800-talet. Ansvaret för folkbiblioteken fördes successivt över till den offentliga sektorn under 1900-talets första hälft. I början av 1900-talet började kommuner ge bidrag till olika typer av folkbibliotek och 1912 infördes ett statsbidrag till folk-, skol- och cirkelbibliotek. I dag är det kommunerna som har huvudansvaret för folkbiblioteken.

Folkbibliotekens roll i det läsfrämjande arbetet kan ses som tudelat. Att tillgängliggöra litteratur är bibliotekens traditionella roll i det litterära landskapet. Den betydelse biblioteken har haft och har för läsningen på detta sätt ska inte underskattas. Det är även denna aspekt av bibliotekens verksamhet som bibliotekslagen (1996:1596) främst tar sikte på. Dagens bibliotek är dock mer än bok- och mediasamlingar som är tillgängliga utan kostnad för med-



borgarna, de är även aktiva i det läsfrämjande arbetet genom pedagogiskt arbete där de guidar besökarna till litteratur, ordnar författarmöten och kulturaftnar, samarbetar med skolor, förskolor och det civila samhället för att främja läsning och för att synliggöra och tillgängliggöra sina samlingar.

SOM-institutet konstaterar bl.a. att biblioteket har en stark ställning som den mest besökta och i de flesta kommuner mest uppskattade offentliga institutionen. Det finns ingen annan kulturinstitution som är så populär och välbesökt som biblioteken. Även om trenden har varit vikande de senaste tio åren är det ändå mer än halva befolkningen som årligen besöker ett bibliotek.<sup>1</sup>

### **Bibliotekens styrning och organisation**

Svenska bibliotek brukar bl.a. delas in i folk-, skol- och forskningsbibliotek.<sup>2</sup> I detta avsnitt står folkbibliotekens läsfrämjande arbete i fokus. Skolbiblioteken behandlas i kapitel 3 om skolan och forskningsbiblioteken kommer vi inte att behandla närmare i detta sammanhang. Samtidigt ska man vara medveten om att forskningsbiblioteken numera är en integrerad del av det svenska bibliotekssystemet, t.ex. genom att de bistår folkbiblioteken med fjärrlån. Deras kärnverksamhet är dock att vara ett stöd för forskare och studenter vid landets högskolor och universitet och de riktar sig inte primärt till allmänheten.

Folkbiblioteken och dess filialer är i all väsentlighet kommunala angelägenheter men det finns vissa riktade statsbidrag till folk- och skolbiblioteksverksamhet. Folkbiblioteken har också stöd av de delvis statligt finansierade region- och länsbiblioteken och Kungl. biblioteket har ett samordningsuppdrag som rör hela bibliotekssektorn. Sedan 1997 regleras det offentliga biblioteksväsendet, däribland folkbiblioteken, av en bibliotekslag.

---

<sup>1</sup> Åsa Nilsson, *Kulturvanor i Sverige 1987–2010*, SOM- rapport 2011:23 (SOM-institutet).

<sup>2</sup> Även t.ex. specialbibliotek, fängelsebibliotek och sjukhusbibliotek har viktiga funktioner i det allmänna biblioteksväsendet. Vi fokuserar dock i kapitlet på folkbiblioteken och läns- och regionbiblioteken eftersom de är viktigast för det läsfrämjande arbetet utanför skolan.

## Bibliotekslagen

Behovet av en bibliotekslag i Sverige har diskuterats vid flera tillfällen. 1974 års litteraturutredning konstaterade i sitt slutbetänkande att biblioteksstandarden var ojämn i landet och förde bland annat en diskussion om en normerande bibliotekslag som skulle ange minimiregler för service och lagfästa principen om avgiftsfria boklån. Utredningen lämnade emellertid inte något förslag till en bibliotekslag. 1980 års folkbiblioteksutredning lämnade inte heller något sådant förslag. I stället föreslogs bl.a. en förstärkning av länsbiblioteken och att det skulle upprättas årliga rapporter om folkbibliotekens situation av Statens kulturråd.

Det var först i spåren av den ekonomiska krisen på 1990-talet, som drabbade många lokala bibliotek, som en bibliotekslag kom att införas. Med utgångspunkt i förslagen från den kulturutredning som överlämnades 1995 föreslog regeringen 1996 en bibliotekslag, som trädde i kraft året därpå (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129).

Bibliotekslagen (1996:1596) omfattar hela det allmänna och offentligt finansierade biblioteksväsendet, det vill säga kommunala, landstingskommunala och statliga bibliotek. Lagen tillkom mot bakgrund av bedömningen att det var angeläget att vissa grundläggande principer inom det allmänna biblioteksväsendet lagfästes. Syftet med lagen var främst att säkerställa avgiftsfria boklån och ett över hela landet fungerande biblioteksnätverk. Lagen innehåller i huvudsak bestämmelser om kommunernas skyldighet att tillhandahålla folkbibliotek, folkbibliotekens avgifter, ansvarsfördelning och huvudmannaskap inom det allmänna biblioteksväsendet, samverkan mellan biblioteksverksamheterna, särskilda gruppers tillgång till folk- och skolbibliotek samt reglering av fjärlånesystemet. År 2004 infördes i lagen ett krav på kommuner och landsting att anta biblioteksplaner för biblioteksverksamheterna. Samtidigt infördes också ett krav på samverkan mellan bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet.

## Förslag till en ny bibliotekslag

I budgetpropositionen för 2008 aviserade regeringen att bibliotekslagen under mandatperioden skulle utvärderas i syfte att stärka bibliotekens roll och säkerställa tillgängligheten i framtiden. År

2009 fick bibliotekskonsulten och utredaren Inger Eide Jensen uppdraget att utvärdera bibliotekslagen. Syftet med utvärderingen var att undersöka hur bibliotekslagen hade fungerat i praktiken och om målen med lagen hade uppnåtts. Uppdraget innebar bl.a. att översiktligt kartlägga och analysera bibliotekslagens tillämpning inom biblioteksväsendet i allmänhet och folkbiblioteken i synnerhet, belysa relevanta omvärldsförändringar efter lagens tillkomst, överväga behovet av att revidera lagen och lämna förslag på eventuella ändringar samt överväga formerna för uppföljning och tillsyn av lagen.<sup>3</sup>

Kulturdepartementet remitterade under sommaren 2012 en promemoria med förslag till ny bibliotekslag (Ds 2012:13). Den nya lagen föreslås träda i kraft den 1 juni 2013. Förslaget bygger på den tidigare utvärderingen och innebär bl.a. att principen om avgiftsfria lån utvidgas till att omfatta litteratur oberoende av tekniskt format, med andra ord ska biblioteken inte kunna ta ut låntagaravgifter för t.ex. e-böcker. Vidare föreslås bl.a. att det införs en bestämmelse om att folkbibliotekens utbud och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet.

Bland annat mot bakgrund av den tekniska utvecklingen föreslås även att bestämmelserna om regional biblioteksverksamhet förändras. Enligt den nuvarande bestämmelsen i 4 § bör länsbibliotek finnas i varje län och bistå folkbiblioteken med kompletterande medieförsörjning och andra regionala biblioteksuppgifter. Den tekniska utvecklingen har dock inneburit att arbetet med kompletterande medieförsörjning kunnat effektiviseras.<sup>4</sup> Enligt förslaget till ny bibliotekslag ska det i stället stadgas att ändamålet med regional biblioteksverksamhet ska vara att främja folkbibliotekens samarbete, kunskapsutveckling och kvalitet. Bestämmelsen öppnar alltså upp för ett bredare strategiskt arbete och fortsatt utveckling av verksamheten.

### **Kungl. bibliotekets uppdrag**

Även efter att bibliotekslagen införts har debatten om standardskillnader och samverkan inom biblioteksväsendet fortsatt. Det handlar både om bristen på uppföljning av bestämmelserna i

<sup>3</sup> Utvärderingen redovisades av Ingrid Eide Jensen i *Utvärdering och förslag till revidering*, promemoria publicerad av Kulturdepartementet (Ku2009/1518/KV).

<sup>4</sup> I den enkätundersökning som vi genomfört framgår att de regionala biblioteken satsar i snitt knappt 15 procent av sina resurser på kompletterande medieförsörjning (se bilaga 7).

bibliotekslagen och om behovet av utökat samarbete i och med digitaliseringen. Bland annat mot bakgrund av de förslag som lämnades av Kulturutredningen har regeringen beslutat att Kungl. biblioteket (KB) ska ha ett samordningsansvar för vissa frågor som rör hela biblioteksväsendet i landet.

I propositionen *Tid för kultur* (prop. 2008/10:3) aviserade regeringen att KB borde ges ett särskilt uppdrag när det gäller att svara för nationell överblick, främja samverkan och driva på utvecklingen inom biblioteksväsendet samt att i samråd med länsbiblioteken kontinuerligt följa bibliotekens arbete och bibliotekslagens praktiska tillämpning. KB redovisade i april 2010 en plan för hur myndighetens uppdrag kunde utformas och genomföras. KB föreslog bl.a. att länsbiblioteken i samverkan med myndigheten skulle bistå kommunerna i upprättandet av biblioteksplaner, som därefter skulle tjäna som underlag för uppföljning och utvärdering av biblioteksverksamheterna.

I instruktionen för KB beskrivs myndighetens nya uppdrag. 5 § tar upp KB:s ansvar för samordning inom biblioteksväsendet:

Myndigheten ska ha en nationell överblick över biblioteksområdet samt främja samverkan och utveckling inom området. Myndigheten ska särskilt svara för

1. biblioteksstatistik enligt lagen (2001:99) om den officiella statistiken och förordningen (2001:100) om den officiella statistiken,
2. det nationella biblioteksdatasystemet LIBRIS, och
3. att tillsammans med länsbiblioteken följa upp hur de planer för biblioteksverksamheterna som kommuner och landsting antar i enlighet med bibliotekslagen (1996:1596) har utformats och hur de används.

Myndigheten ska vidare verka för utveckling och samordning av digitala tjänster och system inom biblioteksväsendet.<sup>5</sup>

KB disponerade 2011 totalt 24 miljoner kronor för sitt samordningsuppdrag. De medel som avsatts ska till stor del fördelas vidare till andra aktörer. Ingenting sägs dock om nivåer på stöden och vissa medel kan användas för utvecklingsinsatser. I regleringsbrevet för 2012 preciserar regeringen hur de medel KB erhåller för uppdraget ska användas.<sup>6</sup> I regleringsbrevet anges bl.a. att anslaget ska användas i enlighet med 5 § i instruktionen och för bidrag till vissa delar av biblioteksväsendets nationella struktur. Inom anslags-

---

<sup>5</sup> 5 § förordningen (2008:1421) med instruktion för Kungl. biblioteket.

<sup>6</sup> Uppdraget regleras i form av ett anslagsvillkor i Statens kulturråds regleringsbrev under anslaget 1:6, ap. 2 Samordning inom biblioteksväsendet.

posten får medel fördelas till informations- och lånecentralerna i Malmö, Umeå och Stockholm, Sveriges Depåbibliotek samt Internationella biblioteket i Stockholm. Stöd kan också lämnas till vissa utvecklingsinsatser.

### **Kultursamverkansmodellen och läns- och regionbiblioteken**

Enligt 4 § bibliotekslagen (1996:1596) ska varje län ha ett länsbibliotek. I 4 § sägs att länsbiblioteket ska bistå folkbiblioteken i länet med kompletterande medieförsörjning och andra regionala biblioteksuppgifter (se ovan om förslag till ny bibliotekslag). För den kompletterande medieförsörjningen ska det också finnas en eller flera lånecentraler. Lagen specificerar inte vidare vad som ingår i andra regionala biblioteksuppgifter.

Att länsbiblioteket ska bistå folkbiblioteken med kompletterade medieförsörjning får anses som en specifik uppgift, de andra regionala biblioteksuppgifterna är mer diffusa. I propositionen som föregick lagen (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129) framgår att med andra regionala uppgifter menas rådgivning, information och fortbildning samt specialtjänster.

Det finns länsbiblioteksverksamhet i varje län men i många län strävar landstingen/regionerna efter att samarbeta med andra län kring länsbiblioteksfunktionerna med syfte att bredda kompetensen och höja kvaliteten. Effektivare samarbetsmetoder och ny teknik har inneburit att böcker och andra medier i dag kan förmedlas till folkbiblioteken betydligt lättare.<sup>7</sup>

Läns- och regionbiblioteken finansieras av länen/regionerna och av Statens kulturråd. Kulturrådet fördelade år 2011 drygt 20 miljoner kronor i verksamhetsstöd till läns- och regionbiblioteken. De län/regioner som är med i samverkansmodellen får sitt stöd till regional biblioteksverksamhet genom modellen. Kultursamverkansmodellen innebär att respektive landsting ska lämna en kulturplan till Kulturrådet där de bl.a. presenterar hur länets invånare ska få god tillgång till kultur inom sju specifika områden. Ett av områdena är regional biblioteksverksamhet. Planen tas fram av landstinget i samverkan med kommunerna och efter samråd med länets professionella kulturliv och det civila samhället. År 2013 planerar samtliga landsting utom Stockholms läns landsting att vara med i kultursamverkansmodellen.

---

<sup>7</sup> Eide Jensen, *Utvärdering och förslag till revidering*.

Den enkätundersökning som vi gjort visar att införandet av samverkansmodellen inte inneburit att läns- och regionbiblioteken fått markant förändrade ekonomiska förutsättningar. Fyra av de 14 läns- och regionbibliotek som gått över till samverkansmodellen uppgav dock att det inneburit förändringar i deras intäkter. I ett län fick verksamheten mindre intäkter till följd av länets inträde i samverkansmodellen. I två län/regioner fick verksamheten högre anslag från landstinget än tidigare och i en region fick verksamheten indirekt mer resurser efter inträdet i modellen då vissa kostnader togs över av andra (se bilaga 7).

I 9 av de 14 regioner som ingår i kultursamverkansmodellen anges att införandet av modellen har inneburit att verksamheten förändrats. I dessa fall beskrivs förändringen i positiva ordalag av alla utom ett bibliotek, som fått mindre intäkter. Det positiva som lyfts fram är att samarbetet med andra kulturaktörer har förstärkts och att dialogen med kommunerna har blivit bättre. Regionbiblioteket i Skåne svarade exempelvis:

Kulturplaneprocessen sätter in Regionbibliotekets arbete i en ny kontext. Biblioteksutveckling blir en integrerad del av samhälls- och kulturutvecklingen. Det påverkar arbetsformerna internt i riktning mot utvecklingsarbete ännu kraftigare.

De flesta av respondenterna uppgav att samverkansmodellen inneburit att läns- och regionbibliotekens samverkan med övriga kulturinstitutioner förstärkts. Regionbiblioteket i Halland skrev exempelvis:

Vill konstatera att samverkansmodellen och framtagandet av en kulturplan inneburit dels bättre dialog med kommuner och andra aktörer samt en gedigen genomlysning av verksamheten. Samverkansmodellen har inneburit ett nytänk kring samarbeten över kulturgränser samt med de fria kulturaktörerna. Vår nya organisation – där all kultur samlas under samma hatt – har också underlättat detta nytänk.

### **Läns- och regionbibliotekens läsfrämjande arbete**

Läns- och regionbiblioteken arbetar i dag i stor utsträckning med att stödja folkbibliotekens läsfrämjande arbete. I vår enkät uppgav biblioteken att de i genomsnitt satsade nära 18 procent av sina resurser på detta. Det är dock stora skillnader vad gäller hur mycket de lägger på detta arbete. Länsbiblioteket i Sörmland satsade procentuellt sett mest på att stödja folkbibliotekens läs-

främjande arbete, 40 procent av resurserna gick till detta. Fyra län/regioner (Länsbiblioteket i Jönköping, Gotlands länsbibliotek, Kalmar läns länsbibliotek samt Länsbiblioteket Sydost) uppgav att de endast lade 5 procent av sina resurser på att stödja folkbibliotekens läsfrämjande verksamhet.

Förutom att stödja folkbiblioteken driver nästan samtliga läns- och regionbibliotek egna läs- och litteraturfrämjande verksamheter som vänder sig direkt till medborgarna. Samtliga bibliotek utom två uppgav att de genomför egen läsfrämjande verksamhet.<sup>8</sup> I genomsnitt satsar läns- och regionbiblioteken 13 procent av sina resurser på egen läsfrämjande verksamhet. Exempel på sådan verksamhet är bokcirklar.se som har regionbiblioteket i Stockholm som projektägare. Bakom verksamheten står dock samtliga regionbibliotek. Bokcirklar.se är en virtuell mötesplats på internet med syfte att främja läsasamtal och stärka människors identitet som läsare.<sup>9</sup> Ett annat exempel är projektet Utan språket är du körd i Sörmland, ett läs- och skrivprojekt som inriktas mot barn och unga.

Ytterligare en läs- och litteraturfrämjande verksamhet som drivs av regionbiblioteken är Barnens bibliotek. Verksamheten drivs av regionbiblioteket i västra Götaland. Projektet finansieras av Kulturrådet men har också stöd av Västra Götalandsregionen. Som namnet antyder är Barnens bibliotek en verksamhet som riktar sig framförallt till barn men även till pedagoger och barnbibliotekarier. I likhet med bokcirklar.se är verksamheten framförallt it-baserad. Barnens bibliotek har två webbsidor, barnensbibliotek.se som riktar sig till skolbarn och barnbibblan.se som riktar sig till förskolebarn. På hemsidorna kan barnen få boktips, leka och delta i frågesporter, allt med barnlitteraturen i centrum. Det finns även

---

<sup>8</sup> Länsbiblioteket i Kalmar och Jämtland uppgav att de inte bedrev någon egen läsfrämjande verksamhet. Länsbiblioteket i Jämtland genomför dock en festival årligen som riktar sig till personer med funktionsnedsättning. Kultur i Skåne ville inte uppge hur mycket resurser de satsat på olika typer av verksamhet med hänvisning till att arbetsuppgifterna flyter ihop och att det är vanligt med samarbeten med andra inom Kultur Skåne till följd av kulturplane-processerna. Hela regionbibliotekets verksamhet är dock inriktad mot utvecklingsstrategier enligt deras enkätsvar.

<sup>9</sup> Vilka som är med i bokcirklar.se uppges se delvis annorlunda ut jämfört med vilka som deltar i t.ex. ABF:s bokcirklar. Medelåldern bland medlemmarna är 41 år och en tredjedel är män. I ABF:s cirklar är medelåldern 65 år och knappt en sjättedel är män. Bokcirklar.se har påbörjat ett samarbete med flera studieförbund där de erbjuder virtuella bokcirklar genom bokcirklar.se. Ett problem har varit att studieförbunden på grund av reglerna för statsbidrag inte tycker sig ha möjlighet att bidra ekonomiskt till verksamheten. För att få statsbidrag för studiecirklar krävs att deltagarna registrerar sina personnummer och deltar minst tre gånger i samma cirkel (se avsnitt 4.2).

tips till föräldrar och till pedagoger.<sup>10</sup> Även Länsbiblioteket i Norrbotten har en digital satsning som riktar sig till barn och pedagoger, kallad Barnens polarbibliotek. Denna verksamhet ger även barn möjlighet att skriva och lägga ut egna berättelser på webbplatsen.

Sammantaget satsar läns- och regionbiblioteken stora resurser på läsfrämjande arbete. Cirka en tredjedel av de totala ekonomiska resurserna används till läsfrämjande insatser, vilket är mer än dubbelt så mycket som de satsar på kompletterande medieförsörjning.

### Lånecentraler, depåbibliotek och Internationella biblioteket

Kungl. biblioteket (KB) övertog uppdraget att fördela medel till lånecentraler, Sveriges depåbibliotek och Internationella biblioteket från Kulturrådet den 1 januari 2011. KB fördelar cirka 15 miljoner kronor per år till dessa ändamål.

Det finns i dag tre lånecentraler kopplade till biblioteken i Malmö, Stockholm och Umeå. Lånecentralerna helfinansieras genom statligt stöd som fördelas av KB. År 2007 formaliserades samarbetet mellan lånecentralerna och de bytte namn till informations- och lånecentraler. Lånecentralernas främsta uppgift är att arbeta med fjärlån och artikelkopior samt med att lokalisera litteratur och andra medier som inte finns i det egna beståndet. Lånecentralerna har ett eget medieanslag som används för att köpa in litteratur som inte finns på värdbiblioteken. År 2010 fick lånecentralerna 716 000 kronor för böcker (varav Stockholm fick drygt hälften) och 59 000 kronor för övriga medier.

Lånecentralernas uppdrag har i stort sett legat fast sedan de skapades på 1960-talet. På grund av bland annat den tekniska utvecklingen föreslogs nyligen i en utredning gjord på uppdrag av KB att det i framtiden endast bör finnas en lånecentral som är förlagd till Umeå.<sup>11</sup>

I Sverige finns ett renodlat depåbibliotek som ligger i Umeå. Depåbiblioteket tar emot medier från i första hand folkbiblioteken men gör ibland undantag för medier från specialbibliotek som anses ha särskilt stort allmänintresse. Syftet med depåbiblioteket är

<sup>10</sup> Barnens bibliotek ger tillsammans med Kulturrådet även ut Barnbokskatalogen som är en förteckning över och guide till den nya barn- och ungdomslitteraturen.

<sup>11</sup> Jan Holmquist, *Centraler i ett nytt bibliotekslandskap: Lånecentraler, depåbibliotek och Internationella biblioteket – översyn och förslag* (Kungl. biblioteket, 2011), s. 31.



att garantera att det finns ett exemplar kvar av värdefull litteratur och att biblioteken därigenom kan gallra i sitt bokbestånd.

Internationella biblioteket är organisatoriskt en del av Stockholms stadsbibliotek. Biblioteket är dels ett publikt bibliotek för medborgarna i Stockholm, dels en lånecentral och ett depåbibliotek med nationellt uppdrag. Internationella biblioteket har medier på mer än 120 språk och ett bokbestånd bestående av cirka 220 000 volymer. Trenden har varit att både utlånen och mottagna volymer har ökat de senaste fem åren.

För sitt nationella uppdrag får Internationella biblioteket cirka 4,3 miljoner kronor från KB. Detta motsvarar drygt en fjärdedel av Internationella bibliotekets budget. De övriga huvudsakliga finansierarna är Stockholms stad (8,2 miljoner kronor) och Stockholms läns landsting (4,2 miljoner kronor).<sup>12</sup>

Ofta är det svårt för folkbiblioteken att köpa in medier på andra språk på grund av att de inte distribueras i Sverige och att de som köper in litteratur saknar nödvändig språkkunskap. Internationella bibliotekets uppdrag som lånecentral innebär att folkbibliotek kan låna litteratur på andra språk än svenska, undantaget de nationella minoritetsspråken, engelska, tyska, franska, danska och norska. Internationella biblioteket fungerar även stödjande för folkbiblioteken vad gäller inköp av litteratur och medier på andra språk.

Folkbiblioteken är enligt den utredning som gjorts på uppdrag av KB i huvudsak nöjda med den service de får av Internationella biblioteket. Ett problem har dock varit att merparten av Internationella bibliotekets böcker inte är upplagda i Libris. I KB:s utredning föreslogs därför att Internationella biblioteket skulle få ökat stöd för att lägga upp fler titlar i Libris.<sup>13</sup>

### Talboks- och punktskriftsbiblioteket

Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB) är en statlig myndighet med uppgift att se till att personer med läsnedsättning får tillgång till litteratur och medier. I arbetet med att göra litteratur tillgänglig producerar myndigheten bl.a. talböcker (se kapitel 6 för information om ersättningar till upphovsmännen) och litteratur på punktskrift. Sedan 2011 ger TPB även bidrag till inläsning av kulturtidskrifter.

---

<sup>12</sup> Holmquist, *Centraler i ett nytt bibliotekslandskap*, s. 19–20.

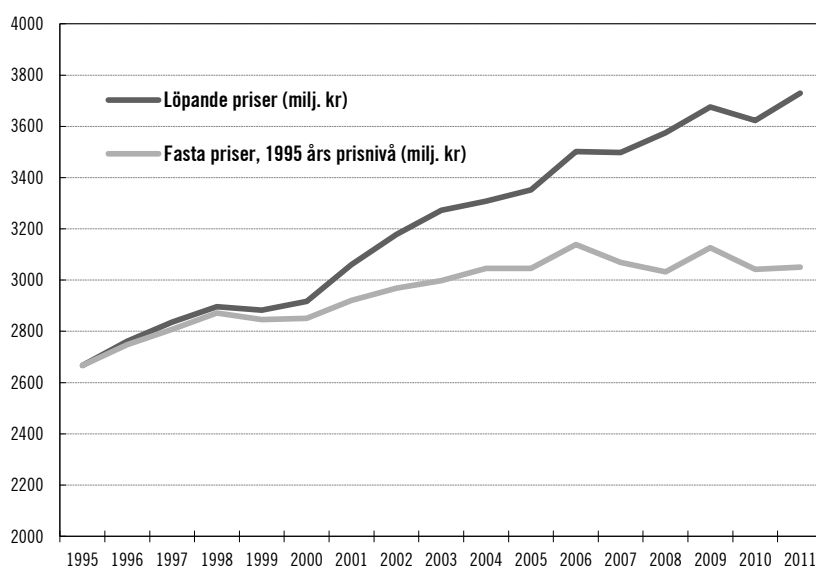
<sup>13</sup> Holmquist, *Centraler i ett nytt bibliotekslandskap*, s. 37.

TPB fungerar som de svenska bibliotekens lånecentral för talböcker. De samarbetar med läns-, folk-, sjukhus- och skolbibliotek som förmedlar myndighetens talböcker. Det är bara personer med någon form av läsnedsättning som ska ges möjlighet att ta del av den av TPB framtagna litteraturen. Det är upp till utlånande bibliotek att bedöma om enskilda individer har behov av talböcker.

### Folkbibliotekens organisation och finansiering

Som framgår av nedanstående diagram har driftskostnaderna för folkbiblioteken ökat sedan 1995. I fasta priser är ökningen cirka 14 procent.

Diagram 4.1 Folkbibliotekens totala driftkostnader, 1995–2011



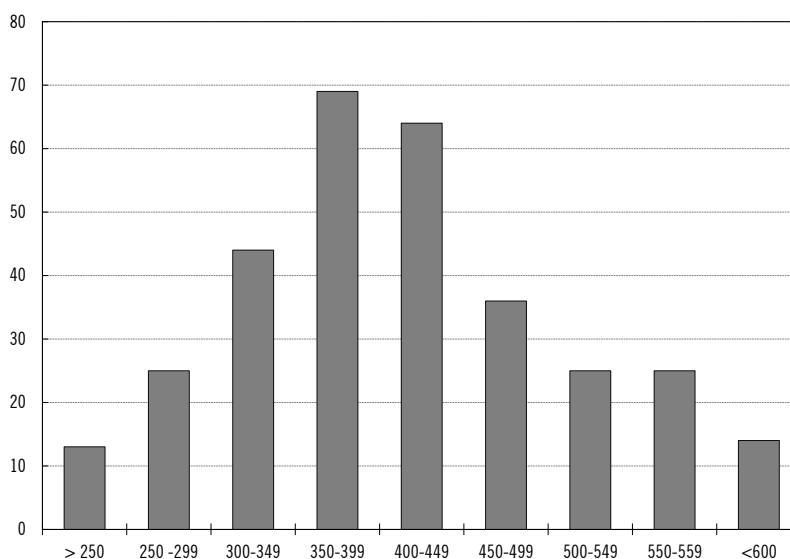
Källa: Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).

I Sverige ansvarar kommunerna för folkbiblioteksverksamheten. Det står även för den absoluta merparten av finansieringen av folkbibliotekens verksamhet. Under 2011 uppgick driftskostnaderna för biblioteken totalt till cirka 3,7 miljarder kronor. Detta innebar en ökning på kring 100 miljoner kronor jämfört med året

innan. Biblioteken är också kommunernas klart största utgift på kulturområdet och står för cirka 40 procent av den lokala kulturbudgeten.<sup>14</sup> Att tillhandahålla bibliotek är den enda uppgift som är lagstadgad för kommunerna på kulturområdet.

I snitt satsade kommunerna 393 kronor per invånare på sina bibliotek 2011. Det finns dock stora skillnader mellan hur mycket kommunerna satsar på biblioteksverksamhet mätt per invånare. Den kommun som satsade mest pengar på biblioteksverksamhet 2011 satsade 815 kronor per invånare och den som satsade minst endast 161 kronor per invånare.

**Diagram 4.2** Kostnaderna för biblioteksverksamhet per invånare 2011, antal kommuner per kostnadsintervall (kronor)



Källa: Kungl. biblioteket.

Skillnaderna är anmärkningsvärt stora även om de kommuner som satsar mest och de kommuner som satsar minst räknas bort. De stora skillnaderna innebär naturligtvis att bibliotekens service till medborgarna varierar stort över landet.

Hur mycket kommunerna satsar på biblioteksverksamhet förefaller inte ha att göra med om kommunen är belägen i glesbygd

<sup>14</sup> Statens kulturråd, *Kulturens finansiering 2008-2009*, Kulturen i siffror 2010:7.

eller storstad. Den enda region som sticker ut är Gotland där regionen/kommunen satsade 584 kronor per invånare på biblioteken 2011. I storstadsregionerna Stockholms län och Västra Götalandsregionen satsade kommunerna något mindre än genomsnittet i landet på biblioteksverksamhet per invånare (353 respektive 373 kronor per invånare). I storstadsregionen Skåne län satsar kommunerna dock något mer än genomsnittet (439 kronor per invånare).

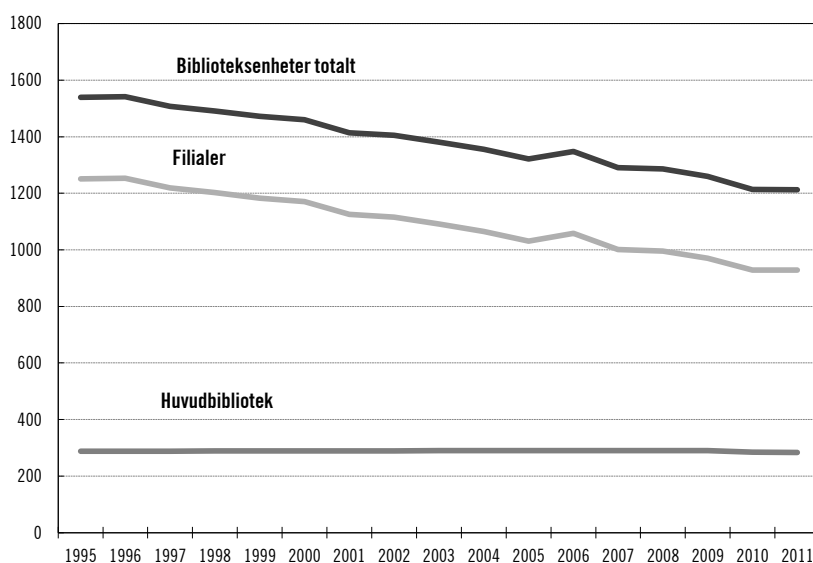
Skillnaderna mellan kommuner inom regionerna är dock större än mellan regionerna. De kommuner som satsade minst på sina bibliotek 2011 var Örnsköldsvik (194 kronor per invånare), Ockelbo (210 kronor per invånare) och Kristinehamn (212 kronor per invånare). De kommuner som satsar mest på sina bibliotek var Emmaboda (815 kronor per invånare), Båstad (729 kronor per invånare) och Härnösand (682 kronor per invånare).

### **Folkbiblioteksenheter, besökare och utlåning**

År 2011 fanns det 283 folkbibliotek i Sverige. Folkbiblioteken hade sammantaget 929 filialer. Biblioteksfilialerna är oftast mindre bibliotek som organisatoriskt sitter ihop med kommunens huvudbibliotek och som ligger i andra stadsdelar eller kommundelar. Det fanns följaktligen totalt 1 212 folkbiblioteksenheter i Sverige. Förutom dessa biblioteksfilialer har cirka 100 kommuner tillgång till bokbussar.<sup>15</sup>

---

<sup>15</sup> Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2010: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2011).

**Diagram 4.3** Antal folkbiblioteksenheter uppdelat på huvudbibliotek och filialer, 1995–2011

Källa: Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).

Antalet biblioteksfilialer har minskat med ungefär 33 procent sedan 1990. År 1990 fanns cirka 1 500 filialer och 2011 drygt 500 färre, vilket är en tydlig minskning. Även om det inte syns i diagrammet har även antalet huvudbibliotek minskat något 2011. Anledningen är att sju kommuner frångått principen om att ha ett huvudbibliotek som samordnar kommunens filialer.

Inger Eide-Jensen konstaterar i sin utvärdering av bibliotekslagen att den största minskningen av antalet biblioteksenheter skedde mellan 1990 och 2004.<sup>16</sup> Sedan år 2004 har minskningen fortsatt, men inte i samma hastighet. Eide-Jensen menar att detta dels kan bero på att kommunerna har fått bättre ekonomi efter 2004, dels på att det år 2004 infördes krav på kommuner och landsting att anta biblioteksplaner för biblioteksverksamheterna. Enligt Eide-Jensen kan detta ha inneburit att de kommunala beslutsfattarna har fått upp ögonen för bibliotekens verksamhet och därför inte skurit ner lika mycket på anslagen.

<sup>16</sup> Eide-Jensen, *Utvärdering och förslag till revidering*.

Folkbiblioteken hade 2011 67,3 miljoner fysiska besök på huvudbibliotek och vid filialer. Tendensen de senaste åren har varit relativt konstant, 2010 var det endast 3 000 färre besökare och 2009 och 2008 hade biblioteken 67,8 respektive 67,7 miljoner besökare.

Folkbibliotekens bestånd bestod 2011 av knappt 40 miljoner enheter varav 90 procent var tryckta böcker. Utöver de tryckta böckerna har biblioteken även en stor mängd AV-medier. AV-medierna består av musikfonogram, ljudböcker, talböcker och video/dvd. Under senare år har AV-beståndet utökats med olika former av e-media som e-böcker. Beståndet av fysiska böcker har varit vikande sedan 1990-talet. År 1992 när mediebeståndet var som störst fanns nära 48 miljoner enheter på biblioteken.<sup>17</sup>

Totalt gjordes drygt 57 miljoner bokutlån på folkbiblioteken 2011. I antalet utlånade böcker räknas även tidningar och tidskrifter samt det material som kopieras av personal på biblioteken.

**Tabell 4.1** Antal utlån vid svenska folkbibliotek, 1995–2011 (tusental)

|      | Böcker | AV-media | Total utlåning |
|------|--------|----------|----------------|
| 1995 | 70 335 | 6 920    | 77 255         |
| 1996 | 73 348 | 7 820    | 81 168         |
| 1997 | 72 345 | 8 134    | 80 479         |
| 1998 | 72 098 | 8 804    | 80 901         |
| 1999 | 70 259 | 9 154    | 79 413         |
| 2000 | 70 140 | 9 757    | 79 897         |
| 2001 | 68 051 | 10 327   | 78 378         |
| 2002 | 66 104 | 11 000   | 77 104         |
| 2003 | 64 775 | 11 304   | 76 078         |
| 2004 | 63 296 | 11 127   | 74 433         |
| 2005 | 60 181 | 11 214   | 71 395         |
| 2006 | 58 555 | 11 430   | 69 986         |
| 2007 | 57 245 | 11 673   | 68 918         |
| 2008 | 58 263 | 11 627   | 69 890         |
| 2009 | 58 424 | 12 007   | 70 421         |
| 2010 | 57 387 | 11 456   | 68 843         |
| 2011 | 57 423 | 12 262   | 69 685         |

Källa: Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).

<sup>17</sup> Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2010* (2011).

De senaste 15 åren har bibliotekens utlåning av böcker minskat med nära 20 procent. Det kan konstateras att den stora minskningen skedde mellan åren 2000 och 2006. Under de senaste åren har siffrorna legat relativt stabilt kring 58 miljoner boklån.

Vad gäller AV-media så ökade utlåningen mellan 1995 och 2003 med nära 40 procent. Sedan 2003 har utlåningen av AV-media legat någorlunda konstant. I AV-media ingår även ljudböcker och e-böcker. År 2011 lånades det ut cirka 651 000 e-böcker enligt biblioteken. Det var en ökning med cirka 40 procent från året innan då cirka 464 000 e-böcker lånades ut.<sup>18</sup> I jämförelse med t.ex. ljudböcker har dock inte e-böckerna ännu fått något stort genomslag. Drygt sex gånger fler ljudböcker lånades ut 2011 (4 061 000 stycken).

Att utlåningen av böcker minskat vid biblioteken under den senaste tjugoårsperioden kan ha flera olika förklaringar. Bland annat kan det faktum att biblioteken i dag har ett mindre bokbestånd än tidigare ha påverkat utlåningen. Omvänt finns viss typ av information i dag betydligt lättare tillgänglig än tidigare. För faktauppgifter av olika slag har internet naturligtvis ofta kommit att utgöra ett enklare alternativ än ett boklån.

Den stora ökningen i försäljning av framförallt pocketböcker i slutet av 1990-talet och början på 2000-talet hänger också samman med minskningen av utlån från biblioteken. Enligt litteratursociologen Erik Peurell är ökningen av försäljning av framförallt pocketböcker ett resultat av att läsningen i viss mån förflyttas från hemmet till läsning på allmänna kommunikationsmedel som tåg, buss eller flyg.<sup>19</sup> Under samma år blev det även fler försäljningsställen för pocketböcker då företag som Pocketshop, i framförallt storstäderna, började sälja pocketböcker på exempelvis tågstationer.

---

<sup>18</sup> Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2010*.

<sup>19</sup> Erik Peurell, *Till låns och till salu: Den sköna skönlitteraturen 2* (BTJ förlag, 2008).

## Bibliotekens läs- och litteraturfrämjande arbete

Aktiviteterna på biblioteken som inte är direkt kopplade till utlåning av böcker och andra medier har ökat kraftigt de senaste åren.

Tabell 4.2 Antal publika aktiviteter vid folkbiblioteken, 2007–2011

|                               | 2007          | 2008          | 2009          | 2010          | 2011           |
|-------------------------------|---------------|---------------|---------------|---------------|----------------|
| Bokprat                       | 17 989        | 19 881        | 22 846        | 21 798        | 20 904         |
| Biblioteksvisning för grupper | 12 033        | 13 891        | 15 809        | 13 761        | 11 607         |
| Berättar-/sagostunder         | 9 908         | 11 494        | 12 338        | 12 344        | 12 894         |
| Utställning                   | 5 082         | 5 889         | 6 400         | 6 327         | 6 242          |
| Data/internetskurs            | 2 983         | 3 872         | 5 599         | 5 166         | 7 374          |
| Föreläsning/föreningsarr.     | 2 828         | 3 448         | 3 894         | 3 953         | 4 272          |
| Bok- eller läsecirkel         | 1 868         | 3 120         | 3 968         | 4 289         | 5 400          |
| Teaterföreställning           | 2 039         | 2 373         | 2 779         | 2 494         | 2 892          |
| Författarbesök                | 1 507         | 1 996         | 2 252         | 2 093         | 2 505          |
| Aktiviteter, samarbete BVC    | 1 680         | 1 870         | 2 816         | 2 696         | 2 648          |
| Sångstund, rim och ramsor     | 1 284         | 1 861         | 2 597         | 2 736         | 3 117          |
| Bild-/hantverksverkstad       | 1 174         | 1 836         | 1 850         | 2 348         | 3 188          |
| Musikarrangemang              | 951           | 1 517         | 1 688         | 1 858         | 2 137          |
| Öppen litterär sammankomst    | 1 028         | 1 358         | 2 019         | 2 113         | 2 463          |
| Filmvisning, filmprat         | 548           | 883           | 1 602         | 1 775         | 1 950          |
| Skrivarkurs, litteraturläger  | 173           | 371           | 511           | 414           | 720            |
| Annan programverksamhet       | 3 130         | 10 160        | 9 699         | 10 431        | 11 809         |
| <b>Totalt</b>                 | <b>66 205</b> | <b>85 820</b> | <b>98 667</b> | <b>96 596</b> | <b>102 223</b> |

Källa: Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).

Det genomfördes drygt 100 000 arrangemang på folkbiblioteken 2011 (varav 64 procent var primärt riktade till barn). Eftersom det finns 1 212 biblioteksenheter innebär det att varje biblioteksenhet genomförde i snitt 84 arrangemang per år. Naturligtvis är det stora skillnader mellan hur många arrangemang som äger rum på olika bibliotek. De centrala biblioteken i storstäderna kan ha flera arrangemang per dag medan filialer på mindre orter kan ha en handfull arrangemang per år.

Som framgår av ovanstående tabell är folkbibliotekens läs- och litteraturfrämjande arbete mångfacetterat. Eftersom biblioteken har olika förutsättningar i olika kommuner skiljer sig arbetet åt. I somliga kommuner har biblioteken resurser att genomföra



mycket programverksamhet i samarbete med det civila samhället samt ge stöd till förskolor och skolor i deras litteratur- och läsfrämjande arbete, medan bibliotek i andra kommuner, ofta på grund av bristande ekonomiska resurser, inte kan bedriva ett lika omfattande läsfrämjande arbete.

Bibliotekslagen ställer inga konkreta krav på bibliotekens läsfrämjande arbete. För att tillgodose bibliotekslagen är det tillräckligt att medborgarna i alla kommuner har tillgång till ett folkbibliotek för att kunna låna böcker och annan media. Staten har inte heller på något annat sätt uttryckt förväntningar på vilken läs- och litteraturfrämjande verksamhet som ska bedrivas på bibliotek. Svensk Biblioteksförening, som är de svenska bibliotekens intresseförening, har efterfrågat en nationell strategi för de svenska biblioteken där det framgår vilka förväntningar som staten har på bland annat folkbibliotekens läs- och litteraturfrämjande arbete.<sup>20</sup>

### Inköpsstöd för folk- och skolbibliotek

Riksdagen beslutade 1996 om ett särskilt inköpsstöd för folk- och skolbibliotek.<sup>21</sup> Inköpsstödet regleras i förordningen (1996:1608) om statsbidrag till folkbibliotek. Enligt förordningen ska statsbidraget användas för inköp av främst barn- och ungdomslitteratur, men också för inköp av vuxenlitteratur som främjar barns och ungdomars intresse för läsning.

En förutsättning för bidrag är, enligt förordningen, att kommunen för det år bidraget betalas ut avsatt egna medel till inköp av medier till folk- och skolbibliotek för ett belopp som uppgår till minst summan av föregående års medieanslag och att den del av anslaget som avser medier för barn och ungdomar inte minskar. Med medier avses i det sammanhanget böcker, tidningar, tidskrifter, AV-medier, databaser, licenser och liknande produkter som ett bibliotek införskaffar huvudsakligen i syfte att tillhandahålla sina besökare.

---

<sup>20</sup> Se t.ex. Svensk biblioteksförening, *Biblioteken behöver kärlek: Sverige behöver en nationell bibliotekspolitik!* (2008).

<sup>21</sup> Frågan om stöd på detta område aktualiserades i samband med 1990-talskrisen. De ekonomiska problemen för kommunerna hade gjort att biblioteken tvingats spara på inköp av böcker och kulturtidskrifter. Till grund för beslutet om inköpsstöd (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129) låg en promemoria som utarbetats inom Kulturdepartementet (Ku96/1221/Ko). I det beslut som fattades var ett villkor för stödet att kommunen inte minskade sina egna bokanslag. I promemorian hade förslaget varit att bokanslagen skulle öka.

Kommunen måste även bifoga en läsplan i sin ansökan. Kulturrådet rekommenderar att läsplanen inkluderas i biblioteksplanen. Kulturrådet anser att det är viktigt att det läsfrämjande arbetet ingår som en del i planeringen och att det sker i samarbete med förskola och skola. Det finns inga krav på att läsplanen ska innehålla nyskapande projekt utan den ska snarare vara ett uttryck för långsiktighet i arbetet.

Kulturrådet bedömer hur stort bidrag respektive kommun ska få utifrån antalet barn och ungdomar (0–18 år) i kommunen samt den skriftliga redogörelse för det läsfrämjande arbetet som ska bifogas ansökan. Lägsta möjliga bidrag är dock enligt förordningen 30 000 kronor vilket innebär att små kommuner gynnas.

Statsbidragets totala storlek var när det infördes 25 miljoner kronor. Åren efter millennieskiftet ökade det till över 28 miljoner. Det har sedan åter sjunkit och har de senaste åren legat runt 25 miljoner kronor. I följande tabell redovisas siffrorna för de fem senaste åren.

**Tabell 4.3 Inköpsstödet fördelning, 2008–2012**

|                              | 2008   | 2009   | 2010    | 2011   | 2012    |
|------------------------------|--------|--------|---------|--------|---------|
| Beviljat bidrag totalt (tkr) | 25 880 | 25 680 | 24 210  | 25 480 | 24 800  |
| Antal sökande kommuner       | 265    | 260    | 242     | 261    | 247     |
| Antal avslag                 | 1      | 2      | 3       | 3      | 0       |
| Bidrag/kommun (medel kr)     | 97 700 | 98 800 | 100 000 | 97 600 | 100 400 |

*Källa:* Statens kulturråd.

I genomsnitt ansöker cirka 90 procent av alla kommuner årligen om inköpsstöd (2010 och 2012 var det dock färre). Endast ett fåtal nekas normalt sett stöd och då eftersom de sänkt folkbibliotekens medieanslag. Eftersom en så pass hög andel av kommunerna beviljas stöd fördelas bidraget även relativt jämt över landet.<sup>22</sup> Per kommun räknat är det dock i genomsnitt relativt små summor som fördelas, särskilt i förhållande till bibliotekens totala budget som år 2011 uppgick till cirka 3,7 miljarder kronor. Särskilt till mindre kommuner rör det sig ofta om små summor eftersom antalet barn och unga är litet (i praktiken ofta den nedre gränsen 30 000 kronor).

<sup>22</sup> År 2002 gjordes en utvärdering av stödet. Då konstaterades bl.a. att inköpsstödet inneburit att det uppsökande arbetet riktat till barn och ungdomar ökat.

Förutom inköpsstödet distribueras de titlar som fått utgivningsstöd till biblioteken (se kapitel 9). Kostnaden för detta uppgår till mellan 12 och 14 miljoner kronor årligen. Distributionen av de litteraturstödda titlarna fungerar normalt sett på så vis att huvudbiblioteket får samtliga titlar som erhållit utgivningsstöd och sedan kan distribuera dem vidare till filialer i kommunen.

## 4.2 Studieförbundens läsfrämjande insatser

Folkbildningen har sin grund i de folkrörelser som under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet arbetade för demokratisering och allmän rösträtt i Sverige. Under perioden skedde stora förändringar i samhället, inte minst när det gällde maktstrukturer. Idén att inflytande över samhällsutvecklingen inte enbart hörde hemma hos välbärgade och välutbildade växte sig stark. Här kom folkrörelserna, folkhögskolorna och studieförbunden att spela en viktig roll som mötesplatser där ett aktivt medborgarskap kunde växa fram.

Folkbildningen har genom åren haft fortsatt stor betydelse i den svenska demokratin. Både riksdag och regering har vid olika tillfällen bekräftat att folkbildningen är en omistlig del av det svenska samhället. Till en början var folkbildningen egenfinansierad, men i dag är det huvudsakligen staten och i viss mån kommuner och landsting/regioner som står för finansieringen. Ett grundläggande skäl för samhällets stöd till folkbildningen är viljan att främja en demokratisk grundsyn och utveckling i samhället samt att folkbildningen har varit viktig i utvecklandet av de svenska folkrörelserna. Studieförbunden och folkhögskolorna får kring 3,2 miljarder kronor per år för folkbildningsverksamhet, cirka 1,6 miljarder kronor vardera.

Sedan 1991 har statsbidraget till studieförbunden och folkhögskolorna fördelats av Folkbildningsrådet som är en ideell förening med myndighetsuppgifter. Staten anger övergripande syften för folkbildningen, men dess aktörer formulerar själva målen för verksamheten. Under de drygt 20 år som Folkbildningsrådet har ansvarat för fördelningen av statsbidraget till folkbildningen har två omfattande statliga utredningar om folkbildningen genomförts. De har legat till grund för regeringens och riksdagens bedömningar att det finns starka skäl för ett fortsatt statligt stöd till folkbildningen. I den senaste folkbildningspropositionen (prop.

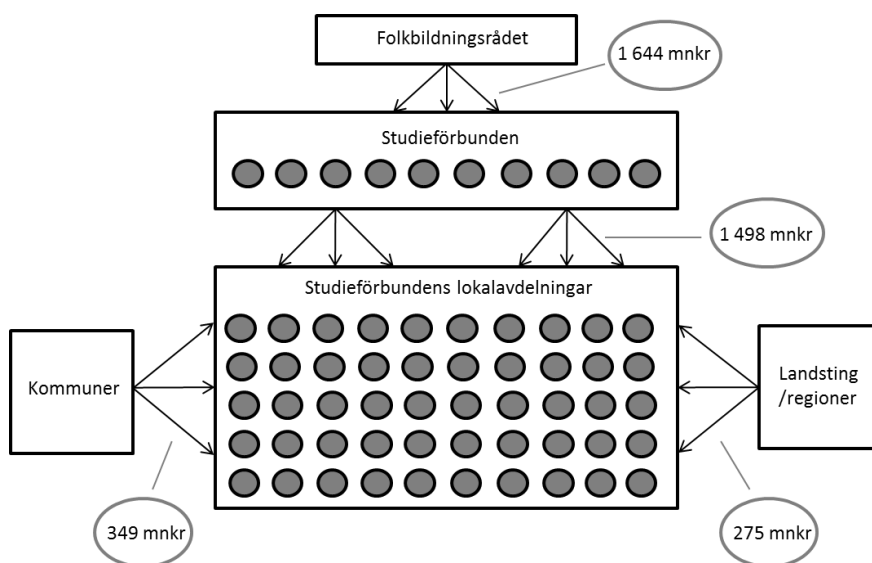
2005/06:192), lyfter regeringen fram fyra syften med stödet till folkbildningen. Folkbildningen ska:

- stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin,
- bidra till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen (genom t.ex. politiskt, fackligt, kulturellt eller annat ideellt arbete),
- bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället,
- bidra till att bredda intresset för och delaktigheten i kulturlivet.

### **Folkbildningsrådets bidrag till studieförbunden**

Alla studieförbund utom Folkuniversitetet är uppbyggda av medlemsorganisationer (se bilaga 4). Det är framförallt i de lokala medlemsföreningarna som den faktiska folkbildningsverksamheten genomförs. Även om studieförbunden får huvuddelen av sina intäkter från staten får de även bidrag från kommuner och landsting. Studieförbundens finansiering kan illustreras med följande figur.

Figur 4.1 Studieförbundens finansiering



Källa: Folkbildningsrådets årsredovisning med verksamhetsberättelse 2011 och Folkbildningsrådet, Kommunernas och landsting/regionernas bidrag till studieförbund och folkhögskolor 2011 (2011) och Studieförbundens ekonomi 2010 (2011).

Anm.: Beräkningen av studieförbundens kostnader för den nationella nivån är gjord på 2010 års utfall.

Studieförbunden får statsbidrag för olika former av verksamhet. De verksamhetsformer som Folkbildningsrådet beslutat är bidragsberättigade är följande.

*Studiecirkeln.* Denna ska bestå av minst tre personer som under minst tre sammankomster och minst nio studietimmar gemensamt söker kunskap. Cirkelledaren, som kan vara en av dessa tre, ska vara godkänd av studieförbundets lokala enhet. Tid för eftertanke ska finnas mellan sammankomsterna. En studiecirkel kan bedrivas med enbart fysiska möten, en kombination av fysiska möten och distansstudier eller i sin helhet på distans.

*Kulturprogram.* Detta är en verksamhet eller produktion som framförs eller redovisas inför publik och som har en sådan utformning i tid och rum att närvaro, delaktighet, upplevelse och eftertanke skapas. Vid varje kulturprogram ska studieförbundet ha en närvarande företrädare, som ansvarar för programmets genomförande och rapportering.

*Annan folkbildningsverksamhet (afv)*. Denna genomförs i friare och flexiblere former än studiecirkeln. Sammankomsterna kan vara längre och genomföras tätare än vad som i regel är rimligt i cirkelarbete. Antalet sammankomster kan vara färre och deltagarna kan vara fler och yngre. Tre deltagare, inklusive ledare, är minimum för annan folkbildningsverksamhet. En studietimme annan folkbildningsverksamhet värderas i bidragshänseende till 50 procent av studietimme i studiecirkel.<sup>23</sup>

Studiecirkeln ska vara basen i studieförbundens verksamhet enligt folkbildningspropositionen.<sup>24</sup> Studiecirkeln brukar delas in i tre kategorier. Kamratercirkeln kännetecknas av att deltagarna har ett specialintresse och kontaktar ett studieförbund för att få hjälp med till exempel material. Föreningscirkeln genomförs inom ramen för en förening/organisation som ofta är medlem i studieförbundet eller har ett samarbetsavtal med studieförbundet. Utbudscirkeln arrangeras av studieförbundet och annonseras till allmänheten.

Folkbildningsrådet fördelade 2011 drygt 1,6 miljarder kronor till studieförbunden. Folkbildningsrådets modell innebär att 60 procent av medlen, det så kallade grundbidraget, beräknas utifrån tidigare utbetalt bidrag. För år 2011 beräknades grundbidraget på ett genomsnitt av totalt utbetalt statsbidrag verksamhetsåren 2009 och 2010.<sup>25</sup> År 2011 fördelade Folkbildningsrådet cirka 986 miljoner kronor i grundbidrag.<sup>26</sup>

Resterande 40 procent, det så kallade verksamhetsbidraget, baseras på tidigare genomförd verksamhet. Verksamhetsbidraget består av tre delar – kulturprogramverksamhet (10 procent), förstärkningsbidrag (12 procent) och verksamhetsrelaterat bidrag (18 procent). 2011 års bidrag baseras i huvudsak på verksamhet som genomförts under år 2009.

Med kulturprogram avses föreläsning, teater, sång, musik, dans, dramatisk framställning, filmvisning eller utställning, som framförs eller visas för publik. Bidraget för kulturprogramverksamhet beräknas utifrån antal genomförda statsbidragsberättigade kulturprogram.<sup>27</sup> För kulturprogrammen erhöll studieförbunden sammanlagt drygt 163 miljoner kronor 2011. När det gäller kultur-

---

<sup>23</sup> Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbunden 2010 – Kriterier och fördelningsprinciper* (2009).

<sup>24</sup> *Lära, växa, förändra* (prop. 2005/06:192).

<sup>25</sup> Förstärkningsbidraget ingår dock inte i beräkningsunderlaget för grundbidraget.

<sup>26</sup> Folkbildningsrådets statsbidragsfördelning 2011 (dnr 55,2011,092).

<sup>27</sup> Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbund 2011 – Kriterier och fördelningsprinciper* (2010), s. 4 och 8.

program har Folkbildningsrådet infört en reglering som innebär att beräkningsunderlaget för ökningen av statsbidrag per studieförbund inte får överstiga 10 procent per år. Anledningen var att Folkbildningsrådet ville undvika en urholkning av statsbidraget per kulturprogram.

Förstärkningsbidraget betalas ut för att täcka vissa merkostnader för särskilda insatser för deltagare med funktionsnedsättning eller deltagare som invandrat och är i behov av särskilt språkligt stöd. Fördelningen för 2011 grundas på antal deltagare från dessa grupper.<sup>28</sup> Förstärkningsbidraget uppgick år 2011 till cirka 194 miljoner kronor.<sup>29</sup>

Det verksamhetsrelaterade bidraget beräknas utifrån antal statsbidragsberättigade studietimmar, studiecirklar, deltagare i studiecirklar samt, med halva värdet, antal arrangemang, deltagare och studietimmar i annan folkbildningsverksamhet.<sup>30</sup> För studiecirklar och annan folkbildningsverksamhet fick studieförbunden cirka 291 miljoner kronor 2011.

Sammantaget kan det konstateras att statsbidraget till studieförbunden fördelas efter vissa kvantitativa och formmässiga principer och inte efter principer där verksamhet med visst innehåll värderas högre än verksamhet med annat innehåll. Detta hör samman med en grundläggande princip inom folkbildningen, nämligen att folkbildningen ska vara fri och frivillig. Med detta menas att deltagandet i folkbildningsinsatser ska vara frivilligt och att deltagarna har stor frihet att utforma verksamhetens innehåll. Vidare kan det konstateras att hela statsbidraget till studieförbunden fördelas på grundval av genomförd verksamhet alternativt tidigare erhållet verksamhetsbidrag.

Nedanstående tabell visar hur stort statsbidrag de olika studieförbunden fick utbetalt inom de olika typerna av bidrag år 2010.

---

<sup>28</sup> Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbund 2011*, s. 4. Bidraget har införts med så kallad långsam infasning, vilket innebär att fördelningen ända fram till 2012 kommer att fördelas ut till studieförbund med antal deltagare som har invandrat respektive har en funktionsnedsättning som beräkningsgrund.

<sup>29</sup> Folkbildningsrådets statsbidragsfördelning 2011.

<sup>30</sup> Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbund 2010*, s. 4.

Tabell 4.4 Statsbidrag per studieförbund 2011 (tusen kronor)

|                          | Grundbidrag    | Kulturprogr.   | Förstärkning   | Verksamhet     | Totalt           |
|--------------------------|----------------|----------------|----------------|----------------|------------------|
| <b>ABF</b>               | 283 024        | 40 546         | 62 133         | 80 378         | <b>466 081</b>   |
| <b>Bilda</b>             | 59 983         | 19 596         | 8 561          | 15 782         | <b>107 778</b>   |
| <b>Folkuniversitetet</b> | 66 654         | 11 990         | 10 034         | 18 796         | <b>107 474</b>   |
| <b>Ibn Rushd</b>         | 8 030          | 1 603          | 2 810          | 1 694          | <b>14 136</b>    |
| <b>Kulturens bildn.</b>  | 9 900          | -              | -              | -              | <b>9 900</b>     |
| <b>Medborgarskolan</b>   | 80 351         | 12 035         | 12 638         | 31 171         | <b>136 194</b>   |
| <b>NBV</b>               | 58 174         | 9 580          | 11 746         | 21 438         | <b>100 939</b>   |
| <b>Sensus</b>            | 108 118        | 21 954         | 8 481          | 26 715         | <b>166 268</b>   |
| <b>Studiefrämjandet</b>  | 133 064        | 23 867         | 17 783         | 43 774         | <b>218 488</b>   |
| <b>Vuxenskolan</b>       | 175 563        | 21 936         | 61 249         | 54 730         | <b>313 478</b>   |
| <b>Totalt</b>            | <b>990 521</b> | <b>163 404</b> | <b>196 084</b> | <b>294 127</b> | <b>1 634 036</b> |

Källa: Folkbildningsrådets statsbidragsfördelning för 2011.

Anm.: Studieförbundet Kulturens bildningsförbunds statsbidrag fördelas i särskild ordning under en infasningsperiod.

Som framgår av ovanstående tabell får ABF klart mest statsbidrag. Vuxenskolan som är det studieförbund som får näst mest statsbidrag erhåller cirka 67 procent av ABF:s statsbidrag. Kulturens bildningsförbund är ett nystartat studieförbund och har därför ett startbidrag.

## Folkbildningen och litteraturen

Det läsfrämjande arbetet har sedan folkbildningens uppkomst varit centralt i verksamheten. Det var olika bildningsorganisationer som initierade många av de bibliotek som så småningom blev folkbibliotek och i den tidiga folkbildningen sågs läsning som en central del i bildningen. Dagens studieförbund och folkhögskolor genomför också betydande insatser inom litteraturområdet. Särskilt studieförbunden genomför mycket verksamhet som kan betecknas som läsfrämjande eftersom den är textbaserad.

Inom studieförbunden genomfördes 2011 cirka 280 400 studiecirklar, med knappt 1,8 miljoner deltagare, eller cirka 683 000 unika personer. Tillsammans är studieförbunden Sveriges största kulturarrangör och 2011 genomfördes, i egen regi eller i samverkan med andra organisationer, kring 331 000 publika kulturprogram med drygt 17,2 miljoner besökare. Kring 60 procent av studiecirklarna



bedrevs inom området konst, musik och media. Humaniora (språk och historia m.m.) stod för 14 procent av studietimmarerna.

Tabell 4.5 Studietid per ämne 2011

|  | Studietimmar      | Andel %    |
|--|-------------------|------------|
| Konst, musik och media                     | 6 738 300         | 60,8       |
| Humaniora (språk, historia...)             | 1 635 400         | 14,7       |
| Samhälls- och beteendevetenskap            | 659 300           | 5,9        |
| Personliga tjänster                        | 462 900           | 4,2        |
| Lantbruk, trädgård, skog och fiske         | 383 600           | 3,5        |
| Data                                       | 243 600           | 2,2        |
| Hälso- och sjukvård                        | 157 300           | 1,4        |
| Socialt arbete och omsorg                  | 125 400           | 1,1        |
| Företagsekonomi, handel och administration | 161 300           | 1,5        |
| Teknik och teknisk industri                | 98 800            | 0,9        |
| Pedagogik och cirkelledarutbildning        | 80 800            | 0,7        |
| Övriga                                     | 343 400           | 3,1        |
| <b>Totalt</b>                              | <b>11 090 200</b> | <b>100</b> |

Källa: Folkbildningsrådet, *Fakta om folkbildning* (2011).

Cirkelverksamhet bygger ofta på samtal utifrån texter. Två tredjedelar av studiecirkeldeltagarna uppgav att de i sin cirkel förde samtal på grundval av texter i den stora deltagarundersökning som publicerades 2009.<sup>31</sup> I vissa cirklar, t.ex. bokcirklar, står texterna i centrum medan andra cirklar kombinerar textstudier med exempelvis föreläsningar och filmvisningar.

Det är troligen inom kategorin konst, musik och media som läsningen är som minst. Inom denna kategori ryms framförallt musikgrupper och körer som repeterar. Denna kategori är den största och har ökat kraftigt de senaste åren. Inom kategorin humaniora kan läsningen antas vara allra viktigast. Andelen studiecirklar inom denna kategori har legat relativt konstant de senaste åren.

Bland kulturarrangemangen är det en stor andel som kan antas uppmuntra till läsning. Det kan dels röra sig om olika former av skönlitterära författaruppläsningar men även föreläsningar om andra ämnen kan fungera läsfrämjande genom att uppmuntra till läsning av exempelvis facklitteratur.

<sup>31</sup> Eva Andersson, Monica Larson & Lena Lindgren, *Cirkeldeltagare 2008 – En studie om deltagare i studieförbundens studiecirkelverksamhet* (Folkbildningsrådet, 2009).

Tabell 4.6 Antal kulturprogram och deltagare per ämne 2011

|                         | Program        | Deltagare         |
|-------------------------|----------------|-------------------|
| Föreläsning             | 120 600        | 3 890 500         |
| Sång/musik              | 119 100        | 7 740 900         |
| Dramatisk framställning | 18 700         | 1 268 200         |
| Film/foto/bild          | 17 600         | 668 200           |
| Dans                    | 9 000          | 670 100           |
| Utställningar           | 14 100         | 1 637 300         |
| Litteratur              | 5 800          | 96 500            |
| Konst/konsthantverk     | 6 600          | 265 600           |
| Tvärkulturellt          | 20 300         | 911 500           |
| <b>Totalt</b>           | <b>331 800</b> | <b>17 348 700</b> |

Källa: Folkbildningsrådets årsredovisning med verksamhetsberättelse 2011.

Det kan noteras att 5 800 programpunkter uttryckligen har klassificerats som litteratur. Det är även värt att notera att det är en ökning från föregående år med 300 program och från 2003 (när nuvarande klassificering infördes) har antalet program som klassificerats som litteratur ökat med 2 800. Det är dock fortfarande en mycket liten andel av det totala antalet program. En stor del av de 120 600 föreläsningarna som genomförts av studieförbunden kan däremot troligen ses som läsfrämjande även om de inte har litteratur som tema. En samhällsdebattör eller historiker som håller en föreläsning för allmänheten förmedlar förhoppningsvis inte bara sina kunskaper utan kan även inspirera åhörarna att läsa vidare i ämnet. Det är sannolikt att de evenemang som här klassificerats som litteratur i själva verket är skönlitterärt inriktade, de facklitterärt inriktade kulturprogrammen har troligen klassificerats under en annan rubrik.

I Folkbildningsrådets uppföljning av studieförbundens verksamhet går det inte att se hur stor del som är direkt litteratur- eller läsfrämjande. Uppföljningen ger dock en bild av hur många som tagit del av verksamhet som innehåller litteraturrelaterade ämnen. De mer renodlade litterära eller läsfrämjande arrangemangen är svåra att fånga i den tillgängliga uppföljningsinformationen. Det går dock att få en grov uppskattning av omfattningen av arbetet genom att se till antalet deltagare inom vissa specifika områden.

Tabell 4.7 Antal deltagare i arrangemang med språk- och litteraturanknytning 2010

|                                   | Afv            | Kulturprogram     | Studiecirkel     | Totalt            |
|-----------------------------------|----------------|-------------------|------------------|-------------------|
| Litteraturhistoria och -vetenskap | 1 487          | 91 405            | 12 029           | 104 921           |
| Modersmål, andra än svenska       | 6 900          | 2 059             | 8 369            | 17 328            |
| Nordiska språk                    | 147            | 705               | 462              | 1 314             |
| Skrivarcirkel                     | 1 299          | 2 312             | 7 386            | 10 997            |
| Skönlitteratur och svenska        | 3 931          | 118 383           | 33 135           | 155 449           |
| Svenska                           | 1 848          | 8 735             | 12 922           | 23 505            |
| <b>Totalt</b>                     | <b>15 612</b>  | <b>223 599</b>    | <b>74 303</b>    | <b>313 514</b>    |
| <b>Totalt, samtliga ämnen</b>     | <b>731 900</b> | <b>16 466 200</b> | <b>1 809 300</b> | <b>19 007 400</b> |

Källa: Folkbildningsrådet.

Anm.: Afv står för annan folkbildningsverksamhet.

Även om alla 313 514 individer som deltar i olika typer av arrangemang med anknytning till språk och litteratur inte deltar i ett läs- eller litteraturfrämjande arrangemang, är det uppenbart att studieförbunden genomför mycket verksamhet på området. Sett till studieförbundens totala verksamhet är den läs- och litteraturorienterade verksamheten dock begränsad, endast 1,6 procent av deltagarna i studieförbundens verksamhet deltar i arrangemang som berör läsning eller litteratur.

Eftersom statsbidraget fördelas efter genomförd verksamhet och studieförbunden inte redovisar hur de använder statsbidraget saknas det uppgifter om hur stor del av studieförbundens intäkter som satsas på direkt litteratur- och läsfrämjande verksamhet. Om studieförbundens satsningar på direkt läs- och litteraturfrämjande verksamhet följer antalet deltagare fick denna verksamhet sammanlagt cirka 256 000 kronor i statsbidrag 2011.

**Tabell 4.8** Antalet deltagare i cirklar med språk- och litteraturanknytning, 2000–2010

|             | Litteraturhist. | Modersmål | Nordiska språk | Skrivarcirkel | Skönlitteratur | Svenska | Totalt        |
|-------------|-----------------|-----------|----------------|---------------|----------------|---------|---------------|
| <b>2000</b> | 8 198           | -         | 557            | -             | 40 123         | 10 988  | <b>59 866</b> |
| <b>2001</b> | 11 663          | -         | 812            | -             | 44 601         | 25 226  | <b>82 302</b> |
| <b>2002</b> | 8 823           | -         | 751            | -             | 43 017         | 12 368  | <b>64 959</b> |
| <b>2003</b> | 8 198           | -         | 557            | -             | 40 123         | 10 988  | <b>59 866</b> |
| <b>2004</b> | 12 093          | 11 329    | 476            | 1 581         | 42 137         | 16 723  | <b>84 339</b> |
| <b>2005</b> | 14 914          | 9 274     | 567            | 2 777         | 38 623         | 15 576  | <b>81 731</b> |
| <b>2006</b> | 12 791          | 8 464     | 529            | 3 286         | 35 927         | 14 567  | <b>75 564</b> |
| <b>2007</b> | 12 809          | 9 630     | 530            | 4 920         | 35 433         | 16 306  | <b>79 628</b> |
| <b>2008</b> | 12 154          | 7 688     | 648            | 4 975         | 33 830         | 14 930  | <b>74 225</b> |
| <b>2009</b> | 12 504          | 8 516     | 551            | 6 613         | 33 607         | 15 060  | <b>76 851</b> |
| <b>2010</b> | 12 029          | 8 369     | 462            | 7 386         | 33 135         | 12 922  | <b>74 303</b> |

Källa: Folkbildningsrådet.

Anm.: Modersmål är andra modersmål än svenska.

Utvecklingen över tid av antalet deltagare vid direkt litteratur- och läsfrämjande studiecirkel är något motsägelsefull. Även om det vid första anblicken kan se ut som att antalet deltagare på arrangemang som rör läsning och litteratur har ökat sedan år 2000 så är detta inte fallet. Kategorierna Modersmål på andra språk än svenska och kategorin Skrivarcirkel kom med först i beräkningarna 2004. Om man räknar bort deltagarna i dessa cirklar är det i själva verket en nedgång med 1 318 deltagare eller 1,8 procent. Om man i stället räknar från toppåret 2004 så är nedgången 10 000 deltagare, eller 13,5 procent.

Som noterats ovan redovisar inte studieförbunden hur stor andel av statsbidraget de satsat på olika områden. Därför går det inte att följa om medlen till läs- och litteraturområdet har minskat. Eftersom det totala antalet deltagare legat relativt konstant mellan 1,8 miljoner och 2 miljoner sedan år 2000 och andelen deltagare i litteraturcirkel minskat är det troligt att statsbidraget till läs- och litteraturfrämjande studiecirkel har minskat.

## Övrigt läsfrämjande arbete hos studieförbunden

Som beskrivits ovan får studieförbunden statsbidrag för verksamhet som genomförs i vissa verksamhetsformer. Studieförbunden medverkar dock även i läsfrämjande verksamheter som inte bedrivs inom formen studiecirkel, kulturprogram eller annan folkbildningsverksamhet.

Ett exempel på denna typ av verksamhet är projektet Läs för mig pappa som är ett samarbete mellan ABF, LO-facken och En bok för alla.<sup>32</sup> Projekten finansierades initialt av det s.k. KIA-bidraget men när det lades ner försvann det riktade statliga stödet till verksamheterna. Läs för mig pappa startade 1999 och motiverades av att män inom LO-kollektivet var en grupp där läsandet minskat kraftigt. Syftet med projektet var att visa på vikten av att läsa under barndomen och ”att det aldrig är för sent att bli en läsande vuxen”.

Projektet Läs för mig pappa går till så att ett LO-förbund bjuder in pappor med barn i åldern 0 till 10 år. På träffen får de möta en författare som talar om läsande. Enligt uppgift är det framförallt författare med bakgrund i ett LO-förbund som deltar på mötena. Efter författarpresentationen får deltagarna en genomgång av en litteraturpedagog som berättar om barns språkutveckling och presenterar lämpliga böcker för barn i olika åldrar. Även En bok för alla presenterar utdrag ur olika böcker. Efter genomgången får deltagarna välja ut fyra barnböcker och en vuxenbok. Dagen avslutas med ett biblioteksbesök där de som inte redan har ett lånekort får ett. År 2008 hade cirka 1 200 pappor deltagit i projektet.

Andra exempel på läsfrämjande verksamhet som studieförbunden är engagerade i som inte ingår i deras traditionella verksamhet är t.ex. bokcirklar.se. Studieförbunden har även ofta varit aktiva i arbetet kring arbetsplatsbibliotek.

Eftersom studieförbunden inte får statsbidrag för att genomföra denna typ av verksamhet har de sökt sig till andra aktörer för finansiering. Verksamheten har tidigare fått stöd från Kulturrådet men eftersom Kulturrådets stöd syftar till att främja utveckling av nya metoder för den läsfrämjande verksamheten, och inte är ett verksamhetsstöd, har ABF och LO-facken inte kunnat behålla detta stöd över tid.

Även om statsbidraget till studieförbundens folkbildningsverksamhet bygger på genomförd verksamhet och inte planerad

---

<sup>32</sup> ABF och Studieförbundet Vuxenskolan är representerade i En bok för allas styrelse.

verksamhet, finns det inga formella hinder för studieförbunden att finansiera läsfrämjande verksamhet som Läs för mig pappa med de statliga medel förbunden erhåller. Men eftersom denna typ av verksamhet sedan inte ligger till grund för statsbidragets beräkning (som alltså sker i efterhand) upplever studieförbunden att de inte kan prioritera detta utan måste satsa på sådant som är bidragsgrundande.

### **4.3 Statsbidrag till läsfrämjande insatser och litterära evenemang**

Statsbidrag till läsfrämjande insatser och litterära evenemang regleras i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. Av förordningen framgår det inte närmre vilken typ av verksamhet som ska prioriteras. Förordningen nämner dock vilka som är tänkbara mottagare för stödet. I 5 § anges att stöd kan ges till den som anordnar evenemang eller bedriver annan verksamhet för att sprida litteratur eller kulturtidskrifter i Sverige, och den som anordnar läsfrämjande insatser, exempelvis kommuner, förskolor, skolor, bibliotek, bokhandlar, ideella föreningar och andra sammanslutningar med verksamhet i Sverige. Vidare framgår att det särskilt ska beaktas att stödet får spridning över landet.

I Kulturrådets föreskrifter om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser (KRFS 2010:1) specificeras inte hur stödet ska prioriteras närmre. På Kulturrådets hemsida framgår dock att stödet till läsfrämjande insatser syftar till att främja utvecklingen av nya metoder för läsfrämjande verksamhet och Kulturrådet anger vissa prioriteringar som ligger till grund för bedömning av ansökan. Det framgår även att vid fördelningen av stöd till litterära evenemang eftersträvas bred geografisk spridning och innehållslig bredd. Vidare prioriteras insatser som syftar till ökad internationalisering genom samarbeten och evenemang i Sverige med utländska medverkande.

### Kulturrådets stöd till läsfrämjande insatser

Kulturrådets bidrag till läsfrämjande insatser fördubblades mellan åren 2006 och 2010. År 2010 fördelades närmare 11 miljoner kronor och 2011 något mindre.

**Tabell 4.9** Bidrag till läsfrämjande insatser 2005-2011 (tusen kronor)

|                        | 2005  | 2006  | 2007  | 2008  | 2009   | 2010   | 2011   |
|------------------------|-------|-------|-------|-------|--------|--------|--------|
| <b>Fördelade medel</b> | 4 529 | 5 873 | 7 479 | 9 657 | 10 485 | 10 964 | 10 418 |

*Källa:* Statens kulturråd.

I takt med att de disponibla medlen att fördela har ökat, har även antalet beviljade ansökningar blivit fler. År 2005 beviljades 24 sökande läsfrämjandestöd, vilket kan jämföras med att 69 ansökningar beviljades 2011.

Det är framförallt folkbibliotek/kommuner som söker och får läsfrämjandestöd av Kulturrådet.<sup>33</sup> Bland de 69 ansökningar som beviljades 2011 var endast 12 från aktörer som inte hade en kommun som huvudman. År 2010 var 11 av 81 ansökningar från aktörer som inte hade en kommun som huvudman. Den största delen av läsfrämjandemedlen går följaktligen till utveckling av folkbibliotekens läsfrämjande verksamhet. Det är troligt att ökningen av läsfrämjande verksamhet på biblioteken (se avsnitt 4.1) delvis kan hänga samman med det ökade stödet till läsfrämjande insatser från Kulturrådet.

Att en så stor del av stödet går till biblioteksverksamhet innebär att stödet i stora delar fungerar som ett utvecklingsstöd för bibliotekens läsfrämjande verksamhet. Kulturrådet prioriterar ansökningar som syftar till samverkan mellan olika aktörer och ger inte bidrag till det som kan betecknas som ordinarie verksamhet. Detta avspeglas i de beviljade ansökningarna då många av projekten rör utåtriktad verksamhet hos biblioteken.

Företrädare för folkbiblioteken har framhållit att Kulturrådets läsfrämjandebidrag är värdefullt i deras utvecklingsarbete. Exempel på verksamhet som stöds hos biblioteken är Barnens bibliotek, uppsökande verksamhet som riktar sig till BVC, och andra verksamheter som framförallt riktar sig till barn och unga. Enligt Kulturrådets utgångspunkter för bedömning av ansökningarna

<sup>33</sup> Eftersom folkbiblioteken har kommunen som huvudman ses de här som en kategori.

prioriteras projekt som bygger på bred samverkan, är väl förankrade, långsiktiga och väl dokumenterade. Vidare prioriteras projekt som levandegör litteraturen och inspirerar till läsning samt uppmuntrar barns och ungas delaktighet och eget skapande. Enligt Kulturrådet kan vissa tendenser urskiljas i de senast inkomna ansökningarna. Flera projekt handlar om att stimulera till mångspråkighet och interkulturalitet och många vill arbeta uppsökande, ofta i samarbete med studieförbund eller andra ideella organisationer som fackföreningsrörelsen.

### **Kulturrådets stöd till litterära evenemang**

Kulturrådet fördelar även stöd till litterära evenemang i Sverige. Stödet regleras i likhet med stödet till läsfrämjande i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. Stöd ges till evenemang som riktar sig till allmänheten. Bidraget är tänkt som ett komplement till stöd från kommun eller region/landsting och Kulturrådet anger att ett riktmärke är att minst motsvarande belopp ska komma från kommun eller region/landsting.

I jämförelse med stödet till läsfrämjande insatser är stödet till litterära evenemang mindre omfattande. Sedan år 2005 har Kulturrådet årligen fördelat mellan 2 och 3 miljoner kronor för arrangerande av litterära evenemang. Mellan 30 och 45 ansökningar har beviljats per år. Mottagare av stödet är ofta organisationer som ordnar enskilda litterära evenemang, t.ex. litteratur- och berättarfestivaler. De enskilda stöden är oftast betydligt mindre än bidragen för läsfrämjande. För stödet till litterära evenemang finns ingen begränsning som innebär att verksamheten måste vara metodutvecklande. I stället eftersträvas vid fördelningen bred geografisk spridning och innehållslig bredd. Vidare prioriteras insatser som syftar till ökad internationalisering genom samarbeten och evenemang i Sverige med utländska gäster.

Flera sökande återkommer regelbundet med ansökningar om t.ex. litteraturfestivaler. Exempel på litteraturfestivaler i Sverige som beviljats bidrag är allt från Bokdagar i Dalsland och LitteraLund till Umeås internationella litteraturfestival, KONTEXT litterär scen i Luleå, European festival of the night i Korpilombolo, Kristianstad International Poetry festival, Uppsala internationella poesifestival och Poesifestivalen Bagdad Café. Inom serieområdet



har festivalerna Altcom i Malmö och Small Press Expo i Stockholm beviljats bidrag.

Även annan typ av utåtriktad litteraturfrämjande verksamhet får stöd denna väg. Författarcentrum Riks har t.ex. beviljats bidrag att fördela till lokalföreningarna runt om i Sverige för läs- och litteraturfrämjande aktiviteter i samband med Unescos Världsboksdag. 10TAL mottar stöd för sin publika verksamhet, t.ex. för Stockholms poesifestival, Barnpoesifestivalen, Klubb 10TAL och Poesifabriken.

#### 4.4 Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur

Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur (Centrum för lättläst) är en statlig stiftelse med ändamålet att göra nyhetsinformation och litteratur tillgängligt för personer som har svårt att läsa på svenska. Centrum för lättläst har fyra olika verksamhetsgrenar: nyhetstidningen 8 sidor, utgivning av lättlästa böcker, läsombud och marknadsföring.

Nyhetstidningen 8 sidor kommer ut varje vecka och innehåller nyheter skrivna på lättläst svenska. Tidningen riktar sig till personer som av olika anledningar, såsom autism, utvecklingsstörning, dyslexi eller att de inte har svenska som modersmål, har svårt att ta till sig skriven information. År 2011 hade tidningen en snittupplaga på 9 435 exemplar.<sup>34</sup>

Utgivning av litteratur sker genom LL-förlaget. År 2011 gav förlaget ut 21 titlar vilket var en nedgång jämfört med de senaste årens utgivning.<sup>35</sup> Utgivningen består av böcker i olika genrer. Barn- och ungdomsböcker, skönlitteratur såväl som facklitteratur återfinns i utgivningen. En del av utgivningen består av bearbetningar av redan utgivna verk. Bearbetningarna görs både av klassiker, som böcker av Charlotte Brontë och Charles Dickens, och av nyare verk, t.ex. böcker av Marie Jungstedt och Jonas Jonasson. Genomsnittsupplagan för LL-förlagets böcker är cirka 2 000 exemplar.<sup>36</sup>

I syfte att stimulera läsning hos personer med lässvårigheter har Centrum för lättläst en verksamhet med läsombud. Läsombuden är

---

<sup>34</sup> Resultatredovisning 2011 för Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur.

<sup>35</sup> 2010 gav LL-förlaget ut 27 titlar, 2009 34 titlar och 2008 34 titlar.

<sup>36</sup> Resultatredovisning 2011 för Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur.

ofta personal på äldreboenden eller gruppbostäder. De hjälper till med högläsning eller med att hitta lättläst material. De kan även ordna besök på bibliotek och fungera som inspiration för kollegor. Läsombuden, som i dag är över 5 000, finns i hela landet. De är organiserade i nätverk länsvis. Centrum för lättläst har genom avtal med Studieförbundet Vuxenskolan ordnat så att de står för utbildning och fortbildningsdagar för läsombuden. Vuxenskolan har även tagit fram en utbildning för läsombud i boenden och daglig verksamhet för personer med utvecklingsstörning.

Ett annat läsfrämjandeprojekt som Centrum för lättläst bedrivit sedan 2009 är Läs kraft. Projektet är treårigt och syftar till att inspirera anhöriga och frivilliga till högläsning av lättlästa böcker för personer med demens.

#### 4.5 Svenska barnboksinstitutet

Svenska barnboksinstitutet (SBI) är en stiftelse som enligt sina stadgar har till uppgift att:

- samla och katalogisera i Sverige utgiven barn- och ungdomslitteratur samt såvitt möjligt även svensk barn- och ungdomslitteratur översatt till andra språk,
- upprätthålla ett forsknings- och referensbibliotek i ämnet barn- och ungdomslitteratur,
- främja forskning och undervisning på alla nivåer i ämnet barn- och ungdomslitteratur,
- öka kunskapen om och förståelsen för barn- och ungdomslitteratur i förmedlarledet,
- stå för lag, massmedia, bibliotek och andra institutioner samt enskilda till tjänst med upplysning om barn- och ungdomslitteratur,
- vara internationellt kontaktorgan inom området barn- och ungdomslitteratur.

SBI finansieras genom statsbidrag från Utbildningsdepartementet och med bidrag från Stockholms stad. Inom ramen för sin verksamhet för att öka kunskapen om barn- och ungdomslitteratur sprider de information om den samlade utgivningen av barn- och

ungdomslitteratur till barnbibliotekarier och andra intressenter genom den s.k. bokprovningen (se även kapitel 7). För att främja forskning inom det barnlitterära området samt sprida information om forskningsresultat ordnar SBI regelbundet seminarier och konferenser. De ger även ut Sveriges enda vetenskapliga tidskrift om barnlitteratur, *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*.

Utöver nämnda insatser ger SBI även ut äldre barn- och ungdomslitteratur som inte längre finns tillgänglig i handeln. SBI har hittills publicerat två böcker, Laura Fitinghoffs *Barnen ifrån Frostmofället* och Einar Nermans *Gubbar med rim*-böcker. Utgivningen riktar sig till skolor och SBI har även tagit fram lärarhandledningar för arbetet med böckerna.

#### 4.6 Andra läs- och litteraturfrämjande insatser

Det finns ett antal aktörer inom det civila samhället som bedriver värdefull läs- och litteraturfrämjande verksamhet. Verksamheten är livaktig på många håll, ofta på lokal och regional nivå. I det följande beskrivs några exempel på omtalade organisationer och projekt.

##### Läsrörelsen

Läsrörelsen är en förening som arbetar för att öka läsningen för små barn. Läsrörelsen bildades 1999 mot bakgrund av undersökningar som visade att småbarnsföräldrar läste allt mindre för sina barn. Föreningen har sedan dess genomfört en rad olika insatser med syfte att öka småbarnsföräldrars läsning för sina barn. De har samarbetat med olika offentliga och privata aktörer i sina kampanjer. De senaste åren har de framförallt samarbetat med McDonalds restauranger och delat ut böcker i samband med köp av menyer riktade till barn.

År 2011 delades 1,8 miljoner böcker ut och Läsrörelsen ordnade med stöd från Kulturrådet även författarbesök på McDonalds restauranger runt om i Sverige. Föreningen har i omgångar mottagit stöd från Kulturrådet och fick 200 000 kronor i stöd för två olika projekt år 2011.

## Berättarministeriet

Berättarministeriets verksamhet går ut på att skapa skrivarverkstäder för barn i åldrarna 8–11 år. Skrivarverkstäderna syftar till att inspirera och stödja barns berättande. Syftet är, som man uttrycker det, att alla barn och unga ska delta i skapandet av vår gemensamma berättelse och ha friheten att formulera sin egen. Verkstäderna ska vara en fysisk plats med en inspirerande miljö för unga. På förmiddagarna är skolklasser välkomna och på eftermiddagen bjuds allmänheten in.

Berättarministeriet är inspirerat av 826 National, en amerikansk ideell organisation skapad av författaren Dave Eggers. I USA har det skapats åtta skrivarverkstäder enligt detta koncept (se bilaga 3). I likhet med 826 National fokuserar Berättarministeriet på unga boende i områden med en stor andel barn som lever i socioekonomiskt svaga familjer.

Verksamheten i Sverige skapades av stiftelsen Culture Without Borders och är i huvudsak finansierad av näringslivet. Den bygger på ett stort antal volontärer som arbetar i skrivarverkstäderna. Enligt uppgift från organisationen har det inte varit något problem att rekrytera kvalificerade volontärer till verksamheten, t.ex. har förlag ställt upp med sin personals arbetstid. I samarbete med Albert Bonniers förlag har Berättarministeriet gett ut en novellsamling med bidrag från de unga som deltar i skrivarverkstäderna.

År 2011 startade Berättarministeriet sin första skrivarverkstad i Södertälje. Nyligen har de även aviserat att de ska öppna en verkstad i Husby utanför Stockholm. Vidare finns planer på att öppna skrivarverkstäder i Göteborg och Malmö.

## En bok för alla

En organisation som tidigare erhållit statligt stöd är förlaget En bok för alla (se kapitel 9) som hade ett öronmärkt statsbidrag fram tills 2008 för att ge ut kvalitetslitteratur. Numera är En bok för alla ett aktieföretag som ägs av studieförbunden ABF och Vuxenskolan, Ordfronts förlag och föreningen En bok för allas vänner.

År 2008 beviljades En bok för alla 100 000 kronor från Statens kulturråd för att utveckla projektet Läs för mig pappa inom fler folkrörelseorganisationer. De har dock inte fått finansiering de senaste åren för verksamheten eftersom projektet inte längre är i en

uppstartsfas (se vidare avsnitt 4.2 för studieförbundens insatser i Läs för mig pappa). År 2012 beviljades ABF tillsammans med en rad olika LO-förbund, som IF Metall, Transport och Byggnads, 150 000 kronor från Kulturrådets läsfrämjandebidrag för att driva Läs för mig pappa-verksamhet på fem nya orter. I den centrala arbetsgruppen deltar även En bok för alla.

### De litterära sällskapen

Intresset för att samlas kring en författares verk i form av ett litterärt sällskap väcktes i början av förra seklet. Bellmans Minne, som bildades 1899, anses vara det första personlitterära sällskapet. Därefter har en stor mängd ideella föreningar konstituerats kring enskilda författares verk i Sverige.

Sällskapen spelar i dag en viktig roll för att främja intresset för och kunskapen om äldre författarskap. Flera av de litterära sällskapen arbetar med bibliotek och skolor i syfte att sprida information om specifika författarskap. De ordnar t.ex. litterära evenemang på bibliotek och uppläsningar i skolor. Flera av de litterära sällskapen har egna skriftserier där respektive författarskap ges ut på nytt och kommenteras.

De litterära sällskapens samarbetsnämnd (DELS), som bildades 1990, sprider kännedom om den litterära sällskapsrörelsen samt samordnar arrangemang och insatser av gemensamt intresse. I maj 2012 hade DELS cirka 110 medlemmar, de allra flesta inriktade på enskilda svenska författare.<sup>37</sup> DELS har också en egen litterär tidskrift, Parnass, och erhåller tidskriftsstöd från Kulturrådet. DELS har även fått stöd för litterära evenemang. Verksamheten drivs dock nästan uteslutande av ideella krafter.

---

<sup>37</sup> För listan över medlemmar i DELS, se föreningens hemsida: [www.dels.nu](http://www.dels.nu)

## 5 Villkoren för de yrkesverksamma på ordområdet

Enligt direktiven ska kommittén utifrån tillgänglig statistik analysera hur de ekonomiska villkoren ser ut för yrkesverksamma upphovsmän på det litterära området. Avgränsningen till yrkesverksamma upphovsmän är viktig men inte alla gånger lätt att göra eftersom litterärt skapande normalt innebär att upphovsmannen periodvis säljer sitt verk på en marknad. Det ligger i sakens natur att många litterära upphovsmän däremellan har annat arbete och andra inkomster än de som den konstnärliga verksamheten ger. Många upphovsmän har också så små intäkter från litterär verksamhet att nästan hela inkomsten kommer från annat.

Redan inledningsvis kan sägas att de yrkesgrupper som behandlas här främst är skönlitterära och facklitterära författare, översättare och dramatiker. För att beskriva villkoren för dessa grupper finns det flera undersökningar att tillgå som på en övergripande nivå ger en tämligen utförlig bild. Den medger dock inte en djupare uppdelning på underkategorier, vilket är en begränsning då villkoren skiljer sig åt inom framför allt gruppen skönlitterära författare. Inte heller finns i dessa undersökningar några uppgifter om kulturjournalisterna som också är en viktig grupp.

I det följande kommer befintliga undersökningar att refereras utifrån våra utgångspunkter. Vissa kompletteringar med fokus på ordområdet har också tagits fram i samarbete med Statistiska Centralbyrån. Efter ett inledande avsnitt om undersökningarna, behandlas upphovsmannagruppens sammansättning bl.a. vad gäller yrkeskategorier samt kvinnor och män. Därefter analyseras inkomstfördelning och arbetsmönster. Avslutningsvis ges en kortare överblick över olika litterära inkomstkällors betydelse och hur villkoren på marknaden ser ut, bl.a. vad gäller avtal och honorar.

## 5.1 Tidigare undersökningar av konstnärernas villkor

De litterära upphovsmännens inkomster har kartlagts i flera äldre undersökningar. I samband med att två statliga utredningar om konstnärspolitik genomfördes under slutet av 1990-talet, gjordes bl.a. en kartläggning av de professionella konstnärernas ekonomiska villkor.<sup>1</sup> Studien utfördes av Statistiska Centralbyrån (SCB). Konstnärsnämnden har senare gett SCB i uppdrag att göra en uppföljning av denna studie. Den nya undersökningen har hittills publicerats i form av tre olika delstudier.

I den första, *Konstnärernas inkomster* (2009), analyseras sådant som sammanräknad förvärvsinkomst, inkomst av kapital, förmögenhet, nettoinkomst, inkomströrlighet och hur inkomsten fördelar sig på olika inkomstslag. I den andra rapporten, *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv* (2010), analyseras skillnader i inkomst och livssituation mellan könen på det konstnärliga fältet.

De båda undersökningarna utgår från ett brett urval av yrkesverksamma konstnärer. I dessa undersökningar hade drygt 21 500 personer valts ut, ett urval som bör innefatta kärnan av yrkesverksamma professionella konstnärer men som kan antas ha en viss slagsida åt de mer framgångsrika i populationen. Vad gäller ordmrådet bestod urvalet i huvudsak av de som erhållit eller sökt stipendier från författarfonden under vissa år.<sup>2</sup> Uppgifterna i dessa undersökningar avser huvudsakligen åren 2004 och 2005.

I den tredje delstudien, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster* (2011), fördjupas de tidigare studierna genom att konstnärernas försörjningsmönster studeras närmare. Undersökningen består främst av en enkät som skickades till ett urval på 3 500 personer. Uppgifterna i denna undersökning avser huvudsakligen inkomståret 2008.

Kompletterande uppgifter till de studier som genomförts av Konstnärsnämnden, kan även hämtas från undersökningar som genomförts av intresseorganisationer på området. Författarförbundet har t.ex. både 1994 och 2007 genomfört enkätundersökningar av medlemmarnas inkomster. Förbundet har även inkommit

<sup>1</sup> Utredningarna var *Arbete åt konstnärer* (SOU 1997:183) och *Generella konstnärstöd* (SOU 1997:184). Resultaten publicerades i *Konstnärernas verksamhetsinriktning och ekonomiska förhållanden* (SOU 1997:190).

<sup>2</sup> Till ordkonstgruppen räknades de som innehaft eller erhållit inkomstgaranti, garanterad författarpenning, stipendium eller bidrag från författarfonden under något av åren 2004 och 2005. Vidare ingick de som ansökt om stipendium eller bidrag under åren 2002–2006.

med vissa kompletterande uppgifter till utredningen som rör medlemmarnas avtalsförhållanden på en övergripande nivå.<sup>3</sup>

## 5.2 De yrkesverksamma på ordområdet

Hur gruppen yrkesverksamma på ordområdet ser ut och hur många individer den består av är en fråga som det går att finna olika svar på beroende på hur den förstås. En tänkbar avgränsning är medlemmar i Författarförbundet. Enligt förbundet är cirka 2 800 personer medlemmar. Förbundet har som kriterium för inval att personen i fråga ska ha offentliggjort texter av konstnärligt eller vetenskapligt värde, normalt ska det handla om minst två verk.

Att utgå från hur många som är medlemmar i förbundet kan dock vara begränsande. Å ena sidan kan det ge en i vissa avseenden snäv bild då det finns många på området verksamma som inte är medlemmar i förbundet. Kriteriet skulle t.ex. kunna medföra att särskilt personer i början av sin karriär blir underrepresenterade. Å andra sidan kan det i andra avseenden ge en för vid bild då det även finns medlemmar i förbundet som numera har en låg aktivitetsgrad.

Ett annat sätt att beskriva gruppen är att utgå från de personer på ordområdet som valts ut till Konstnärsnämndens undersökning från 2008. Urvalet baserades på de personer som antingen sökt eller erhållit stipendier från författarfonden under en viss tidsperiod, det var totalt 3 331 personer. Detta ger ett något annorlunda och öppnare urval. De som valts ut på detta sätt kan sägas vara aktiva i någon mening, eftersom de alla aktivt sökt eller erhållit stöd för litterär verksamhet. I det följande används och jämförs uppgifter från både Konstnärsnämndens undersökning och Författarförbundets medlemsenkäter.<sup>4</sup> Oavsett vilket urval som används får man ha i åtanke att de grupper som behandlas är heterogena med avseende på aktivitet.

Totalt sett räknar dessa undersökningar således med kring 3 000 personer. Naturligtvis finns det upphovsmän på området som inte är med i respektive urval. Särskilt Konstnärsnämndens urval bör trots allt enligt vår mening ge en god bild av kärnan av utövare, då

<sup>3</sup> Se Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 1993* (1994) och *Författarnas inkomster 2004* (2007).

<sup>4</sup> I vissa fall är uppgifterna alltså några år gamla. Det är dock troligt att många av de förhållanden som behandlas är relativt trögrörliga vilket gör att den allmänna bilden ändå bör vara giltig i dag.



en stor andel av de mer aktiva bör vara i kontakt med författarfonden. Det kan dock förutsättas att de allra mest framgångsrika i ekonomiska termer inte ser samma behov av att söka stöd från detta håll och att de därför inte återfinns i urvalet.

### Yrkeskategorier, kön och ålder på ordområdet

För att ge en bild av ordområdets sammansättning beskrivs i följande tabell individernas fördelning per yrkeskategori och kön i Konstnärsnämndens urval. Det rör sig om unika individer som klassificerats efter sin huvudsakliga konstnärliga hemvist.

**Tabell 5.1** Upphovsmän på ordområdet i Konstnärsnämndens urval 2005, antal personer per kön

|               | Dramatiker/<br>dramaturg | Författare,<br>facklitteratur | Författare,<br>skönlitteratur | Översättare |
|---------------|--------------------------|-------------------------------|-------------------------------|-------------|
| Kvinnor       | 84                       | 505                           | 691                           | 220         |
| Män           | 92                       | 684                           | 871                           | 185         |
| <b>Totalt</b> | <b>176</b>               | <b>1188</b>                   | <b>1562</b>                   | <b>405</b>  |

Källa: Konstnärsnämnden, *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009), s. 54.

De skönlitterära författarna är flest, därefter kommer de facklitterära, sedan översättarna och sist dramatikererna. Detta säger något om respektive områdes storlek men indelningen skulle ha kunnat göras på andra sätt och många av upphovsmännen är verksamma inom flera områden. Av tabellen framgår också att det genomgående är något färre kvinnor än män inom respektive kategori. Undantaget är översättarna där förhållandet är det omvända. Det är värt att notera att för ordområdet som helhet är könsbalansen dock relativt jämn, vilket är en stor skillnad mot hur situationen såg ut för 20 år sedan. Konstnärsnämnden jämför förhållandena 1995 respektive 2007 och konstaterar att ordområdet gått från 65 till 55 procent män.<sup>5</sup> Detta till skillnad mot vissa andra konstområden där förhållandena inte jämnat ut sig över tid.

<sup>5</sup> Marita Flisbäck, *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv: Ekonomi, arbete, familjeliv* (Konstnärsnämnden, 2010), s. 22. I denna undersökning finns dock inte den ovan redovisade yrkesindelningen av ordområdet med. Därför har de äldre siffrorna använts i tabellen. Båda undersökningarna bygger dock på samma urval vilket gör att resultaten inte bör skilja sig nämnvärt åt (vissa personer kan dock t.ex. ha avlidit mellan de båda undersökningstillfällena).

Samma relativa fördelning som ovan mellan yrkeskategorier på ordområdet återfinns också i Författarförbundets medlemsenkät från 2004. Där har man dock även urskiljt grupperna författare av barn- och ungdomslitteratur samt mångsysslare. Genom denna uppdelning framgår bl.a. att gruppen barn- och ungdomsförfattare tagen för sig är något mindre än översättargruppen samt att den är relativt kraftigt dominerad av kvinnor.<sup>6</sup>

Av det urval som tagits fram för Konstnärsnämndens undersökningar kan man också få en bild av åldersfördelningen inom dessa yrkeskategorier.

**Tabell 5.2** Antal personer 2010 i Konstnärsnämndens urval fördelat på födelseår, verksamma på ordområdet

|               | Dramatiker/<br>dramaturg | Författare,<br>facklitteratur | Författare,<br>skönlitteratur | Översättare |
|---------------|--------------------------|-------------------------------|-------------------------------|-------------|
| -1945         | 27                       | 406                           | 481                           | 142         |
| 1946-1955     | 34                       | 366                           | 366                           | 103         |
| 1956-1965     | 49                       | 250                           | 393                           | 88          |
| 1966-1975     | 55                       | 121                           | 226                           | 48          |
| 1976-         | 8                        | 15                            | 63                            | 12          |
| <b>Totalt</b> | <b>173</b>               | <b>1 158</b>                  | <b>1 529</b>                  | <b>393</b>  |

Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 37.

Anm.: Uppgifterna bygger på Konstnärsnämndens urval från 2005 men har tagits fram för 2010. Konstnärsnämnden redovisar inte åldersfördelningen på denna mer detaljerade nivå.

Av tabellen framgår att det är ytterst få unga som ingår i den grupp upphovsmän som vänder sig till författarfonden. Det är inte förvånande bl.a. mot bakgrund av att många i de litterära yrkeskategorierna utbildar sig länge. Mer intressant är att det finns ett försvarligt antal i urvalet som var över 65 år när det gjordes, uppemot 30 procent bland författarna, lägre i de andra båda kategorierna.<sup>7</sup>

Samma mönster, men med ännu större övervikt för äldre, återfinns i Författarförbundets undersökningar av medlemmarna. Den genomsnittliga åldern för förbundets medlemmar 2004 var 60

<sup>6</sup> Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004*, s. 19 f.

<sup>7</sup> Motsvarande siffror finns för ordområdet 2007 i den senare undersökningen *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv*, se s. 18. Eftersom denna bygger på samma urval som den tidigare, och personerna åldrats, har det inte bedömts relevant att ta med dessa uppgifter här.

år. Endast 22 procent var under 50 år och en stor andel över 65.<sup>8</sup> På grund av de invals-kriterier som tillämpas kan det dock förutsättas att dessa uppgifter inte speglar sammansättningen bland de yrkesverksamma.

Den relativt stora andelen äldre i gruppen författare och översättare är en markant skillnad mot många andra konstområden. Som Konstnärsnämnden påpekar är det inte förvånande att ordområdet utmärker sig på denna punkt, då språklig gestaltning-förmåga snarare kan komma att öka än minska med ålder. Detta till skillnad från andra konstnärsgupper där kroppen är arbets-redskapet och den konstnärligt yrkesverksamma tiden kortare. Andra förklaringar som nämnts är att vissa först vid pensionsåldern kan ha tid och resurser för att utöva sin konst.

### Huvudsakligt arbetspråk

En fråga som är intressant då det gäller författar- och översättar-kollektivet, är vilket språk de använder i sin verksamhet. Merparten av författarna har av naturliga skäl svenska som arbetspråk, men mot bakgrund av utvecklingen mot ett mer mångkulturellt samhälle är det även intressant att se vilka andra språk som är representerade i kollektivet. Vilka språk översättarna översätter från är också av stort intresse.

Tillgängliga uppgifter vad gäller detta finns för Författarförbundets medlemmar. I följande tabell presenteras den procentu-ella fördelningen för vissa enskilda större språk samt övriga språk fördelade på språkgrupper. Uppgifterna gäller vilket språk medlemmarna huvudsakligen skriver på eller översätter från.

---

<sup>8</sup> Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004*, s. 14.

Tabell 5.3 Huvudsakligt arbetspråk bland Författarförbundets medlemmar

|                         | Författare<br>(procent) | Författare<br>(antal) | Översättare<br>(procent) | Översättare<br>(antal) |
|-------------------------|-------------------------|-----------------------|--------------------------|------------------------|
| Svenska                 | 92                      | 1344                  | 10                       | 42                     |
| Övriga nordiska språk   | 0                       | 4                     | 9                        | 39                     |
| Engelska                | 1                       | 12                    | 49                       | 205                    |
| Tyska                   | 0                       | 1                     | 10                       | 40                     |
| Franska                 | 0                       | 1                     | 5                        | 20                     |
| Övriga romanska språk   | 1                       | 9                     | 6                        | 26                     |
| Slaviska språk          | 1                       | 13                    | 5                        | 23                     |
| Övriga europeiska språk | 0                       | 1                     | 1                        | 3                      |
| Utomeuropeiska språk    | 5                       | 68                    | 5                        | 21                     |
| <b>Totalt</b>           | <b>100</b>              | <b>1 453</b>          | <b>100</b>               | <b>419</b>             |

Källa: Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004* (2007), s. 21.

Vad gäller författarna framgår av tabellen som väntat den stora dominansen för det svenska språket. Procentuellt sett är det 8 procent som skriver på något annat språk. Sett till antalet verksamma är det cirka 110 personer som arbetar huvudsakligen på ett annat språk.

Bilden vad gäller översättarna är intressant. Nästan hälften har engelska som sitt huvudsakliga språk. Även tyska och andra nordiska språk är relativt vanligt. Endast 5 procent (21 personer) har något utomeuropeiskt språk som sitt huvudsakliga språk. I detta sammanhang bör man dock komma ihåg att det inte är helt ovanligt att översätta från mer än ett språk. Det gör det svårare att dra långtgående slutsatser kring vilken inriktning som finns i översättarkollektivet.

## Boenderegion

Konstnärsnämnden har undersökt var konstnärerna är bosatta.<sup>9</sup> Det framgår att storstäderna och främst Stockholm är betydligt konstnärstätare än andra delar av landet. Ungefär samma mönster visar sig för de verksamma på ordområdet. Övervikten för storstadsregionerna är tämligen kraftig i författar- och översättarkollektivet. Sammantaget bor kring två tredjedelar i de tre

<sup>9</sup> Marita Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster* (Konstnärsnämnden, 2011), s. 70.

storstadsregionerna. Jämfört med den totala folkmängdens fördelning i landet är storstadsregionerna kraftigt överrepresenterade men det är främst den höga andelen i Stor-Stockholm (45,4 procent) som orsakar detta.<sup>10</sup>

I tidigare studier har det framhållits att faktorer som gör att konstnärerna tenderar att flytta till storstadsregionerna både är tillgången till konstnärligt arbete, kompletteringsarbete, kulturutbud och sociala nätverk av betydelse för den konstnärliga karriären. Det visar sig också att yngre, oetablerade konstnärer och kvinnor i högre utsträckning än äldre etablerade konstnärer och män bor i storstadsregionerna. Enligt Konstnärsnämnden kan valet av bostadsort vara en kompenserande strategi i avsaknad av det kapital i form av kulturellt och ekonomiskt erkännande som gör att väletablerade konstnärer har ”råd” att distansera sig från konstmetropolerna.<sup>11</sup>

### Utbildningsbakgrund

Författar- och översättarkollektivet är en högutbildad grupp. Enligt Författarförbundets medlemsundersökning från 2005 var det sammanlagt 85 procent som hade eftergymnasial utbildning, något fler bland kvinnorna än bland männen.<sup>12</sup> Detta mönster gick igen i samtliga de yrkeskategorier som finns representerade i förbundet, högst andel fanns bland de facklitterära författarna (92 procent). Dessa siffror ska jämföras med befolkningen i dess helhet där endast 28 procent samma år hade eftergymnasial utbildning enligt SCB.

Även i Konstnärsnämndens undersökningar speglas dessa förhållanden. Där framgår att i hela konstnärskollektivet var det 2007 cirka två tredjedelar som hade eftergymnasial utbildning. Detta jämfört med cirka en tredjedel i befolkningen. Vidare framgår att hög utbildning i konstnärskollektivet var något vanligare bland kvinnor än bland män, ett förhållande som även var giltigt för befolkningen som helhet.<sup>13</sup> Konstnärsnämndens siffror redovisas inte uppdelat på konstområden, men det är, bl.a. mot bakgrund av förbundets undersökning, rimligt att anta att just

<sup>10</sup> Detta är en bild som bekräftas i Författarförbundets medlemsundersökningar. Övervikten för Stockholm var dock än större för medlemmarna. Se *Författarnas inkomster 2004*, s. 16.

<sup>11</sup> Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 72.

<sup>12</sup> *Författarnas inkomster 2004*, s. 18.

<sup>13</sup> Flisbäck, *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv*, s. 19 f.

ordkonstnärerna ligger än högre än verksamma på andra konstområden vad gäller utbildning.

### 5.3 Inkomst inom yrkeskategorierna på ordområdet

Nedan presenteras olika inkomstmått för yrkeskategorierna på ordområdet. De är dels hämtade från Konstnärsnämndens undersökning av inkomståret 2005, dels från en kompletterande studie av inkomsterna som baseras på *samma urval* som vi låtit SCB genomföra för inkomståret 2010. Uppgifterna avser dels förvärvsinkomst och inkomstslag, dels nettoinkomst och det som här kallas självförsörjningsgrad.

En viss försiktighet är nödvändig i tolkningen av uppgifterna från 2010, inte minst då personer som ingår i urvalet (som alltså är några år gammalt) t.ex. kan ha hunnit byta yrkesbana. Eftersom en viss tid passerat sedan urvalet gjordes redovisas genomgående uppgifter för gruppen 25–64 år istället för 20–64 år som i den första undersökningen. Det måste man vara medveten om när jämförelser görs med Konstnärsnämndens resultat. Överlag är mönstren, om än inte de faktiska talen, dock lika vid de båda undersökningstillfällena, vilket talar för att resultaten ändå återspeglar verkliga förhållanden.

#### Förvärvsinkomst och fördelning i inkomstklasser

Inkomstmättet sammanräknad förvärvsinkomst består av inkomst av tjänst (främst lön, ersättning från försäkringskassa och A-kassa samt pension) och inkomst av näringsverksamhet. Även skattepliktiga stipendier (från t.ex. författarfonden) ingår i detta mått.<sup>14</sup> Förvärvsinkomsten presenteras nedan i form av medianvärdet för respektive grupp. Att medianen anges snarare än medelvärdet, beror på att det senare blir missvisande då det i grupperna finns enstaka individer med mycket höga inkomster. Inkomstfördelningar är typiskt sett snedfördelade på detta sätt.

---

<sup>14</sup> I måttet ingår inte t.ex. kapitalinkomster, studiemedel, barnbidrag, bostadsbidrag och ekonomiskt bistånd. För att få med dessa får man använda sig av måttet nettoinkomst (se vidare nedan). Siffrorna kompletterades även med uppgifter om skattefria stipendier från Konstnärsnämnden och författarfonden i den ursprungliga undersökningen eftersom de fanns tillgängliga och även dessa inkomster är kopplade till yrkesskicklighet och prestation. De skattefria stipendierna är dock inte med i uppgifterna för 2010.

**Tabell 5.4** Förförsvinkomst 2010 för grupper på ordområdet, alla konstnärer och befolkningen 25–64 år (kronor)

|                            | Median kvinnor | Median män | Median samtliga |
|----------------------------|----------------|------------|-----------------|
| Dramatiker/dramaturg       | 225 000        | 282 900    | 247 000         |
| Författare, facklitteratur | 257 500        | 285 500    | 271 300         |
| Författare, skönlitteratur | 206 300        | 215 500    | 210 600         |
| Översättare                | 234 700        | 213 900    | 222 600         |
| Alla konstnärer            | 212 200        | 240 400    | 226 300         |
| Hela befolkningen          | 246 800        | 307 200    | 274 400         |

*Källa:* SCB, se bilaga 2, tabell 39, 40 och 41.

Av tabellen framgår att alla ordkonstgrupperna ligger under befolkningssnittet vad gäller medianinkomst.<sup>15</sup> De skönlitterära författarna och översättarna ligger långt under medianen för hela befolkningen. Dessa grupper har även en lägre median än konstnärskollektivet som helhet. Dramatikerna och de facklitterära författarna ligger något bättre till men fortfarande under befolkningsmedianen.

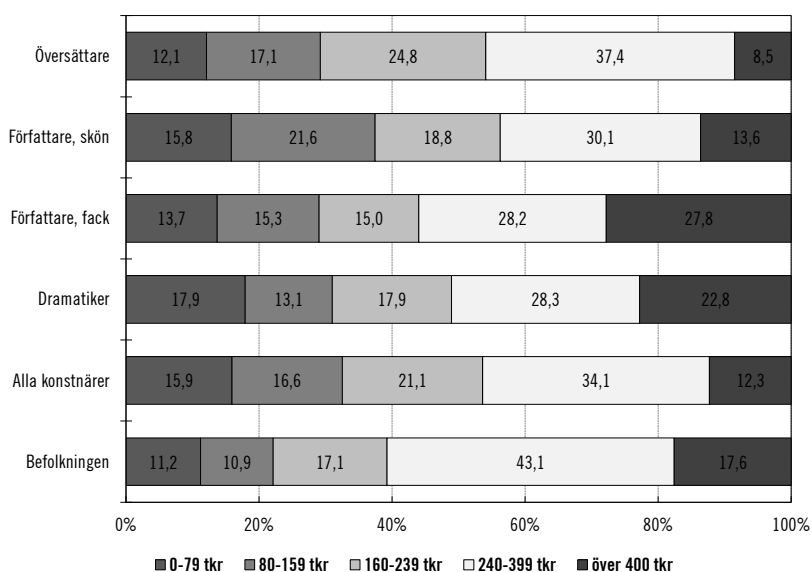
Om man skiljer ut gruppen kvinnor framgår att de i flera fall ligger lägre än männen: kvinnornas medianinkomst bland de skönlitterära författarna är 96 procent av männens, bland de facklitterära författarna 91 procent och bland dramatikerna 80 procent. Bland översättarna är det dock männens medianinkomst som är lägre, 91 procent av kvinnornas.

I detta sammanhang är det värt att särskilt påpeka att framför allt kategorin skönlitterära författare innefattar flera olika grupper med sinsemellan olika villkor på marknaden. Skulle det vara möjligt att dela in kategorin i t.ex. poeter, prosaister och barn- och ungdomsförfattare skulle förförsvinkomsterna troligen tydligt skilja sig åt.

Ett annat sätt att beskriva inkomsterna i de berörda konstnärsgруппerna är genom fördelningen i inkomstklasser. Detta ger en uppfattning om spridningen i populationen. I följande diagram anges den procentuella fördelningen för de olika yrkeskategorierna på ordområdet, respektive befolkningen och konstnärskollektivet som helhet. Av diagrammet framgår andelen av respektive grupp som befinner sig inom ett visst inkomstspann.

<sup>15</sup> Ungefär samma mönster återfinns i de siffror som Konstnärsnämnden presenterat för 2005 för åldersspannet 20–64 år (se bilaga 2). Förhållandena mellan män och kvinnor såg dock något annorlunda ut, bl.a. hade männen högre medianinkomst även bland översättarna.

Diagram 5.1 Andel personer 25–64 år per grupp som tillhörde en viss inkomstklass 2010 (procent)



Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 42.

De litterära yrkeskategorierna utmärks av att det är en betydligt mindre andel som har mellanhöga inkomster (240 000 till 399 000 kronor) än i befolkningen.<sup>16</sup> Alla de litterära yrkeskategorierna – liksom konstnärgruppen i dess helhet – har en högre eller väsentligt högre andel med inkomster under 240 000 kronor än i befolkningen totalt (där 39,2 procent hade inkomster under detta). De skönlitterära författarna (56,2 procent) och översättarna (54 procent) sticker ut genom att ha väsentligt högre andel i de lägre tre inkomstklasserna. Översättargruppen utmärks också av en klart lägre andel i den högsta inkomstklassen. Även de skönlitterära författarna ligger något under befolkningen när det gäller andelen i den högsta inkomstklassen.

De facklitterära författarna, men även i viss mån dramatiker, sticker dock ut genom att ha en större andel höginkomsttagare än befolkningen. Samtidigt är det även en större andel facklitterära

<sup>16</sup> Ungefär samma mönster återfinns i de siffror som Konstnärnämnden presenterat för 2005 med åldersspannet 20–64 år (se bilaga 2). En noterbar skillnad är dock att det då var en lägre andel facklitterära författare i de lägre inkomstklasserna än i befolkningen som helhet.

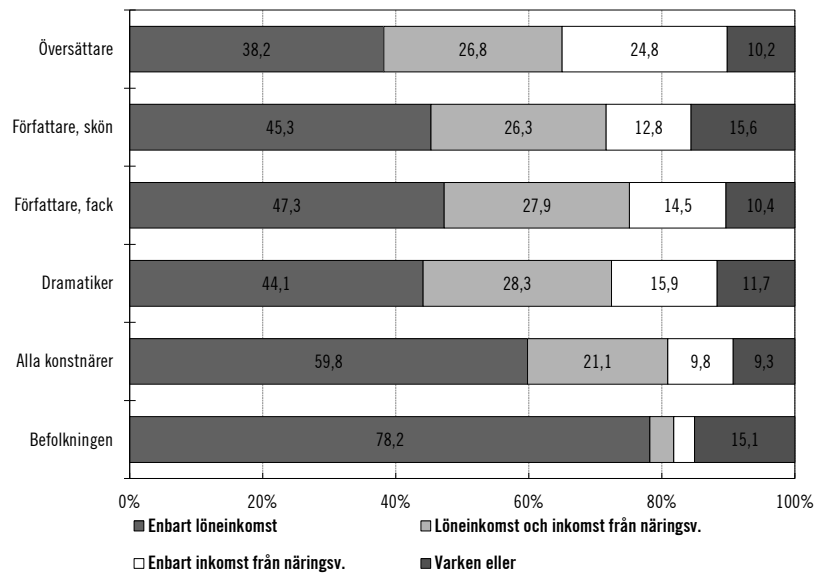


författare (29 procent) och dramatiker (31 procent) som hamnar under 160 000 kronor än i befolkningen i sin helhet (22,1 procent).

### Inkomstslag

Personer som till stor del försörjer sig på näringsverksamhet har oftare än personer som inte har näringsverksamhet, låg sammanräknad förvärvsinkomst. Bland annat mot denna bakgrund är det intressant att se hur stor andel i de litterära yrkeskategorierna som redovisar olika typer av inkomster.

**Diagram 5.2** Andel personer 25–64 år per grupp med en viss inkomstsammansättning 2010 (procent)



Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 43.

Av diagrammet framgår att de litterära yrkeskategorierna (liksom hela konstnärgruppen) skiljer sig markant från befolkningen i allmänhet. Det är i ordkonstgrupperna under hälften som enbart har löneinkomster, jämfört med uppåt 80 procent i befolkningen som helhet. En stor andel kombinerar i stället inkomster från lönearbete med inkomster från näringsverksamhet eller redovisar enbart inkomster från näringsverksamhet. Det sistnämnda är

vanligast i översättarkollektivet där nästan 25 procent enbart har inkomst från näringsverksamhet. Siffrorna är dock avsevärt högre än för befolkningen som helhet även i övriga kategorier.

Att en stor andel har inkomst från näringsverksamhet i dessa upphovsmannagrupper är ett välkänt faktum. Det förvånande med ovanstående uppgifter är snarare att det inte är fler som har sådana inkomster. En förklaring kan vara att den tillgängliga statistiken inte får med eventuella inkomster från bolag (aktiebolag osv.) vilka deklarerar på ett sätt som gjort att de inte kunnat inkluderas här.<sup>17</sup> En annan förklaring är helt enkelt att många lönearbetar vid sidan av ett konstnärskap som i sig inte ger några direkta inkomster eller så små inkomster att de deklarerar som hobbyverksamhet snarare än inkomst av näringsverksamhet.

### Nettoinkomst och självförsörjningsgrad

Ett annat sätt att mäta inkomsten än det som använts ovan är nettoinkomsten. Nettoinkomsten består av skattepliktiga och skattefria inkomster minus skatt och negativa transfereringar. Nettoinkomsten är alltså det belopp som finns kvar till konsumtion eller sparande efter skatt och transfereringar. Skillnaderna mellan olika grupper i samhället är mindre när det gäller nettoinkomsten än den sammanräknade förvärvsinkomsten eftersom bidrag och skatter har en utjämnande effekt.

I följande tabell presenteras nettoinkomsten i form av medianvärdet för de litterära yrkeskategorierna respektive alla konstnärer och hela befolkningen. Siffrorna är inte tillgängliga uppdelade på kvinnor och män.

---

<sup>17</sup> Jfr Konstnärsnämnden, *Konstnärernas inkomster*, s. 30.

Tabell 5.5 Nettoinkomst 2010 för personer 25–64 år per grupp (kronor)

|                            | Medianinkomst |
|----------------------------|---------------|
| Dramatiker/dramaturg       | 220 500       |
| Författare, facklitteratur | 241 400       |
| Författare, skönlitteratur | 183 500       |
| Översättare                | 187 700       |
| Alla konstnärer            | 195 900       |
| Hela befolkningen          | 266 400       |

Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 44.

Det mönster som visar sig liknar det för den sammanräknade förvärvsinkomsten. De litterära yrkeskategorierna ligger generellt sett väsentligt lägre än hela befolkningen även med detta mått. Med andra ord har de omfördelade aspekter skatter och transfereringar generellt sett har inte i något avgörande grad bidragit till att utjämna den skillnad som finns vad gäller förvärvsinkomster. Fortfarande kvarstår också de relativa förhållandena mellan grupper. De facklitterära författarna har t.ex. även med detta mått betydligt större inkomst än de skönlitterära författarna och översättarna.

Det är intressant att notera att mönstret i Konstnärsnämndens undersökning av nettoinkomsten 2005 såg något annorlunda ut. Flera av grupperna hade där en median som låg nära eller till och med översteg befolkningssnittet (de facklitterära författarna). Ett skäl till det kan vara att skattefria stipendier från t.ex. författarfonden den gången inkluderades.<sup>18</sup>

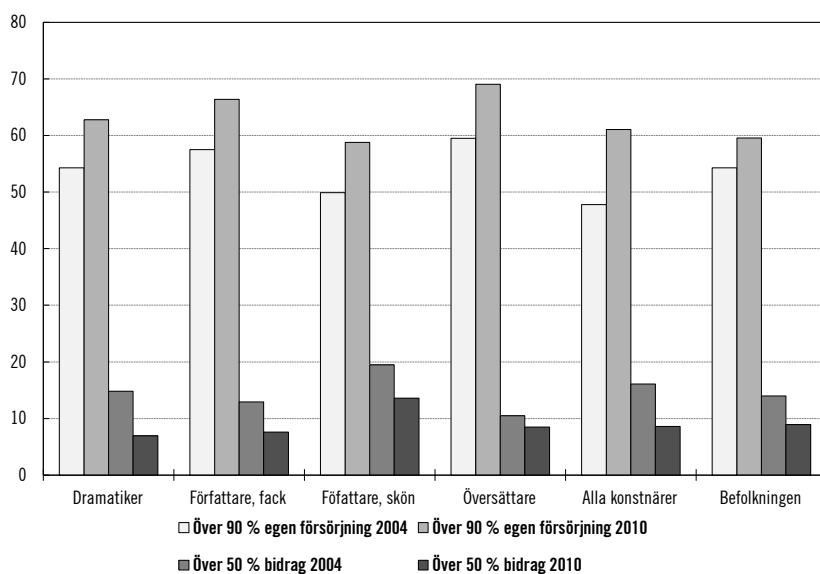
Genom att dela in de inkomstslag som ingår i nettoinkomsten i olika kategorier har Konstnärsnämnden i sin undersökning även beräknat det man kallar för självförsörjningsandel och bidragsandel. Självförsörjningsandelen klassificeras som andelen av nettoinkomsten som kommer från löneinkomst, inkomst av näringsverksamhet, kapitalinkomst och yrkesrelaterade stipendier. Bidragsandelen klassificeras som andel av nettoinkomsten som istället kommer från arbetsmarknadsstöd, sjukpenning, sjuk- och aktivitetsersättning samt behovsprövade bidrag (alltså de bidrag som varken är relaterade till yrkesverksamhet eller studier). Om en

<sup>18</sup> Skattefria stipendier ingår normalt inte i nettoinkomsten eftersom SCB saknar uppgifter om dessa. I siffrorna för 2005 ingick emellertid skattefria stipendier från Konstnärsnämnden och författarfonden i nettoinkomsten.

hög andel av nettoinkomsten kommer från dessa bidrag indikerar det tydligt en utsatt position på arbetsmarknaden.

Vi har låtit SCB göra motsvarande uppdelning som den Konstnärsnämnden redovisade med uppgifter från både 2004 och 2010. I diagrammet nedan redovisas hur stor andel i respektive grupp som enligt denna undersökning hade mer än 90 procent av sin nettoinkomst från den första kategorin (hög självförsörjningsandel) respektive hur stor andel som hade mer än hälften av sin inkomst från den andra kategorin (hög bidragsandel). Eftersom det finns systematiska skillnader mellan de båda mätpunkterna redovisas nedan uppgifter för både 2004 och för 2010.

**Diagram 5.3** Andel personer 25–64 år per grupp med hög självförsörjningsandel respektive hög bidragsandel (procent)



Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 46 och 47.

Mellan de båda mätpunkterna ökar självförsörjningsandelen generellt för alla de redovisade grupperna och andelen med hög bidragsandel minskar. Detta mönster går också igen i de litterära yrkeskategorierna.

En jämförelse mellan dessa kategorier och befolkningen måste dock göras med hänsyn till att medelåldern är betydligt högre i

konstnärgruppen än i befolkningen totalt (se tabellbilagan). Det gör att färre kan antas ha studiebidrag, barnbidrag och föräldrappening än i hela befolkningen. Även större förändringar mellan 2004 och 2010 (t.ex. för dramatiker/dramaturger) måste tolkas försiktigt eftersom samma urval har använts och personerna åldrats. Det för med sig att representationen av yngre, som ofta har t.ex. studiebidrag, blir än lägre för konstnärsgруппerna i det senare urvalet.

Av diagrammet framgår ändå vissa mönster som känns igen från det föregående. De skönlitterära författarna har den svagaste positionen försörjningsmässigt, som kollektiv betraktat. I denna grupp finns högst andel med över 50 procent bidrag och lägst andel med hög självförsörjningsandel. Siffrorna är sämre än befolkningsnittet i båda avseendena. Det ser annorlunda ut för facklitterära författare och översättare, som genomgående klarar sig bättre än befolkningen på båda parametrarna. Framför allt är det noterbart att översättarna här har högst självförsörjningsandel, högre än de facklitterära författarna som annars har högre medianinkomst. Det indikerar relativt jämt fördelade inkomster i denna kategori även om de generellt sett inte är så höga.

Trots i vissa fall låg inkomst verkar tendensen vara en relativt sett högre självförsörjningsandel i dessa grupper än vad som skulle ha varit att förvänta (även om man tar hänsyn till underrepresentationen av unga). Det kan tyda på att bidragssystemen inte nyttjas i den grad som är att förvänta med tanke på de redovisade inkomsternas storlek. Uppgifterna ger vid handen att dessa grupper helt enkelt inte utnyttjar trygghetssystemen på det sätt som inkomsterna borde motivera.

En förklaring kan också vara att privata medel som inte fångas in här också bidrar till försörjningen. En fråga i Konstnärsnämndens undersökning som visar på den ibland prekära situationen för konstnärerna generellt inom ordområdet gäller ekonomiskt stöd från anhöriga.<sup>19</sup> Enligt undersökningen uppger cirka 29 procent att de minst någon gång fått sådant stöd för att kunna bedriva den konstnärliga verksamheten under 2008. I befolkningen som helhet uppgav var tionde att de mottagit stöd av anhöriga. Ordområdet var också ett av de konstnärsområden där ekonomiskt stöd från anhöriga var vanligast förekommande. Frågan visar att en viss andel

---

<sup>19</sup> Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 79 f. och 91 f.

konstnärer tar till andra metoder än reguljära inkomster eller offentliga bidrag för att klara sin försörjning.

## 5.4 Arbetsmönster

Ovan har olika mått på sammanräknad inkomst presenterats. Dessa tar inte hänsyn till vilken typ av arbete som utförts. Med tanke på hur vanligt s.k. kompletteringsarbete är i dessa grupper är det inte möjligt att enbart utifrån dessa uppgifter dra några slutsatser kring hur ersättningen för det konstnärliga arbetet ser ut. Betydelsen av att ta hänsyn till detta visas bl.a. av enkäten till Författarförbundets medlemmar 2004. På frågan hur stor del av sin totala sysselsättning de ägnat litterär verksamhet svarade 34 procent att det var mer än 75 procent av arbetstiden.<sup>20</sup> Totalt 52 procent uppgav att mer än hälften av sysselsättningen ägnades litterär verksamhet. 29 procent uppgav dock att de ägnat mindre än en fjärdedel av sysselsättningen åt litterär verksamhet.

För att ge en mer fullständig bild av villkoren för dessa yrkeskategorier är det därför intressant att se närmare på hur mycket tid som ägnas direkt konstnärligt arbete och hur mycket som ägnas åt annat. I Konstnärsnämndens enkätundersökning från 2011 har de svarande fått uppskatta hur mycket tid de i genomsnitt lägger på följande former av arbete:

- Direkt konstnärligt arbete: arbete med konstnärlig produktion, inklusive exempelvis research.
- Indirekt konstnärligt arbete: arbete som anknyter till den konstnärliga kompetensen, men inte till den konstnärliga produktionen.
- Administration av konstnärligt arbete: arbete som krävs för att utföra konstnärligt arbete, exempelvis försäljning, att söka finansiering och ekonomisk redovisning.
- Icke-konstnärligt arbete: annat yrkesutövande som inte anknyter till den konstnärliga kompetensen.

---

<sup>20</sup> Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004*, s.21 f. Någon definition av "litterär verksamhet" fanns inte i enkäten och frågan kan därför ha tolkats något olika av respondenterna.

För konstområdet ord (författare, översättare och dramatiker totalt) fördelar sig den genomsnittliga arbetstiden för en normalvecka enligt följande. I detta fall är det inte intressant att dela upp svaren på respektive yrkeskategori då antalet svarande inom respektive undergrupp är för lågt för att kunna generaliseras.

**Tabell 5.6 Uppskattad arbetstid efter typ av arbete 2008, upphovsmän på ordområdet**

|                                       | Timmar per vecka<br>(medelvärde) | Andel av arbetstiden<br>(medelvärde) |
|---------------------------------------|----------------------------------|--------------------------------------|
| Direkt konstnärligt arbete            | 24,2                             | 52,5 %                               |
| Indirekt konstnärligt arbete          | 5,6                              | 14,0 %                               |
| Administration av konstnärligt arbete | 3,7                              | 8,7 %                                |
| Icke-konstnärligt arbete              | 12,5                             | 24,8 %                               |

*Källa: Marita Flisbäck, Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster (Konstnärsnämnden, 2011), s. 43.*

Något mer än hälften av arbetstiden ägnas enligt tabellen åt direkt konstnärligt arbete, cirka en fjärdedel åt arbete som inte alls är relaterat till den konstnärliga kompetensen. Ordområdet utmärker sig på denna punkt i viss mån jämfört med andra konstområden på vilka en något mindre andel ägnas icke-konstnärligt arbete.

För att fördjupa bilden av direkt konstnärligt arbete har Konstnärsnämnden även redovisat hur vanligt det är att konstnärer arbetar ett visst antal timmar med just detta. Detta ger ett mått på spridningen i kollektivet och hur olika mängden konstnärligt arbete kan vara för olika individer.

**Tabell 5.7 Uppskattad arbetstid för direkt konstnärligt arbete 2008, upphovsmän på ordområdet (procent)**

| Timmar         | 0   | 1-9  | 10-19 | 20-29 | 30-39 | 40-49 | 50< |
|----------------|-----|------|-------|-------|-------|-------|-----|
| Andel svarande | 6,0 | 11,9 | 19,4  | 25,4  | 17,9  | 11,2  | 8,2 |

*Källa: Marita Flisbäck, Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster (Konstnärsnämnden, 2011), s. 44.*

Anledningen till att en relativt stor andel uppgivit att de inte ägnat någon eller väldigt lite tid åt konstnärligt arbete kan vara att de sysselsatt sig med indirekt konstnärligt arbete eller, mer troligt på ordområdet, icke-konstnärligt arbete. Närmare 20 procent arbetar

dock betydligt mer än en normal arbetsvecka med direkt konstnärligt arbete.

Exakt vad olikheterna vad gäller nedlagd tid på direkt konstnärligt arbete beror på är svårt att säga generellt. Till del kan det naturligtvis ha att göra med vad som är kreativt motiverat, dvs. vissa föredrar att variera sin sysselsättning och inte syssla med skapande verksamhet hela tiden. Andra jobbar dock som sagt betydligt mer än en normal arbetsvecka med konstnärligt arbete. En troligare förklaring är, som vi ska se, att inkomsterna är högre för annat arbete och att detta därför kommer att ta upp en stor del av tiden.

Det är viktigt att jämföra siffrorna för andelen konstnärligt arbete med hur de verksamma uppger att inkomsterna fördelas. I denna jämförelse är det rimligast att slå ihop direkt konstnärligt arbete och administration av konstnärligt arbete eftersom detta sammantaget speglar hur mycket tid som investeras i att förtjäna den konstnärliga inkomsten.

**Tabell 5.8 Uppskattad andel av arbetstiden respektive inkomsten 2008 efter typ av arbete, upphovsmän på ordmrådet (procent)**

|   | Andel av arbetstiden<br>(medelvärde) | Andel av inkomsten<br>(medelvärde) |
|---|--------------------------------------|------------------------------------|
| Direkt konstnärligt arbete + administration | 62                                   | 46                                 |
| Indirekt konstnärligt arbete                | 13                                   | 19                                 |
| Icke-konstnärligt arbete                    | 28                                   | 35                                 |

*Källa: Marita Flisbäck, Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster (Konstnärsnämnden, 2011), s. 51.*

Av jämförelsen framgår tydligt att de verksamma på ordmrådet uppskattar att mer tid läggs på det konstnärliga arbetet än vad det inbringar i inkomster relativt andra arbetsslag. Detta stämmer med det generella mönstret i Konstnärsnämndens undersökning. För konstnärgruppen generellt gäller att de verksamma får en mindre andel av inkomsten från direkt konstnärligt arbete än den andel av arbetstiden de lägger ner. Detta "inkomstgap" fylls i detta fall i stor utsträckning ut genom indirekt konstnärligt arbete och icke-konstnärligt arbete, s.k. kompletteringsarbete.

Differensen mellan den tid som investeras i konstnärligt arbete och de inkomster som erhålls av detsamma är bland de största på



just ordområdet.<sup>21</sup> Om inte stipendier skulle ha räknats in som inkomst av konstnärligt arbete skulle dessutom denna skillnad ha varit ännu större. Vidare skulle större skillnader säkerligen kunna uppmätas i specifika kategorier på ordområdet, t.ex. om de skönlitterära författarna kunde redovisas för sig.

Av Konstnärsnämndens undersökning framgår även vissa mönster relaterade till detta inkomstgap. Dessa redovisas inte för ordområdet specifikt men kan förutsättas vara giltiga även på detta område. För det första får de konstnärer som befinner sig i högre inkomstklasser en större andel av sin inkomst från direkt konstnärligt arbete, de som tjänar mindre får också i högre utsträckning kompletteringsarbete. Detsamma gäller yngre konstnärer. Konstnärer som etablerat sig senare ägnar föga förvånande en större del av sin tid än mer etablerade åt icke-konstnärligt arbete.<sup>22</sup>

Vad gäller kompletteringsarbetet har Konstnärsnämnden ställt en särskild fråga angående inom vilken sektor detta utförs.<sup>23</sup> För ordområdet visar det sig att de områden inom vilka ordkonstnärerna i högst utsträckning kompletteringsarbetar är utbildningsområdet (cirka 30 procent) följt av sektorn information och kommunikation (cirka 27 procent). Det är rimligt att anta att konstnärerna inom dessa områden i hög utsträckning kan använda sin språkliga kompetens. Kring 12 procent uppger dock t.ex. att de arbetat inom vård och omsorg, ett område som ligger längre ifrån den konstnärliga kompetensen.

## 5.5 Olika litterära inkomstkällors betydelse

Av ovanstående har en allmän bild framträtt av det konstnärliga arbetets betydelse för den totala inkomsten och hur mycket tid som ägnas sådan verksamhet. Ingenting har dock sagts om hur de konstnärliga inkomstkällorna ser ut. En uppfattning om detta kan man få från Författarförbundets tidigare undersökningar. Där har man bett medlemmarna redovisa hur stora litterära inkomster de haft från olika källor. Den senaste undersökningen är från 2004. Uppgifterna är intressanta då de visar på bredden i inkomstkällor även *inom* den litterära delen av verksamheten.

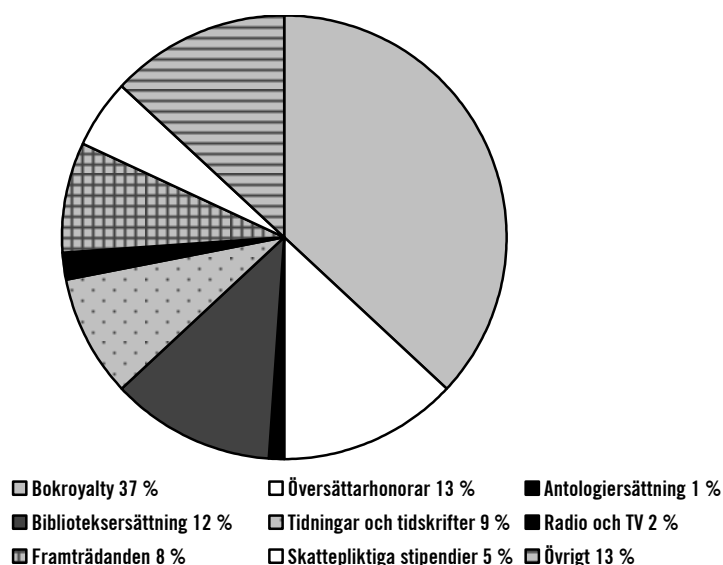
---

<sup>21</sup> Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 50.

<sup>22</sup> Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 54–60.

<sup>23</sup> Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 68.

Diagram 5.4 Fördelning av inkomsterna från litterär verksamhet 2004, Författarförbundets medlemmar



Källa: Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004* (2007), s. 32.

Av diagrammet framgår hur inkomsterna från litterär verksamhet fördelar sig på olika typer av inkomstkällor (beräkningen grundas alltså på *uppgivna* inkomster från respektive källa). Det kan noteras att bokroyalties och översättarhonorar som väntat sägs utgöra de största inkomstkällorna med sammantaget 50 procent.<sup>24</sup> Även ersättningar för medverkan i tidningar och tidskrifter representerar en betydande del av inkomsten, liksom framträdanden, som bidrar med en viss om än inte stor andel. Det senare är intressant då det ofta sägs att denna inkomstkälla kan komma att bli viktigare i ett klimat där författarens person står alltmer i centrum och det personliga mötet med publiken uppvärderats.

Det kan förutsättas att de skattepliktiga stipendierna till övervägande del kommer från författarfonden, vilket ju även den individuella bibliotekersättningen gör. Detta ger en sammantagen

<sup>24</sup> Även 1993 genomförde Författarförbundet en liknande enkätundersökning. Det kan konstateras att vissa förhållanden verkar ha förändrats över tid. Framför allt har andelen av inkomsten som uppges komma från bokroyalties stigit och andelen från tidningar och tidskrifter minskat. I övrigt är det mer stabilt. För ett referat av den tidigare undersökningen se *Boken i tiden* (SOU 1997:141), s. 51–53.

andel av inkomsten från denna källa på 17 procent. Olika resurser från författarfonden verkar alltså utgöra en relativt stor andel av de litterära inkomsterna.

Ett annat sätt att närma sig denna fråga är genom Konstnärsnämndens undersökning från 2008. Där ställdes frågan hur stor andel av inkomsten från direkt konstnärligt arbete som uppskattades komma från lön/arvode respektive stipendier/priser.<sup>25</sup> Närmare 53 procent uppgav att de inte hade någon inkomst från lön eller arvode för sin direkt konstnärliga verksamhet, endast kring 17 procent att de fick 80 procent eller mer på detta sätt. Stipendier och priser uppgavs även här vara en betydelsefull inkomstkälla för ordkonstnärerna. Hälften uppgav att de under 2008 i någon mån försörjt sin konstnärliga verksamhet denna väg.

Uppgifterna speglar en situation där det är svårt för ordkonstnärerna att få betalt för sin konstnärliga produktion.<sup>26</sup> Detta stämmer också med det generella mönster som Konstnärsnämnden lyfter fram, där det är just bland upphovspersonerna och egenföretagarna som stipendier och priser blir av störst betydelse. En slutsats som kan dras är att det är just i dessa kategorier som stipendier kan göra störst nytta och möjliggöra konstnärligt arbete.

En stor andel av inkomsterna från stipendier och priser kan därmed förväntas härröra från författarfonden, men det finns även ett antal andra stipendiegivare, t.ex. akademier, kommuner och privata stiftelser. Även antalet litterära priser har ökat under de senaste decennierna och vissa av dem kan utgöra en intäktskälla av betydelse. Litteratursociologen Jerry Määttä har uppskattat att det i Sverige finns kring 140 litterära priser för skönlitteratur för en vuxen publik.<sup>27</sup> De har enligt hans uppskattningar ett sammanlagt utdelningsvärde på i storleksordningen 6–7 miljoner kronor per år (i detta ingår inte Nobelpriset som ensamt är mer än så).

---

<sup>25</sup> Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 75 f.

<sup>26</sup> Man ska hålla i minnet att de svarande i denna undersökning ändå representerar den mer väletablerade delen av konstnärskollektivet.

<sup>27</sup> Studien inkluderar alltså inte de priser som finns för bl.a. barn- och ungdomslitteratur, kulturjournalistik och översättarverksamhet. Se Jerry Määttä, "Pengar, prestige, publicitet: Litterära priser och utmärkelser i Sverige 1786-2009", *Sammlaren: Tidskrift för litteraturvetenskaplig forskning*, årgång 131 (2010), s. 232–329.

## De litterära upphovsmännens villkor på marknaden

Utifrån ovanstående kan det således antas att kring hälften av upphovsmännens inkomster i genomsnitt avser litterär verksamhet. Enligt Författarförbundets undersökning utgörs sedan i snitt kring hälften av den litterära inkomsten av bokroyalties och översättarhonorar. Med andra ord kan det uppskattas att totalt sett inte mer än kring en fjärdedel av den totala inkomsten kommer från detta. Även om så är fallet är dessa (och andra) inkomster som erhålls på den egentliga bokmarknaden viktiga för många författare och översättare. Samtidigt ska man vara medveten om att det är stora skillnader mellan t.ex. författare inom olika genrer.

Inkomsten av ett litterärt verk är i hög utsträckning beroende av upplagens storlek och försäljningen. Ett förlagsavtal med royaltyersättning beräknad på traditionellt förlagsnettopris till återförsäljare (f-pris) innebär att författaren får en procentuell andel av f-priset (som utgör s.k. royaltyunderlag), till viss del i förskott utifrån beräknad upplaga och försäljning (som garantihonorar utan återbetalningsskyldighet) och till viss del utifrån faktisk försäljning (vid förlagets årliga redovisning av försäljningen). Ett traditionellt f-avtal utgår från att det är förlaget som står för tryck, marknadsföring, distribution, lagerhållning m.m. och därmed den större ekonomiska utgiften och risken. Författaren står sin risk genom att erbjuda förlaget sitt litterära verk för utgivning och risken att verket inte säljs.

Om f-priset för ett oillustrerat skönlitterärt verk för vuxna i normalutgåva är 180 kronor och författaren har rätt till 24 procent av f-priset i royalty och bokens beräknade första upplaga är 3 000 exemplar, får författaren i regel ett garantihonorar om 37 500 kronor (dvs. hälften av det belopp hela första beräknade upplagan hade kunnat säljas för om boken hade sålts till fullt pris utan rabatter). Det beloppet får författaren brutto och erlägger själv skatt och sociala avgifter utifrån.

Författarförbundet har genom sin rådgivning till medlemmar och debutanter och granskandet av förlagsavtal noterat att storleken på de beräknade första upplagorna har minskat de senaste åren, vilket ger författare lägre inkomster av bokutgivningen initialt. Författaren kan dock tjäna lika mycket på bokförsäljningen totalt sett som tidigare om det trycks och säljs fler upplagor. Den ekonomiska tryggheten kan ändå sägas minska totalt sett eftersom

författarens garanterade inkomst – garantihonoraret som betalas ut vid kontraktstecknandet – minskar.

Många förlag väljer numera också att erbjuda sina författare s.k. nettoavtal där förlaget höjer royaltysatsen något mot att förlaget har rätt att räkna av återförsäljarrabatter från royaltyunderlaget. Vidare blir det allt vanligare att förlag erbjuder författare s.k. vinstdelningsavtal där parterna delar lika på den eventuella vinsten – dvs. efter det att förlaget först hämtat in sina kostnader för utgivningen. Ytterligare en trend på marknaden som Författarförbundet har sett är att egenutgivningen bland författarna ökar kraftigt, liksom utgivningen genom mindre förlag/enmansförlag där författaren själv bekostar större delen av utgivningen.

Även med standardavtal är inkomsterna av garantihonorar och royalty mycket små för vissa kategorier av författare. Ett illustrativt exempel är lyrik där garantihonoraret ofta uppgår till mycket små belopp och det sällan förekommer tilltryck och nya upplagor.<sup>28</sup> Å andra sidan finns det genrer där utsikterna till inkomster är betydligt bättre, t.ex. spänningslitteratur eller vissa typer av barnböcker. Dels säljs dessa generellt sett i större upplagor, och dels finns i vissa fall möjligheter till kringinkomster från användningen av figurer och liknande i andra sammanhang.

Till ovanstående bild ska även läggas inkomster från t.ex. tidningar och tidskrifter (9 procent av de litterära inkomsterna i Författarförbundets undersökning). Många upphovsmän är verksamma både som kulturjournalister, kritiker och författare. Hur villkoren förändrats över tid för att skriva kritik och kulturjournalistik är avhängigt förhållandena på tidnings- och tidskriftsmarknaden och kan inte till fullt ut behandlas här (se dock kapitel 11). Det kan dock konstateras att arvoden för t.ex. bokrecensioner i dagspressen ofta är låga eller till och med mycket låga.<sup>29</sup> Detta påverkar naturligtvis möjligheterna att försörja sig denna väg, men även det litterära systemet i vid mening som är beroende av kvalificerad kritik.

---

<sup>28</sup> Jfr den enkät som Jenny Högström redovisar i "Vad tjänar en poet?", *Helsingborgs dagblad*, 22 januari 2012.

<sup>29</sup> Enligt en sammanställning som Fabian Kastner gjort av vad svenska tidningsredaktioner betalar frilanskritiker. Se "Aktuella arvoden för bokrecensioner" på [www.kritikerforum.se](http://www.kritikerforum.se)

## 5.6 Sammanfattning

Ovanstående redogörelse visar att gruppen mer eller mindre aktiva ordkonstnärer kan uppskattas till kring 3 000 personer. Av dessa är dock en mindre andel litterärt verksamma större delen av tiden, cirka en tredjedel är verksamma mer än 75 procent av arbetstiden enligt Författarförbundets medlemsenkät. Den största yrkeskategorin inom gruppen är skönlitterära författare, därefter kommer facklitterära författare, översättare och slutligen dramatiker och dramaturger. Könsfördelningen är relativt jämn för hela gruppen, men ser man till de olika yrkeskategorierna finns det större skillnader. Kvinnorna dominerar inom översättande och männen inom författargrupperna.

Bland författarna verkar den absoluta majoriteten med svenska som arbetspråk. Ett antal andra språk finns dock företrädade. Översättarna har engelska som största källspråk, därefter kommer tyska och övriga nordiska språk. Åldersfördelningen är generellt hög i ordkonstgruppen och de flesta bor i någon av storstadsregionerna. Det är otvetydigt att författar- och översättarkollektivet är en mycket högutbildad grupp. De allra flesta hade eftergymnasial utbildning av något slag.

Vad gäller inkomsterna visar det sig att alla de litterära yrkeskategorierna ligger under befolkningsmedianen vad gäller förvärvsinkomst. Markant under ligger de skönlitterära författarna och översättarna. Även om man ser till fördelningen i inkomstklasser sticker de skönlitterära författarna och översättarna ut, med betydligt högre andelar i de låga inkomstklasserna än befolkningen som helhet. Relativt många höginkomsttagare finns framför allt bland facklitterära författare.

Även om inkomstklasserna inte är en uttömmande beskrivning av spridningen i kollektivet, indikerar den ändå en välkänd tendens: författarkollektivet präglas av en s.k. stjärneekonomi med en stor andel låga inkomster, relativt få medelinkomster och några få mycket höga. De riktigt höga inkomsterna syns inte i de siffror som presenterats här men bästsäljande författare kan få avsevärda inkomster från sitt litterära arbete. Detta förhållande är dock inte giltigt för översättarkategorin. Där är förvisso medianinkomsten något högre, och en större andel översättare än skönlitterära författare befinner sig i högre inkomstklasser, men det är ytterst få som tjänar riktigt mycket på sin litterära verksamhet.

När det kommer till nettoinkomsten borde förhållandena mellan befolkningen som helhet och de litterära yrkeskategorierna ha förändrats eftersom nettoinkomsten tar hänsyn till omfördelande effekter av bidrag och skatter. Denna utjämning är dock svår att se här. Däremot förefaller de litterära upphovsmannagrupperna ha högre självförsörjningsgrad än befolkningen i stort. Det gäller dock inte de skönlitterära författarna som jämfört med befolkningen har lägre andel med hög självförsörjningsgrad och större andel med hög bidragsandel av nettoinkomsten. De andra yrkeskategorierna har ungefär samma andelar som befolkningen eller något bättre.

De beräkningar som redovisats baserade på olika typer av medianinkomster är dock missvisande i två avseenden. För det första är utbildningsnivån mycket hög i dessa grupper vilket generellt sett borde leda till en högre inkomst. I befolkningen finns ett positivt samband mellan utbildningsnivå och inkomst vilket gör att en jämförelse med ett befolkningsurval med samma utbildningsprofil som dessa grupper har skulle visa på betydande skillnader. För att vara så pass högutbildade är de litterärt verksamma helt enkelt lågt betalda generellt sett.

Vidare är siffrorna över medianinkomst tagna för sig missvisande då dessa grupper kompenseras med annat arbete i hög utsträckning. I stor utsträckning är det alltså andra inkomster än litterära som mäts. Enbart cirka en tredjedel av Författarförbundets medlemmar uppskattas ägna mer än 75 procent av sysselsättningen åt litterär verksamhet. Konstnärsnämndens undersökning visar att även om uppskattningsvis 61 procent av arbetstiden ägnas konstnärligt arbete så kommer bara 46 procent av inkomsten från denna källa. Omvänt uppskattas 25 procent av tiden ägnas icke-konstnärligt arbete medan det genererar 35 procent av inkomsten. Slutsatsen är att ordkonstnärerna får en mindre andel av inkomsten från litterärt arbete än den tid de lägger ner och att detta ”inkomstgap” fylls ut av kompletteringsarbete, ett arbete som ofta är bättre betalt.

Att grupperna kompletteringsarbetar kan också vara en förklaring till att det trots allt finns ett relativt stort antal som har inkomst av tjänst i de undersökningar som redovisats här. Annars är dessa områden utpräglade egenföretagarbranscher: ordområdet är ett av de konstområden som har högst andel enskilda näringsidkare.

Oavsett verksamhetsområde så har egenföretagare och upphovs- personer en mer riskabel arbets- och inkomstsituation än konstnärer som främst är anställda eller utövare. Sällan motsvarar den ekonomiska ersättningen insatsen för den konstnärliga produktionen. Därtill finns ofta en stor osäkerhet om produktionen alls ska kunna avyttras. Då den konstnärliga verksamheten oftast sker före den betalning som erhålls för arbetet är det ofta bara en del av denna som får avsättning. Kärnproblemet för upphovsmän och egenföretagare är att inte få ersättning för sin konstnärliga arbetsinsats, medan arbetsbrist kan sägas utgöra huvudproblemet för anställda och utövare.<sup>30</sup>

De svårigheter som framträder när det gäller att få betalt för det konstnärliga arbetet gör att alternativa inkomstkällor blir mycket viktiga. En stor andel av de litterära inkomsterna uppskattas av Författarförbundet t.ex. komma från författarfondens ersättningar och stipendier. Hälften av ordkonstnärerna uppger i Konstnärsnämndens undersökning att de 2008 i någon mån försörjt sin litterära verksamhet genom stipendier eller priser. Ett annat förhållande, som inte speglas i inkomststatistik som enbart gäller ett visst år, är hur jämna inkomsterna är över tid. En individ kan ha rejäla inkomster ett år men försumbara nästa. Detta är utmärkande för upphovsmannagrupperna som periodvis saluför verk på en marknad.

---

<sup>30</sup> I jämförelse med andra konstområden har ordmrådet också en lägre andel arbetslösa och en lägre andel med arbetsmarknadsstöd enligt Konstnärsnämndens undersökningar. I *Konstnärerna och trygghetssystemen* (SOU 2003:21), s. 26, hävdades att endast ett litet antal författare skriver in sig vid arbetsförmedlingen. I betänkandet konstaterades även att det främst är en arbetstagare med längre anställningsperiod och regelbunden inkomst som stått modell för trygghetssystemens uppbyggnad och ersättningsnivåer (s. 18). På senare år har det arbetats för att skapa motsvarigheter för egenföretagare i socialförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen. Dessa förändringar har troligtvis betydelse även för konstnärer som driver eget företag.



## 6 Ersättningar, stipendier och bidrag

I kapitlet behandlas de statliga ersättningar, stipendier och bidrag som helt eller delvis är riktade till upphovsmän på ordområdet. Första delen av kapitlet behandlar ersättningar: inledningsvis det i sammanhanget kanske viktigaste ersättningsystemet, biblioteksersättningen. Därefter tas talboksersättningen upp och i följande avsnitt behandlas upphovsrättsliga ersättningar av olika slag, främst privatkopieringsersättningen samt vissa avtalslicenser.

Andra delen av kapitlet rör bidragsordningar. Det innehåller en beskrivning av konstnärsbidrag, stöd till beställning av nyskriven svensk dramatik och inkomstgarantier. Avslutningsvis behandlas även verksamhetsbidragen till de s.k. centrumbildningarna, främst Översättarcentrum och Författarcentrum.

### 6.1 Biblioteksersättningen

Biblioteksersättningen är en av staten finansierad ersättning till upphovsmän för utlån av litterära verk vid folk- och skolbibliotek i Sverige. Utlån vid andra typer av bibliotek, t.ex. forskningsbibliotek, ligger inte till grund för ersättning och systemet omfattar därför bara en viss andel av de lån som görs inom ramen för det allmänna biblioteksväsendet.

Biblioteksersättningen är ett erkännande av vad som internationellt brukar kallas Public Lending Right (PLR), dvs. författarnas rätt att få ersättning för nyttjandet av deras verk vid bibliotek.<sup>1</sup> Enligt upphovsrättslagen har författare, kompositörer, konstnärer och andra som skapar litterära och konstnärliga verk vissa tidsbegränsade rättigheter till sina verk. Rättigheterna

---

<sup>1</sup> Ungefär 30 länder har i dagsläget någon form av PLR-system. För mer information och en översikt över hur systemen ser ut i olika länder, se <http://www.plrinternational.com>

uppkommer när verket skapas och varar normalt i 70 år efter utgången av upphovsmannens dödsår. Rättigheterna består av den ekonomiska rätten och den ideella rätten. Den ekonomiska rätten har två delar, en rätt att framställa exemplar av verket och en rätt att göra verket tillgängligt för allmänheten. Verket görs tillgängligt för allmänheten dels när det framförs offentligt, dels när det visas offentligt och dels när exemplar av verket sprids till allmänheten på annat sätt.

Den ideella rätten består också av två delar. För det första har upphovsmannen rätt att i den omfattning och på det sätt god sed kräver bli angiven när exemplar av hans verk framställs eller verket görs tillgängligt för allmänheten. För det andra har han rätt att motsätta sig såväl att verket ändras så att hans litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränks, som att verket görs tillgängligt för allmänheten i en sådan form eller i ett sådant sammanhang som är kränkande för honom.

Beträffande den ekonomiska rätten gäller en rad inskränkningar. Enligt 2 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen) omfattar upphovsrätten till ett verk förvisso en ensamrätt för upphovsmannen att förfoga över verket genom att göra det tillgängligt för allmänheten genom försäljning, uthyrning, utlåning eller annan spridning av exemplar av verket. Denna s.k. spridningsrätt sträcker sig emellertid inte hur långt som helst. Så gäller som utgångspunkt enligt 19 § att ett exemplar av ett verk som med upphovsmannens samtycke överlåtits inom Europeiska ekonomiska samarbetsområdet, får spridas vidare.

Denna inskränkning i upphovsmannens ensamrätt till vidare spridning bygger på en generell regel inom upphovsrätten, den s.k. konsumtionsprincipen. Principen går ut på att när exemplar av ett verk med upphovsmannens samtycke har förts ut i handeln eller på annat sätt blivit spridda till allmänheten så är upphovsrätten därmed ”konsumerad” såvitt gäller den vidare spridningen av exemplaren.<sup>2</sup>

Det brukar ibland sägas att den beskrivna inskränkningen i upphovsrättslagen är den rättsliga grunden för den fria biblioteksutlåningen i Sverige. Det är dock enbart korrekt om man med fri

---

<sup>2</sup> Från denna inskränkning i spridningsrätten finns i sin tur flera viktiga undantag. Av 19 § följer t.ex. att exemplar av verk, utom byggnader och brukskonst, inte får tillhandahållas allmänheten genom uthyrning eller andra jämförbara rättshandlingar utan upphovsmannens godkännande. Inskränkningen gäller inte heller filmverk eller datorprogram.

biblioteksutlåning avser bibliotekens möjlighet att utan vederlag till rättighetshavarna låna ut litteratur. Det förbud mot användaravgifter, dvs. användarnas fria tillgång till litteratur vid biblioteken, som gäller vid folkbiblioteken i Sverige, bygger inte på dessa bestämmelser utan regleras i 3 § bibliotekslagen (1996:1596).

### Bibliotek ersättningens historia och införande

Av inskränkningen i spridningsrätten följer alltså att upphovsmännen i svensk rätt inte har någon rätt till ersättning enligt upphovsrättsliga regler för den utlåning av exemplar av litterära verk som sker på bibliotek. Detta var förhållandet redan innan den nuvarande upphovsrättslagen infördes och frågan vållade tidigt diskussion.<sup>3</sup>

Sveriges Författareförening hemställde redan 1934 hos Kungl. Maj:t att en licensavgift för låntagarna skulle införas. De följande åren utreddes frågan också, både i syfte att belysa införandet av ett licenssystem och för att se över en möjlig utvidgning av författarrätten.<sup>4</sup> Inga åtgärder för att lösa frågan vidtogs dock till följd av dessa utredningar.

Efter fortsatt debatt och införandet av ett ersättningssystem för författarna både i Danmark (1946) och Norge (1947) kom frågan åter i rörelse. Efter debatt i riksdagen, bl.a. om ett statligt bokförlag, tillkallades 1948 en bred bokutredning. Utredningen fick även i uppdrag att se över frågan om ersättning igen. I betänkandet *Bokutredningen* (SOU 1952:23) föreslogs en ersättning till författarna för biblioteksutlåningen. Ersättningen borde komma alla författare till del vars verk var skyddade enligt gällande upphovsrättsliga bestämmelser.

Utredningen uppskattade dock att enbart cirka hälften av boklånen gällde skyddade verk. Den sammanlagda ersättningen borde dock ändå beräknas på alla lån. Den totala summan kunde sedan

---

<sup>3</sup> För bibliotek ersättningens historia och utveckling över tid se Jan Gehlin, *Floden och virvlarna: Linjer och episoder ur hundra års författarfacklig historia* (Albert Bonniers förlag, 1993), främst s. 137–153, 165–170, 268–272, 307–320, 361–370, 398–418, 476–498, 565–575, 615–624, och Li Bennich-Björkman, *Statsstödda samhällskritiker: Författarautonomi och statsstyrning i Sverige* (Tidens förlag, 1991), kapitel 4–5.

<sup>4</sup> Den första frågan behandlades av en utredning som gick under namnet biblioteks-länesakkunniga, se *Utredning och förslag rörande frågan om avgift för hemlån av böcker från bibliotek* (SOU 1935:22). Den andra frågan behandlades av en särskilt sakkunnig i ett betänkande om en reform av auktorrätten, se *Promemoria angående grunderna för en reform av lagstiftningen om rätt till litterära och musikaliska verk* (SOU 1937:18). Frågan kom även efter att beslutet om bibliotek ersättning fattats att tas upp av den s.k. auktorrättskommittén i *Upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk: lagförslag* (SOU 1956:25).

halveras och hälften användas för proportionerlig gottgörelse till enskilda författare. Den andra hälften borde fördelas bland författarna efter individuell prövning. Det kunde innefatta pensioner till äldre författare och till författares efterlevande, understöd till förtjänta författare och bidrag till särskilda ändamål.

Den proportionerliga ersättningen skulle fastställas efter årliga stickprovsundersökningar av utlåningsfrekvensen vid folk- och skolbiblioteken. Förslaget var också att anslaget skulle fördelas av en central instans, styrelsen för Sveriges författarfond. I denna skulle både det allmänna och de olika författarföreningarna vara representerade.

Mot bakgrund av utredningens förslag beslutade riksdagen 1954 på kulturpolitiska grunder om en ersättning åt författare för utlåning av deras verk genom bibliotek. Departementschefen anförde i anslutning till förslaget (prop. 1954:133) att biblioteksutlåningen innebär ett samhälleligt utnyttjande av författarnas verk och att det därför är rimligt med en gottgörelse. Ytterligare ett skäl som talade för en ersättning var författarnas ekonomiska betingelser, som det ur sociala och kulturpolitiska perspektiv ansågs motiverat att förbättra. Departementschefen fann också att avgörande skäl talade emot att ersättningen skulle finansieras genom låntagaravgifter. Den allmänna rätten till fria boklån i det fria och frivilliga folkbildningsarbetets intresse vägde tyngre. Dessutom skulle avgifter innebära ökad administration för biblioteken. Ersättningen skulle i stället bestridas av statsmedel.

Riksdagens beslut vad gäller ersättningens beräkning och fördelning följde till stora delar bokutredningens förslag. Ersättning kom alltså att baseras på utlåningen vid folk- och skolbiblioteken och beräknas som ett visst örestal per lån. Vissa förändringar gjordes dock jämfört med utredningens förslag, bl.a. beslutades att den totala ersättningen skulle baseras på utlåningen av rättighets-skyddade verk av svenska författare, inte på alla utlån. Vidare infördes, efter synpunkter från remissinstanserna, en begränsningsbestämmelse med innebörden att ersättningen till en upphovsman minskades vid en viss nivå. Syftet var att inte alltför stora belopp skulle tillfalla en enskild författare vars verk lånades ut i osedvanligt stor utsträckning. Sammansättningen av styrelsen för Sveriges författarfond kom också enligt förslagen i propositionen att förändras så att de olika författarföreningarna fick lika många platser. Principen om att organisationernas representanter var i majoritet kvarstod dock.

Sammantaget kan det konstateras att olika intressen och bevekelsegrunder balanseras mot varandra i det ersättningsystem som infördes. Det gjordes – som det uttrycktes i regeringens proposition – ”en avvägning mellan en gottgörelse i matematisk proportion till författarna för allmänhetens utnyttjande av deras verk genom biblioteksutlåningen och ett av litterära eller sociala skäl betingat ekonomiskt stöd åt förtjänta författare”.<sup>5</sup> Dessa avvägningar kommer till uttryck i hur systemet är uppbyggt: den totala ersättningens storlek beräknas utifrån nyttjandets omfattning, men är kollektiv på så sätt att de anslagna medlen tillförs Sveriges författarfond, som sedan fördelar ersättningen till de enskilda upphovsmännen efter skilda principer. En del fördelas som individuell ersättning i proportion till nyttjandet, dvs. baserat på utlåningen av de enskilda upphovsmännens verk. En större del av ersättningen kan dock genom systemets uppbyggnad – och i enlighet med de avvägningar som uttrycktes i propositionen – fördelas efter andra kriterier och enligt bedömningsgrunder som litterär kvalitet och behov.

Flera delar i biblioteksersättningens konstruktion skapar den kollektiva, ”fria” del ur vilken stipendier och bidrag kan fördelas. Av störst betydelse är att den individuella ersättningen betalas med 60 procent av de medel som tillförs författarfonden per utlånat verk. Vidare tillförs medel till den kollektiva delen genom att det inte fördelas några individuella ersättningar för verk med mer än tre upphovsmän. För den vars utlåning understiger 2 000 lån (4 000 lån för översättningar) betalas ingen individuell ersättning, vilket på samma sätt skapar medel åt stipendieverksamheten. Av minst ekonomisk betydelse – men av stort symboliskt värde – för hur den fria delen skapas är de s.k. avtrappningsreglerna, vilka innebär att den individuella och utlånebaserade ersättningen trappas av vid höga utlåningssiffror.

I allt väsentligt har den lösning som infördes 1954 bestått till i dag. Systemet har dock utvecklats successivt, nya stödformer införts, beräkningsgrunderna modifierats och sammansättningen av fondstyrelsen förändrats. Viktiga förändringar är exempelvis att översättningar kom att ligga till grund för biblioteksersättning 1961 och att det 1981 också infördes översättarpennningar. Andra förändringar är att ersättning för referensexemplar infördes redan 1957 och långt senare även för annan läsning på plats. Avtrapp-

---

<sup>5</sup> Se prop. 1954:133, s. 38 f.

ningsreglerna har också justerats vid några tillfällen. Inte minst viktigt är det system med garanterad författarpenning som infördes i mitten på 1970-talet.

### Författarfonden och fondstyrelsen

Ersättningen till upphovsmännen utgår alltså från Sveriges författarfond, till vilken staten överför medel i huvudsak beräknat på utlåningen. Frågor rörande fonden och dess användning handläggs av en styrelse, styrelsen för Sveriges författarfond. Fonden förvaltas av Kammarkollegiet vilket enbart innebär att kollegiet disponerar anslagsposten på statsbudgeten och efter rekvisition betalar ut medel ett antal gånger per år till fonden. Administration, ekonomi och utbetalningar sköts sedan av fondkansliet.

Hur styrelsen ska utses regleras i 11 § förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond. Även i lagen (1992:318) om överlämnande av förvaltningsuppgifter inom Kulturdepartementets verksamhetsområde anges att Sveriges författarförbund, Föreningen svenska tecknare och Svenska fotografernas förbund har rätt att utse ledamöter.

När författarfonden inrättades bestämdes att styrelsen för fonden skulle vara sammansatt av representanter för författarorganisationerna och staten. Ursprungligen var antalet ledamöter nio. Ordföranden och ytterligare två ledamöter utsågs av regeringen, Författareföreningen, Minerva och Ungdomsförfattareföreningen utsåg två ledamöter var. När ersättningen utökades till att även omfatta verk i översättning till svenska 1962, ändrades även sammansättningen av styrelsen. Översättarförbundet fick då rätt att utse två ledamöter. Samtidigt ändrades bestämmelserna även så att regeringen kunde utse ytterligare en ledamot.

De olika författarföreningarna gick sedermera samman i Författarförbundet som därmed totalt kom att utse åtta ledamöter. Under 1970-talet utökades styrelsen även ytterligare då Föreningen svenska tecknare och Svenska fotografers förbund fick rätt att utse ledamöter. Först gällde det en gemensam ledamot och senare en var. Totalt kom styrelsen därmed att omfatta 14 ordinarie och lika många suppleanter. Detta är en sammansättning som fortfarande består.

I enlighet med vad regeringen föreskriver i förordningen om Sveriges författarfond, utser författarfondens styrelse inom sig

flera utskott, vilka bereder och ger förslag till styrelsen i olika frågor.<sup>6</sup> Att fondens styrelse är så pass stor, har inneburit att författarfonden kunnat utse beredningsgrupper inom styrelsekretsen, i stället för att som annars kan vara brukligt utse externa arbets- eller referensgrupper som föreslår eller beslutar om fördelning av stipendier och bidrag. Det största utskottet är beredningsutskottet (13 ledamöter), som förbereder och ger förslag till beslut om stipendier och bidrag som ska behandlas av styrelsen. För andra slags bidrag och stöd utses särskilda utskott med egen beslutanderätt.<sup>7</sup> Inom styrelsen finns också ett arbetsutskott som bereder och ger förslag till beslut i samtliga ärenden som inte rör stipendier och bidrag och som ska behandlas av styrelsen.

### Särskilt om förhandlingsordningen

Redan bokutredningen hade framfört att anslaget för biblioteksersättningen förvisso måste prövas i ”vanlig ordning”, men att någon form av kontakt eller samråd borde äga rum mellan staten och författarnas organisationer innan summan fastställdes. Hur detta skulle utformas återkom snart som en omdiskuterad fråga efter att systemet hade inrättats.

Författareföreningens dåvarande ordförande förfäktade redan 1962 i en motion i riksdagen att de organisationer som var representerade i författarfondens styrelse skulle ges rätt att förhandla med regeringen om biblioteksersättningens storlek. Det var dock inte förrän senare under 1960-talet som den dåvarande samarbetsorganisationen FLYCO mer systematiskt började driva frågan om förhandlingsrätt.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Hos de organisationer som är representerade i fondens styrelse finns också ett eget system med referensgrupper. Bland annat har Författarförbundet fyra referensgrupper för skön-, fack- och barnlitteratur respektive översättningar. Dessa grupper diskuterar tillsammans med representanter i fondstyrelsen det underlag som skickas ut inför beslutsmötena. På Författarförbundets stämma 2012 föreslog styrelsen att dessa grupper skulle avskaffas. Förslaget blev dock inte antaget av stämman.

<sup>7</sup> Bidragsutskottet beslutar inom ramen för biblioteksersättningen om tillfälliga bidrag till upphovsmän eller översättare som råkat i tillfälligt ekonomiskt nödläge. Av större betydelse är dock två senare inrättade utskott som beslutar om bidrag som inte fördelas inom ramen för biblioteksersättningen: internationella utskottet beslutar om bidrag för resor och internationella utbyten; dramatikerutskottet beslutar om bidrag till dramatiker och översättare av dramatik samt om dramatikerstöd (för beställning av nyskriven svensk dramatik). Dramatikerutskottet har en särskild självständighet inom författarfonden, reglerad i fondförordningen. Majoriteteten av dramatikerutskottets medlemmar utses utanför fondstyrelsen efter förslag av Sveriges Dramatikerförbund.

<sup>8</sup> För diskussionerna om förhandlingsrätt, se Gehlin, *Floden och virvlarna*, s. 398–418 och 615–624, samt Bennich-Björkman, *Statsstödda samhällskritiker*, s. 230–240.

När regeringen förhöll sig avvaktande till kravet – och ersättningen dessutom inte höjdes i den takt som önskades – genomförde författarföreningarna 1969 den s.k. biblioteksaktionen. Författare i Stockholm, Malmö, Göteborg och Umeå lånade under ett antal dagar böcker i stor mängd för att på så vis tömma biblioteken och visa vilken betydelse deras arbete hade. Aktionen var på sin tid mycket uppmärksammas i massmedia. Kort därefter inledde departementet ”förhandlingsliknande överläggningar” med organisationerna.

Frågan var dock inte utagerad i och med detta utan återkom regelbundet under kommande år. Det hela tog en ny vändning 1985 då regeringen undertecknade ett avtal med upphovsmannaorganisationerna om förhandlingar inför budgetåret 1986/87. Överenskommelsen, som förlängs med ett år i taget om den inte sägs upp, gäller fortfarande.

Enligt överenskommelsen åtar sig regeringen att, som ett led i beredningen av sitt förslag till statsbudget, förhandla med organisationerna om biblioteksersättningens grundbelopp, dvs. det belopp som enligt 4 § förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond tillförs fonden för varje hemlån av litterärt verk i original. Förhandlingarna ska för regeringens del föras av en särskilt förordnad förhandlare. Organisationerna förbinder sig att uppträda samfällt.

När avtal har träffats ska regeringen enligt överenskommelsen lägga fram förslag till riksdagen om anslagsberäkningen på grundval av det avtalade grundbeloppet. Det sägs även att avtalet träffas under förbehåll av att riksdagen ställer av regeringen föreslagna medel till förfogande. Avtalet om grundbeloppet ska vara skriftligt och om endera parten förklarar förhandlingarna strandade ska medling ske. Vid sådan utser vardera parten en medlare, varefter dessa gemensamt utser en tredje som ordförande. Om medlingen inte leder till avtal ska, om parterna enas om det, frågan hänskjutas till ordföranden för avgörande. Om parterna inte träffat avtal om grundbeloppet senast en viss dag, beslutar dock regeringen om det förslag till grundbelopp som ska föreläggas riksdagen.

Förhandlingarna har förklarats strandade och hänskjutits till medling tre gånger, 1986/87, 1993/94 och 2011. Vid den senaste medlingen 2011 kunde parterna inte komma överens och regeringen beslutade därför om ersättningens storlek.



## Bibliotekersättningen och EU

Europeiska unionens råd beslutade 1992 ett direktiv (92/100/EEG) om uthyrnings- och utlåningsrättigheter. Av rådets direktiv artikel 1 och 2 framgår att upphovsmännen ska ha ensamrätt avseende bl.a. utlåning av exemplar av verk. Med utlåning avses att för en begränsad tid och utan omedelbar eller medelbar ekonomisk eller kommersiell vinning ställa ett objekt till förfogande genom en institution som är tillgänglig för allmänheten.

I artikel 5 i direktivet ges dock möjlighet att i betydande utsträckning göra undantag från denna ensamrätt. För det första får medlemsstaterna föreskriva undantag från utlåningsrätten när det gäller offentlig utlåning till allmänheten under förutsättning att åtminstone upphovsmännen får ersättning när exemplar av deras alster lånas ut till allmänheten. För det andra får vissa kategorier av inrättningar undantas från skyldigheten att betala ersättning.

Direktivet kom 1994 att omfatta Sverige vid inträdet i EES. Vad gäller bibliotekersättningen, var bedömningen från svenskt håll att systemet i stort uppfyllde de krav som direktivet ställde och därför i stort kunde lämnas utan ändring (prop. 1994/95:58). Eftersom ersättningsordningen enligt direktivet inte behöver vara upphovsrättsligt grundad konstaterades att Sverige – i likhet med de övriga nordiska länderna – kunde behålla en offentligrättsligt reglerad ersättning för den utlåning av exemplar av litterära verk som sker genom offentliga bibliotek.

Vidare konstaterades att artikel 5 gav en möjlighet att undanta vissa kategorier av inrättningar från skyldigheten att betala ersättning. I direktiven sägs inte vilka dessa inrättningar är och i princip skulle det t.ex. kunna omfatta alla offentliga bibliotek. Att den svenska bibliotekersättningen inte omfattar lån från andra bibliotek än folk- och skolbibliotek kunde mot denna bakgrund anses förenligt med direktivet.

Även om bibliotekersättningsystemet i stort alltså kunde anses vara förenligt med direktivet, genomfördes i detta sammanhang en ändring som innebar att ett tidigare kriterium om svenskt medborgarskap ströks. För att inte andra länders medborgare skulle uteslutas ändrades bestämmelsen till att man för att vara berättigad till ersättning, antingen ska ha skrivit på svenska eller ha

sin vanliga vistelseort i Sverige.<sup>9</sup>

Trots detta kom det från Europeiska kommissionen 2002 att ifrågasättas om inte de svenska språkbaserade reglerna (och andra länders liknande regler) stod i strid med bestämmelserna om icke-diskriminering i fördraget om upprättandet av Europeiska gemenskapen, eftersom den enbart gynnar inhemska upphovsmän.<sup>10</sup> Kommission inledde också 2004 ett överträdelseförfarande mot Sverige, eftersom man ansåg att bestämmelserna stred mot förbudet mot diskriminering på grund av nationalitet.

Regeringen lämnade, med stöd av kulturutskottet i riksdagen, sitt svar 2005. I svaret avvisades kommissionens ståndpunkt, samtidigt som ersättningsordningens kulturpolitiska grund och ändamålet att främja konstnärlig utveckling och det svenska språket underströks. 2007 meddelade kommissionen att ärendet mot Sverige avskrivits.

### Bibliotekersättningen i dag: intäktssidan

Enligt bestämmelser i förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond överförs årligen medel till fonden. Att beräkningsgrunderna regleras i förordningen innebär att regeringen löpande ändrar denna när dessa förändras. Hur mycket som överförs till fonden varje år beror till del på de örestal (s.k. multiplar) för lån och referensexemplar som anges i förordningens 4 §. Dessa örestal multipliceras sedan med statistiska uppgifter om antal utlån och antalet referensexemplar.

Sammantaget skapar detta ett system med många variabler som påverkar ersättnings storlek.<sup>11</sup> Ersättningen beräknas utifrån en grundmultipel som gäller ersättningen för varje hemlån från folk- och skolbibliotek av litterära verk i original, denna är i dagsläget 1,35 kronor. För varje referensexemplar ges fyra gånger så mycket. För varje hemlån av litterärt verk i översättning till eller från

---

<sup>9</sup> Från och med 1999 införs även en offentligrättslig ersättning till upphovsmän och utövande konstnärer för folk- och skolbibliotekens utlåning av musikaliska verk på fonogram (fonogramersättning). Denna omfattar även utlåning av musikalier. Medlen fördelas av upphovsrättsorganisationerna Föreningen Svenska Tonsättares Internationella Musikbyrå (STIM) och Föreningen Svenska Artisters och Musikers Intresseorganisation (SAMI). Se regeringens proposition *Konstnärernas villkor* (prop. 1997/98), s. 28–32.

<sup>10</sup> En redogörelse för denna diskussion medan den fortfarande pågick finns i Jesper Söderström, "Bibliotekersättningen och den inre marknaden", i *Tack för lånet: Om boken, biblioteken och den svenska litteraturens villkor* (Sveriges författarfond, 2004), s. 221–233.

<sup>11</sup> För en mer detaljerad redogörelse, se Anne-Marie Fjellgren, "Den inbyggda osäkerheten", i *Tack för lånet*.

svenska språket ges hälften så mycket, dvs. i dagsläget 0,675 kronor. För varje referensexemplar av sådana översättningar ges fyra gånger detta. Samtliga dessa ersättningar gäller verk som är skyddade enligt upphovsrättslagen.

Dessa faktorer ska alltså sedan multipliceras med statistiska uppgifter angående biblioteksutlåningen och referensbeståndet. Ett problem är att den offentliga biblioteksstatistiken inte alltid är heltäckande och dessutom har det förmodats att den inte i alla delar speglar det faktiska nyttjandet av verken. Därför har parterna i förhandlingarna kommit överens om ett flertal modifieringar som komplicerar beräkningarna. Syftet med dessa modifieringar är att fånga det faktiska nyttjandet mer precist än vad som medges i den officiella statistiken.

Parterna har för det första kommit överens om att använda en schablon som bygger på senast tillgängliga statistik vad gäller skolbibliotekens hemlån och bestånd. Dessutom behandlas de lån som görs i uppsökande biblioteksverksamhet som tre gånger ett vanligt lån. Vidare har siffrorna för hemlån räknats upp med vissa framförhandlade procentsatser efter att det, under 1990-talet, visat sig att en större del av läsningen i dag sker på plats. Avslutningsvis ska det också påpekas att den totala ersättningen bestäms av hur utlån och referensbestånd fördelas på ersättningsberättigade verk i original, ersättningsberättigade översättningar samt icke ersättningsberättigade verk. Dessa förhållanden redovisas inte i den officiella biblioteksstatistiken utan fastställs genom den undersökning författarfonden gör varje år för att beräkna de individuella ersättningarna till upphovsmännen.<sup>12</sup>

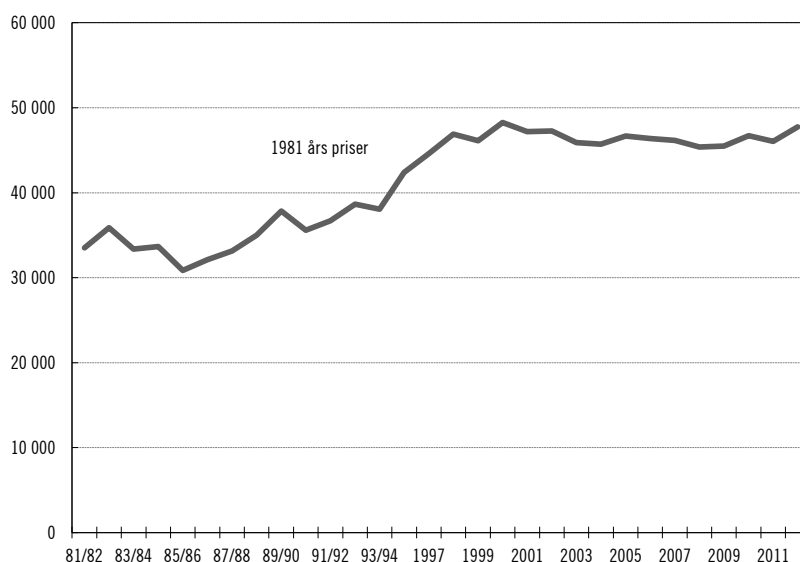
För ersättning åt författare m.fl. för utlåning av deras verk genom bibliotek anvisar regeringen medel på anslaget 5:2, ap. 8. Ersättningen har successivt ökat genom att grundbeloppet höjts. Systemet var i princip fullt utbyggt 1981 i och med införandet av översättarpenningen; grundbeloppet var då 0,30 kronor, 2012 har

---

<sup>12</sup> Författarfondens undersökning av utlåningen på folk- och skolbiblioteken påbörjas året efter utlåningsåret och inleds med att fondens kansli samlar in information om utlåningen från i stort set samtliga datoriserade bibliotek i landet. När själva insamlingen är avslutad påbörjas ett arbete med att analysera den bibliografiska informationen som i bibliotekens katalogposter finns om varje enskilt verk. Med tiden har det byggts upp ett omfattande verksregister som innehåller dessa bibliografiska uppgifter samt information om hur de individuella ersättningarna för respektive verk ska fördelas. På så sätt kan det insamlade materialet matchas mot detta verksregister och huvuddelen av lånen kan bearbetas maskinellt. Därefter bearbetas ytterligare en del av det återstående materialet – ett ”manuellt” arbete som pågår under större delen av året. För utlåningsåret 2010 samlade fondens kansli in och bearbetade information om cirka 62,6 miljoner lån och cirka 1,1 miljoner referensexemplar.

den ökat till 1,35 kronor. År 1981 var anslaget 33,5 miljoner kronor, för 2012 anvisades 134,2 miljoner kronor. I följande diagram visas ersättningens sammantagna storlek från 1981 till 2012 i fasta priser. Av diagrammet framgår att ersättningen totalt sett sedan 1980-talets början ökat i reala termer över denna tidsperiod. Det är även giltigt om man jämför med perioden innan 1981 (se bilaga 2, tabell 24).

**Diagram 6.1 Anslaget till biblioteksersättningen, 1981–2012 i fasta priser (tusen kronor)**



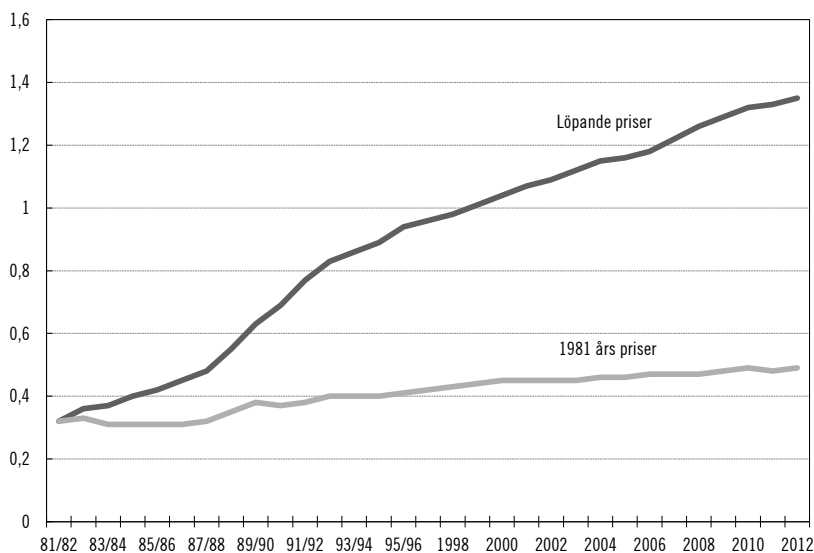
*Källa:* Sveriges författarfond. Omräkningen till 1981 års priser är gjord utifrån SCB:s konsumentprisindex.

Av diagrammet framgår att utvecklingen de senare åren kan ses i olika ljus beroende på vilka jämförelser man gör. Värdet av biblioteksersättningen har ökat med kring 30 procent om man jämför 2012 med 1981. Den har däremot minskat något om man jämför 2012 med toppåret 2000. En allmän slutsats man möjligen kan dra är att en ambitionshöjning genomfördes under 1990-talet som höjde ersättningens samlade värde och att den därefter i stort sett behållit sitt totala värde.

Eftersom ersättningens totalbelopp både är beroende av själva utlåningen (och relaterade faktorer) och storleken på örestalen

finns det även andra sätt att räkna på den ekonomiska utvecklingen. Ett sätt som ligger nära till hands är att se på det reala värdet av grundmultipeln. På så vis får man en bild som är oberoende av hur underliggande faktorer – främst själva bibliotekslånen – förändrats.

**Diagram 6.2 Grundmultipelns utveckling, 1981–2012 i fasta och löpande priser (kronor)**



*Källa:* Sveriges författarfond. Omräkningen till 1981 års priser är gjord utifrån SCB:s konsumentprisindex.

I nominella termer var grundmultipeln 0,32 kronor 1981 och i dag är den 1,35 kronor. Av diagrammet kan konstateras att den successivt ökat i realt värde. Grundmultipeln motsvarar 2012 hela 0,49 kronor i 1981 års priser.

### Bibliotek ersättningen i dag: fördelningen

Ovan har systemet för att beräkna hur mycket medel som ska tillföras fonden beskrivits. Hur fonden själv fördelar medel till upphovsmännen hänger samman med detta system på så sätt att de individuella ersättningarna lämnas enligt samma modell med örestal och att de olika kategorierna verk ger ersättning enligt samma

proportioner som ovan. Däremot fastställs de exakta örestalen separat i 6 § i förordningen.

Från fonden ska till upphovsman till litterärt verk i original lämnas ersättning för antalet hemlån och antalet referensexemplar av verket, i dagsläget 0,81 respektive 3,22 kronor. Detta kallas i förordningen författarpenning. En del av författarpenningen kan också fördelas till tecknare, målare, fotograf eller kompositör när verket till väsentlig del består av teckningar, målningar, fotografier eller musikaliska verk.

Från fonden ska till översättare av litterärt verk till eller från svenska språket lämnas ersättning för antalet hemlån och för antalet referensexemplar av verket, i dagsläget 0,405 respektive 1,62 kronor. Detta kallas i förordningen översättarpenning.

I förordningen (6 §) regleras även avtrappningsreglerna. Dessa innebär att ersättningen vid höga utlåningssiffror trappas av i två steg. För den del av utlåningen som överstiger 200 000 (originalverk) betalas en ersättning som motsvarar 20 procent av den ursprungliga författarpenningen och för den del som överstiger 400 000 är ersättningen 10 procent av densamma. I fondförordningen anges dessa avtrappningsnivåer i krontal, vilka således behöver justeras när författarpenningens belopp ändras.<sup>13</sup>

I 6 § förordningen anger regeringen att styrelsen kan bestämma att ersättningen till en viss upphovsman kan lämnas med högre belopp än vad som följer av de allmänna bestämmelserna i paragrafen. Detta är den rättsliga grunden för systemet med särskild/garanterad författarpenning (som namnet till trots även tilldelas översättare).

Fondens behållning, sedan författar- och översättarpenningar lämnats och utgifter för styrelsens verksamhet täckts, får användas till andra ändamål. Detta kallas vanligen fondens "fria del". Enligt förordningen (7 §) ska de användas till pensioner och understöd till upphovsmän till litterära verk och understöd till deras efterlevande samt stipendier till förtjänta upphovsmän till litterära verk och bokillustratörer.<sup>14</sup> Vidare får medlen användas till bidrag till

---

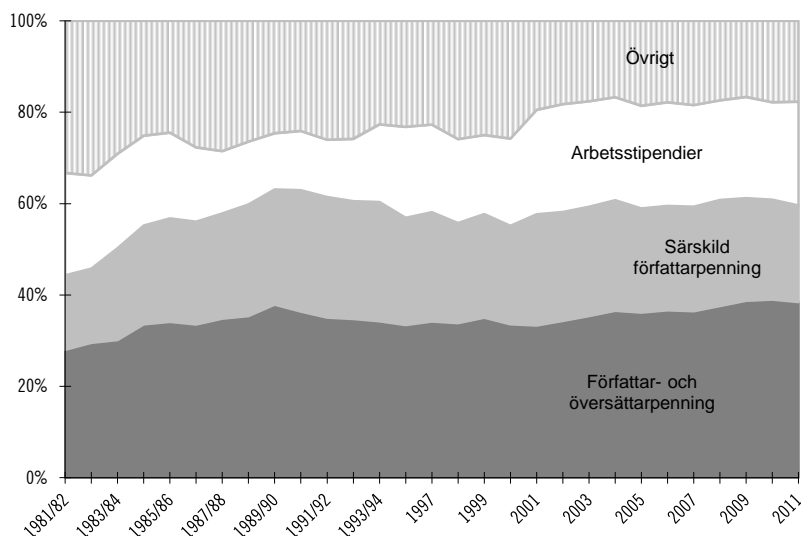
<sup>13</sup> Det anges i förordningen att om den ersättning som för ett visst kalenderår tillkommer en upphovsman uppgår till mer än 158 000 kronor, ska den minskas med 80 procent till den del den överstiger 158 000 kronor men inte 189 600 kronor och med 90 procent till den del den överstiger 189 600 kronor.

<sup>14</sup> Jfr även förordning (1983:190) om pensionsgrundande konstnärarbidrag m.m. Där anges att som inkomst av anställning enligt 2 kap. 5 § 16 lagen (1998:674) om inkomstgrundad ålderspension ska anses arbetsstipendium från Sveriges författarfond, under förutsättning att stipendiet lämnas under en tid av minst tre år och ej är av pensionskaraktär.

särskilda ändamål som avser litterär verksamhet. I det senare ryms de organisationsbidrag som betalas ut av fonden.

I det följande redovisas fondens ersättningar, arbetsstipendier och övriga kostnader som andel av det totala anslaget. Redovisningen görs återigen från 1981 till 2011.

**Diagram 6.3 Biblioteksersättningens användningsområden: andel av det totala anslaget, 1981–2011 (procent)**



Källa: Sveriges författarfond. Se bilaga 2, tabell 26.

Anm.: Kategorin övrigt överensstämmer inte helt med de faktiska kostnaderna år för år. Kategorin har erhållits genom att kostnaderna för författar- och översättarpennningar samt arbetsstipendier dragits från det totala anslaget. Hänsyn har alltså t.ex. inte tagits till eventuellt anslagssparande som kan ha påverkat hur mycket som faktiskt använts enskilda år.

Diagrammet ger en grafisk presentation av andelen författar- och översättarpennningar samt särskild författarpennning av det totala anslaget. Jämför man med anslaget totalt framgår att en mindre andel användes till båda typerna av penningar under den allra första perioden men att andelen sedan varit stabil. Under början av 1980-talet användes bara sammantaget cirka 45 procent av anslaget till penningarna. Detta ökade dock successivt från 44 procent 1981/82 till 56 procent 1986/87. I slutet av 1980-talet var andelen uppe i cirka 60 procent. Denna andel har sedan varit stabil till i dag. Det

kan noteras att andelen särskilda författarpennningar minskat något under senare år.

I kategorin arbetsstipendier ingår stipendier med olika löptid. Fonden delar i dag ut ettåriga, tvååriga och femåriga stipendier. För arbetsstipendierna är utvecklingen relativt jämn. Både i början av perioden och i dag används något över 20 procent av anslaget till dessa, 2011 var det 22 procent och däromkring har det legat sedan mitten av 1990-talet. Under en period på 1980-talet var denna andel dock nere på kring 15 procent. Hur mycket som använts till stipendier av olika längd har varierat mer över tid (se diagram 6.5).

I övriga kostnader ryms i huvudsak pensionsbidrag, fondens administration och organisationsbidrag. Den innehåller också kostnader för t.ex. tillfälliga bidrag, resestipendier och premier. De övriga kostnadernas andel har varierat under den undersökta perioden. Trenden är att andelen minskat. I början av 1980-talet användes ungefär en tredjedel av anslaget till övriga kostnader. Detta har successivt minskat. Från och med 2003 är det nere under 20 procent och 2011 användes cirka 18 procent av anslaget till denna del.

Kostnaderna för författarfondens administration vad avser bibliotek ersättningen uppgick år 2011 till 8,1 miljoner kronor. Bidragen till upphovsmannaorganisationerna var samma år 6,7 miljoner kronor till Författarförbundet, 1,3 miljoner kronor till Föreningen svenska tecknare och 1,4 miljoner kronor till Svenska fotografers förbund. För pensionsbidrag användes cirka 4,1 miljoner kronor.

### **Mottagare av pengar och stipendier**

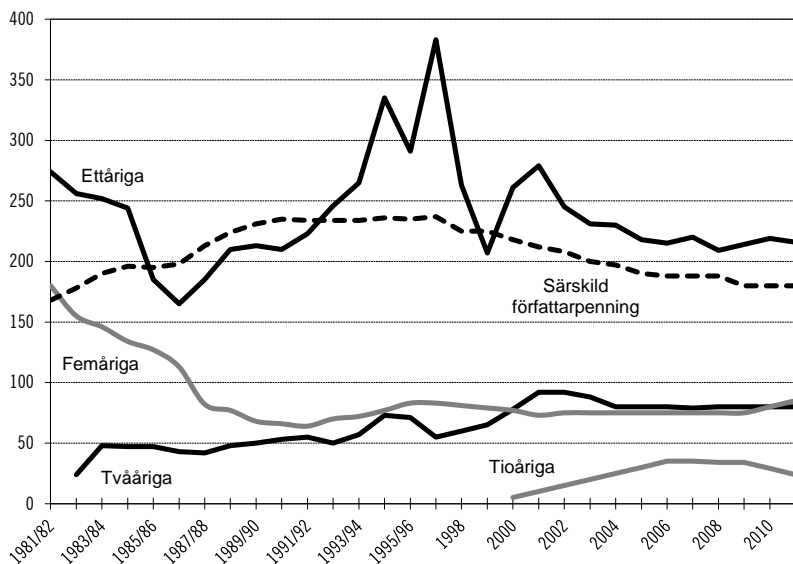
För att få en bild av bibliotek ersättningens betydelse för konstnärskollektivet är det intressant att se hur många som mottar olika ersättningar eller stipendier från författarfonden. Antalet mottagare av pengar 2011 var 4 290 stycken (vilket innefattar både upphovsmän och arvingar). De enskilda författar- och översättarpennningarnas belopp varierade 2011 mellan 1 600 kronor och 225 317 kronor per mottagare. Medianvärdet för ersättningsbeloppet var 3 963 kronor.

Söktrycket på författarfondens stipendier är högt och endast 15 till 20 procent av de sökande får bifall på sin ansökan. I följande diagram presenteras hur många löpande garantier och stipendier



fonden haft över tid. I stort sett motsvarar detta även antalet personer som uppburit stipendier respektive år. Utöver arbetsstipendier utgick under många år resestipendier ur biblioteksersättningen, men dessa har på senare tid lyfts ur (se kapitel 13).

Diagram 6.4 Löpande stipendier m.m., 1981–2011 (antal)



Källa: Sveriges författarfond. Se bilaga 2, tabell 25.

Av diagrammet framgår att det i snitt är totalt något mer än 400 personer som uppbär något arbetsstipendium från biblioteksersättningen varje år. Det totala antalet mottagare har minskat över tid. De flesta har ettåriga stipendier och så har det varit under hela perioden även om det faktiska antalet varierat kraftigt. Kring 150 personer per år har haft tvååriga eller femåriga stipendier sedan slutet på 1980-talet. En nyhet 2001 var de långa, tioåriga stipendierna. De har sedan åter avskaffats men uppbärs fortfarande av 29 personer.

Till detta ska läggas den särskilda författarpenningen, som har en stipendieliknande funktion. Den uppbärs i dag av 181 personer. Från 1980-talets mitt till 2004 var det som framgår av diagrammet dock fler än 200 personer per år. En undersökning som genomförts av litteratursociologen Anna Gunder visar att det finns en sned

könsfördelning till kvinnornas nackdel bland mottagarna.<sup>15</sup> Den har minskat över tid, men bara långsamt. Utvärderingen visar också att allt tyder på att de författare som erhållit särskild författarpenning fortsätter att skriva och ge ut böcker sedan den beviljats. Indikatorer som nivån på biblioteksutlåning, mottagna litterära priser och omnämmanden i litteraturhistoriska översiktsverk, pekar även mot att gruppen med särskild författarpenning, som kollektiv betraktat, är litterärt framgångsrik och når ut till en läsande allmänhet.

Sammantaget kan man konstatera att författarfonden, jämfört med praxis på andra konstområden, delar ut förhållandevis många långa stipendier. Detta skapar naturligtvis ett något mer trögrörligt system där mottagarna inte förnyas lika ofta som de annars skulle kunna. Samtidigt ger det mottagarna större möjligheter att arbeta på längre sikt, vilket är av betydelse mot bakgrund av att detta är ett område där den tid det tar att producera ett nytt verk normalt sett är lång. Satsningen på längre stipendier och särskilda författarpenningar är också kostsam eftersom sådana innefattar skatter samt pensionsavgifter eller fulla sociala avgifter.

För att rätt bedöma betydelsen av stipendier m.m. är det viktigt att känna till att de summor som fördelas ofta är relativt små (åtminstone i jämförelse med en normal heltidsförsörjning). Vidare går det oftast också ett eller flera år mellan de arbetsstipendier man kan tilldelas som aktiv upphovsman, varför de årliga stipendiebeloppen för de kortare stipendierna får slås ut över flera år för en rättvis betraktelse över stipendiernas betydelse för innehavarnas inkomster över tid.

I normalfallet beviljas, enligt fondens s.k. stipendietrappa, en sökande första gången ett mindre ettårigt stipendium på 50 000 kronor. Om författarskapet utvecklas och bedrivs kontinuerligt kan den sökande senare bli aktuell för ett större stipendium på 70 000 kronor, och längre fram ett tvåårigt arbetsstipendium på 80 000 kronor per år. Först därefter – dvs. relativt många år efter den litterära debuten – provas man för ett femårigt arbetsstipendium och ännu längre fram i karriären för den särskilda författarpenningen. Genomsnittsåldern för de som tilldelas den särskilda författarpenningen är över 50 år.

För en bedömning av stipendiernas och den särskilda författarpenningens ekonomiska betydelse är det också viktigt att se till skillnader när det gäller skatter och sociala avgifter, villkor för

---

<sup>15</sup> Anna Gunder, *Garanterade författare: Om biblioteksersättningen och den garanterade författarpenningen 1972-2010* (Uppsala universitet, 2012).

annan yrkesverksamhet, samt den särskilda författarpenningens relation till den statistiskt beräknade och utlånebaserade författar- eller översättarpenningen.

**Tabell 6.1 Villkor för särskild författarpenning och arbetsstipendier ur bibliotek ersättningen 2012**

| Korta arbetsstipendium        | Femårigt arbetsstipendium     | Särskild författarpenning  |
|-------------------------------|-------------------------------|----------------------------|
| 50 tkr; 70 tkr; 80 tkr per år | 98 tkr per år                 | 178 tkr per år             |
| Inga formella begränsningar   | Inga formella begränsningar   | Ej anställd mer än halvtid |
| -                             | Pensionsavgift (särsk. ansl.) | Inkl. sociala egenavgifter |
| Ej pensionsgrundande          | Pensionsgrundande             | Pensionsgrundande          |
| Ej sjukpenninggrundande       | Ej sjukpenninggrundande       | Sjukpenninggrundande       |
| Ej skattepliktigt             | Skattepliktigt                | Skattepliktigt             |
| Oberoende av ffp och öp       | Oberoende av ffp och öp       | Inkl. beräknad ffp och öp  |

Anm.: Förkortningen ffp står för författarpenning och öp för översättarpenning.

Beloppet för den särskilda författarpenningen är delvis anpassat till att de sociala avgifterna ingår och ska erläggas av innehavaren själv. Utan hänsyn till avdrag och till att den statistiskt beräknade författar- eller översättarpenningen ingår i beloppet kan egenavgifterna beräknas till cirka 25 procent av bruttobeloppet. Så räknat kvarstår således cirka 134 000 kronor per år i skattepliktig inkomst, vilket är lågt i jämförelse med de femåriga stipendiernas bruttobelopp eller en vanlig löneinkomst.

## 6.2 Talboksersättningen

Talböcker produceras med stöd av 17 § upphovsrättslagen och kan bara göras av bibliotek och organisationer som har regeringens tillstånd. Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB) framställer talböcker. Talböcker görs i DAISY-format och lånas på bibliotek av personer med läshandikapp. Läshandikappade har även rätt att få köpa talböcker.

Författare och översättare får en viss ersättning över kulturbudgeten för användningen av verk i detta syfte. Denna ersättning är motiverad av kulturpolitiska skäl och är inte en upphovsrättslig ersättning. Medlen fördelas av Sveriges Författarförbund mellan svenska författare och svenska översättare av sådana verk som

framställts som talböcker eller ingår i taltidningar.<sup>16</sup> Från och med 2010 betalas talboksersättningen av praktiska skäl ut till ersättningsberättigade upphovsmän via Administration av Litterära Rättigheter i Sverige (ALIS), en s.k. collecting society som träffar avtal och inkasserar ersättning för användning av upphovsmännens verk.

Ersättningen går till författare som skriver på svenska och till översättare som översätter till svenska. Dessa ska vara fast bosatta i Sverige. För talböcker framställda/kopierade under 2011 uppgick ersättningen till 2,6 kronor per inspelad halvtimme och exemplar för prosa i original. För lyrik, dramatik och aforismer i såväl original som översättning uppgår ersättningen till 5,2 kronor per inspelad halvtimme och exemplar. För översättningar av prosa uppgår ersättningen till 1,3 kronor per halvtimme och exemplar. Då ett verks speltid överstiger 10 timmar utgår halv ersättning för den överskjutande tiden.

Ersättning utgår inte för verk som har fler än tre författare eller översättare, inte heller till redaktörer, utgivare och personer som bearbetat andras verk. Om den beräknade ersättningen för samtliga talbokskopior av en upphovsmans verk under ett budgetår understiger ett visst belopp sker ingen utbetalning. I sådana fall ackumuleras de ej utbetalda beloppen för upphovsmannen i högst fem år och betalas ut så snart summan överstiger minimigränsen för utbetalning.

För ersättning åt författare och översättare för utnyttjande av deras verk i form av talböcker, anvisar regeringen medel på anslaget 5:2, ap. 10. För 2011 avsattes 9 miljoner kronor. Av anslaget är beräknat högst 410 000 kronor till Sveriges Författarförbunds administrationskostnader vid fastställande och utbetalning av ersättningsbeloppen.

### 6.3 Upphovsrättsliga ersättningar

De ersättningsordningar som behandlats ovan är motiverade av kulturpolitiska skäl och utgår via statsbudgeten. Av stor betydelse är också de ersättningar som bygger på särskilda bestämmelser i

---

<sup>16</sup> I 15 § lagen (1992:318) om överlämnande av förvaltningsuppgift inom Kulturdepartementets ansvarsområde anges att Sveriges författarförbund prövar frågor om fördelning av statliga medel till författare och översättare för utnyttjande av deras verk i form av talböcker och taltidningar.

upphovsrättslagen, t.ex. den s.k. privatkopieringsersättningen. Vidare påverkas de litterära upphovsmännens villkor i hög grad av möjligheterna att sluta avtal som grundar sig på avtalslicensbestämmelser i upphovsrättslagen.

### Privatkopieringsersättning

Med stöd av 12 § upphovsrättslagen har enskilda personer rätt att under vissa förutsättningar kopiera t.ex. musik, film och böcker för privat bruk. För att kompensera för den uteblivna försäljning som en privat kopiering innebär för upphovsmännen har författare, kompositörer m.fl. rätt till privatkopieringsersättning, tidigare kallad kassettersättning.<sup>17</sup>

Genom att belägga produkter som är särskilt ägnade för privatkopiering, t.ex. inspelningsbara cd- och dvd-skivor, video- och ljudkassetter, videospelare och mp3-spelare, med en avgift har lagstiftaren beslutat att upphovsmännen ska ersättas av näringsidkarna för visst inkomstbortfall. Det är importörer och tillverkare av dessa anordningar som är skyldiga att betala ersättningen. Avgifterna inkasseras av paraplyorganisationen Copyswede.<sup>18</sup>

Enligt lagen ska ersättning utgå med 2,5 öre per inspelningsbar minut för analoga produkter och för produkter där digital upptagning kan ske upprepade gånger är ersättningen 4 kronor per gigabyte lagringsutrymme. Ersättningens verkliga storlek är dock beroende av överenskommelser mellan parterna (Copyswede och näringsidkarna) eftersom lagen bl.a. medger att ersättningen sätts ner enligt vissa kriterier. Enligt de senaste tillgängliga uppgifterna, som rör 2009, uppgick den sammanlagda privatkopieringsersättningen till 113,6 miljoner kronor. Av den del som då var tillgänglig för fördelning (efter avdrag för administration m.m.) gick cirka 18,3 procent till dramatiker, 3,2 procent till författare, 1,7 procent till journalister och 0,5 procent till översättare.

---

<sup>17</sup> Att en ersättning ska ges följer av Infosoc-direktivet där det anges att medlemsstaterna får göra inskränkningar i mångfaldiganderätten när det gäller mångfaldigande för privat bruk under förutsättning att rättighetshavarna får rimlig kompensation (artikel 5.2 b).

<sup>18</sup> Copyswede är en ekonomisk förening som ägs av sina fjorton medlemsorganisationer, som i sin tur företräder svenska upphovsmän och utövande konstnärer. På ordområdet rör det sig om följande organisationer: Svenska Journalistförbundet, Sveriges Dramatikerförbund, Sveriges Författarförbund och Sveriges Läromedelsförfattares Förbund.

## Avtalslicenser

Rätt till användning av skyddade verk kan grundas på bestämmelserna om s.k. avtalslicenser i 42 a § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.<sup>19</sup> Användning genom avtalslicens är en lösning som är typisk för de nordiska länderna. Bestämmelserna om avtalslicens gör det möjligt för en part att träffa avtal om användningen av verk med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området och därigenom få rätt att också använda verk av upphovsmän som inte företräds av organisationen (s.k. utsträckt verkan). Tanken är att nyttjare genom sitt avtal med den representativa organisationen på ett enklare sätt ska få alla de rättigheter som behövs för verksamheten, samtidigt som berörda upphovsmän får ersättning.

Det finns i bestämmelserna vissa garantier för de upphovsmän som inte är anslutna till en avtalsslutande organisation (men ändå kommer att omfattas av avtalen). Det ställs bl.a. krav på lika-behandling, vilket innebär att utanförstående upphovsmän har rätt till samma ersättning och förmåner som upphovsmän företrädda av organisationen. Dessutom har de rätt att få ersättning även om organisationen valt att inte fördela medlen till enskilda utan exempelvis använder dem till kollektiva ändamål.

För närvarande finns i svensk rätt sex olika bestämmelser som reglerar områden på vilka avtalslicenser kan tecknas.<sup>20</sup> Det finns sedan en längre tid möjlighet att ingå avtal med avtalslicensverkan för exemplarframställning inom myndigheter, företag och organisationer m.fl., för exemplarframställning inom undervisningsväsendet, för överföring och spridning av verk inom arkiv- och biblioteksväsendet samt för utsändning av respektive vidare-sändning av verk i radio och tv. År 2011 infördes även en möjlighet att sluta avtal med avtalslicensverkan för återanvändning av verk i radio och tv om verken ingår i egna eller av radio- eller tv-företaget beställda produktioner som har sänts ut före den 1 juli 2005. I Upphovsrättsutredningens delbetänkande *Avtalad upphovsrätt* (SOU 2010:24) föreslås vidare bl.a. att det ska införas en helt ny avtalslicensbestämmelse som innebär att parterna även på andra områden än de i lagen angivna ska kunna ingå avtal med avtalslicensverkan, dvs. en generell eller särskild avtalslicens.

<sup>19</sup> Nedanstående redogörelse för avtalslicenserna bygger på *Avtalad upphovsrätt* (SOU 2010:24), kapitel 4.

<sup>20</sup> Bestämmelserna återfinns i 42 b–42 g §§ lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Exempel på ingångna avtal som i dag är viktiga för de litterära upphovsmännen är de som rör kopiering för intern information på arbetsplatser samt för framställning av exemplar i undervisnings-syfte (ofta kallat skolkopiering). Avtalslicenser för arbetsplatskopiering och för kopiering i undervisningssyfte tillhandahålls av Bonus Presskopia. Det är en bransch- och intresseorganisation som företräder upphovsmän, förläggare och utgivare inom bok- och läromedelsområdet, bildområdet, notområdet samt pressområdet. Som paraplyorganisation administrerar Bonus Presskopia avtalslicensen och inkasserar ersättning. Det är dock de olika medlemsorganisationerna som i sista ledet fördelar ersättningen till rättighetshavarna.

Bonus Presskopias inkasserings- och fördelningssystem utgår från en kollektiv fördelning av ersättningarna på grundval av statistiska undersökningar. Organisationen uppdrar tillsammans med sina avtalsparter, t.ex. staten eller Sveriges Kommuner och Landsting, åt externa undersökningsföretag att genomföra statistiska undersökningar om kopiering. Dels undersöks kopieringsvolymen och dels undersöks vad som kopieras. Med stöd av resultaten förhandlar Bonus Presskopia med motparterna om ersättningens storlek.

Bonus Presskopias styrelse fördelar sedan, på grundval av de statistiska uppgifterna, inkasserade medel till olika fördelningsgrupper inom respektive område. De olika områdena är bokområdet, som i sin tur är uppdelat i läromedelsområdet och övriga bokområdet, bildområdet, notområdet och pressområdet. Inom varje grupp görs därefter ytterligare en fördelning till de i gruppen ingående organisationerna, dels på grundval av de statistiska undersökningarna och dels enligt överenskommelse mellan organisationerna om hur medlen ska fördelas mellan exempelvis utgivare och upphovsmän.

Ersättningar som avser svenska rättsinnehavare till skön- och facklitteratur fördelas till fördelningsgruppen för bokområdet. I gruppen är Svenska Förläggareföreningen och Författarförbundet representerade. Fördelningsgruppen fördelar ersättningarna vidare mellan organisationerna. Dessa har sedan att självständigt fördela ersättningarna bland upphovsmännen eller förlagen vare sig dessa är medlemmar i föreningen eller inte.

Författarförbundet har på senare år erhållit i storleksordningen 15 miljoner kronor per år för fördelning till svenska upphovsmän. Merparten av utbetalningarna sker i form av stipendier. Svenska

Förläggareföreningen har erhållit cirka 5 miljoner kronor per år från Bonus Presskopia. Efter föreningsbeslut reserverar man en andel av detta för gemensamma ändamål, främst Augustpriset. Enligt uppgift från föreningen kan ett förlag med en omsättning på 5 miljoner också förvänta sig att få cirka 10 000 kronor från kopieringsersättningen.

## 6.4 Stipendier och bidrag på ordområdet

Styrelsen för Sveriges författarfond fördelar utöver biblioteksersättningen även konstnärsbidrag och långtidsstipendier samt bidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik.

I förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer anges att bidrag kan utgå i form av konstnärsbidrag, projektbidrag eller långtidsstipendier. Vissa allmänna riktlinjer för respektive bidragstyp anges i förordningen (se 8–18 §§), t.ex. hur länge ett bidrag får betalas ut och med vilka belopp.<sup>21</sup> Närmare föreskrifter om bidrag enligt förordningen får dock meddelas av respektive bidragsmyndighet. När det gäller dramatiker, författare, översättare och kulturjournalister prövas frågor om konstnärsbidrag, projektbidrag och långtidsstipendier av styrelsen för Sveriges författarfond.

För långtidsstipendier anvisar regeringen medel på anslag 5:2, ap. 4. Där anges den totala ramen men Konstnärsnämnden och författarfonden kommer överens om hur många stipendier som ska tillfalla ordområdet och andra områden. För bidrag enligt förordningen till författare, översättare, kulturjournalister och dramatiker, anvisar regeringen medel på anslag 5:2, ap. 9. Av de medel som anvisas under anslagsposten får styrelsen för Sveriges författarfond använda högst 500 000 kronor till administrationskostnader. I anslagsposten ingår medel för deltagande i internationellt kulturutbyte.

Enligt förordningen (1998:1369) om statsbidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik, kan statsbidrag ges till fria teatergrupper, regionala och lokala teaterinstitutioner samt radio- och tv-företag för beställning av nyskriven svensk dramatik. Med svensk dramatik avses dramatiska verk skrivna på svenska eller av

<sup>21</sup> Jfr även förordning (1983:190) om pensionsgrundande konstnärsbidrag m.m. Där anges att som inkomst av anställning enligt 2 kap. 5 § 16 lagen (1998:674) om inkomstgrundad ålderspension ska anses konstnärsbidrag enligt 8 § första stycket och långtidsstipendier enligt 16 § förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer, under förutsättning att bidraget eller stipendiet lämnas under en tid av minst tre år.



upphovsmän som har sin vanliga vistelseort i Sverige. Syftet med statsbidraget är att ge i första hand teatrar möjlighet att beställa nyskriven svensk dramatik av hög kvalitet. Ansökan om statsbidrag ska göras gemensamt av en dramatiker och den som vill uppföra dramatikers verk. Ansökan ges in till styrelsen för Sveriges författarfond som fördelar bidraget.<sup>22</sup> För dramatikerstödet anvisar regeringen medel på anslaget 5:2, ap. 13. Av anslaget är beräknat högst 280 000 kronor till administrationskostnader för styrelsen för Sveriges författarfond.

I följande tabell sammanfattas den ekonomiska utvecklingen för de stödordningar som beskrivits ovan.

**Tabell 6.2 Stipendier och bidrag till upphovsmän på ordområdet på anslaget 5:2 (tusen kronor)**

|                              | 94/95 | 2000  | 2005  | 2007  | 2008  | 2009  | 2010  | 2011  |
|------------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| Långtidsstipendier           | 744   | 2 196 | 2 364 | 2 412 | 2 460 | 2 568 | 2 544 | 2 568 |
| Bidrag till författare m.fl. | 4 476 | 5 120 | 5 069 | 5 119 | 5 119 | 5 216 | 5 216 | 5 216 |
| Dramatikerstöd               | -     | 2 000 | 2 752 | 2 780 | 2 780 | 2 780 | 2 780 | 2 780 |

*Källa:* Regleringsbrev för Konstnärsnämnden. Se även bilaga 2, tabell 27.

Av tabellen framgår att anslaget till respektive stödordning i princip legat still sedan 2005 (och vad gäller Bidrag till författare m.fl. i princip sedan 1997). Jämfört med perioden dessförinnan har dock vissa höjningar gjorts. Särskilt gäller detta för långtidsstipendierna, som författarfonden och Konstnärsnämnden alltså gemensamt beslutar hur de ska fördelas mellan konstområden.

### Inkomstgarantier för konstnärer

Inkomstgaranti för konstnärer kunde tidigare beviljas enligt förordning (1976:504) om inkomstgarantier för konstnärer. Det skulle ges till konstnärer som stod för konstnärlig verksamhet av hög kvalitet och stor betydelse för svenskt kulturliv. Regeringen beslutade 2010 att avveckla systemet med statlig inkomstgaranti för konstnärer. De som redan innehar en garanti kommer även efter

<sup>22</sup> I 12 § förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond, anges att styrelsen ska utse ett utskott som på styrelsens vägnar fattar beslut i frågor om bidrag till dramatiker enligt förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer samt om bidrag enligt förordningen (1998:1369) om statsbidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik.

beslutet att ha den kvar, däremot kommer inga nya inkomstgarantier att beviljas. När medel successivt frigörs i garantisystemet kommer de att överföras till långtidsstipendier.

För närvarande finns cirka 150 statliga inkomstgarantier för konstnärer. Inkomstgarantin innebär att mottagaren är försäkrad en minimiinkomst på fem prisbasbelopp (för år 2011 var summan 214 000 kronor). Det belopp som betalas ut minskas i förhållande till andra inkomster, vilket innebär att garantin inte ger något ekonomiskt utfall det året om konstnären når en egen inkomst på cirka 260 000 kronor.

Inkomstgarantierna inom bild, form, musik, teater, dans och film har fördelats av Konstnärsnämndens styrelse, medan garantier till författare och översättare fördelats av Sveriges författarfond. Antalet garantier till författare, översättare, dramatiker och kulturjournalister är för närvarande kring 30 stycken. Hur många som ska gå till ordkonstgrupperna har Konstnärsnämnden och författarfonden kommit överens om.

## 6.5 Centrumbildningarna på ordområdet

De s.k. centrumbildningarna på kulturområdet arbetar för främja sina respektive konstområden och för att förbättra villkoren för kulturskaparna på arbetsmarknaden, främst genom uppdragsförmedling. De kan ofta ha en viktig roll som mäklare mellan kultur och näringsliv. Medlemmar är oftast enskilda personer, yrkesverksamma inom ett visst konstområde. Centrumbildningar finns i dag inom konstområden som ord, bild, form, ton, teater, dans, film och foto. Tolv centrumbildningar får stöd av Statens kulturråd.

En viktig uppgift för centrumbildningarna är att fungera arbetsförmedlande. Centrumbildningarna förmedlar totalt sett varje år närmare 9 000 uppdrag till kulturskapare. De kompletterar därigenom arbetsförmedlingen med sin kompetens och är inte minst viktiga för de yrkes kategorier, t.ex. författare och översättare, som inte i någon större utsträckning kan använda sig av arbetsförmedlingens tjänster.

De centrumbildningar som samlar utövare inom ordområdet är Centrum för dramatik, Författarcentrum och Översättarcentrum. Centrumbildningarna på ordområdet förmedlar t.ex. författar-

besök, driver läs- och skrivfrämjande projekt och anordnar litterära evenemang.

### **Centrum för dramatik**

Centrum för dramatik är en ideell förening som består av yrkesverksamma dramatiker och översättare av dramatik som skriver för scen, film, radio, tv och andra medier. Föreningen har cirka 200 medlemmar. Centrum för dramatik får stöd från Kulturrådet och finansierar i övrigt verksamheten med projektpengar och medlemsavgifter. Centrum för dramatik samarbetar bl.a. med Sveriges Dramatikerförbund.

Huvuduppgiften är att förmedla uppdrag till dramatiker från tänkbara uppdragsgivare såsom teatrar, filmbolag eller tv-produktionsbolag. Man förmedlar även dramatikerbesök i skolorna i syfte att lärare och elever ska få lära sig hur dramatik skapas med hjälp av manus.

### **Författarcentrum**

Författarcentrum är en ideell förening för yrkesverksamma författare som startades 1967. Föreningen är indelad i fyra regioner: Författarcentrum Öst, Väst, Norr och Syd. Dessa samarbetar i Författarcentrum Riks. Författarcentrum Riks har en egen ordförande och styrelsen består av representanter från de fyra regionerna. Totalt består de olika föreningarna av cirka 1 400 medlemmar.

Författarcentrum Riks erhåller årligen anslag från Statens kulturråd som fördelas till de fyra regionala föreningarna. Dessa erhåller även stöd från regioner och kommuner. Anslaget från Kulturrådet finansierar en stor del av verksamheten vid Författarcentrum Riks och ger möjlighet att bedriva en rikstäckande författarförmedling genom de regionala författarcentren.

Förmedling av författarbesök till skolor, bibliotek, studieförbund, företag och konferenser, är också en viktig verksamhet för de olika regionala föreningarna. Föreningarna engagerar sig även i ett stort antal läs- och skrivfrämjande projekt och arrangerar litterära evenemang.

Författarcentrum Öst driver print-on-demand-förlaget Podium som syftar till att bredda bokmarknaden. Norrländska litteratur-

sällskapet/Författarcentrum Norr ger bl.a. ut den egna tidskriften *Provins* som behandlar den norrländska litteraturen.

### Översättarcentrum

Översättarcentrum är en ideell förening för skönlitterära och facklitterära översättare. Översättarcentrum bildades 1979 och verksamheten finansieras dels med medlemsavgifter, dels med årliga bidrag från Statens kulturråd. Översättarcentrum har cirka 350 medlemmar spridda över landet.

Översättarcentrum tillhandahåller en uppdragsförmedling dit förlag och andra kan vända sig för att hitta kvalificerade översättare. Vidare arbetar de för att förmedla översättare till skolor och de står även bakom en rad arrangemang såsom seminarier, föreläsningar och workshops för litterära översättare.

### Statliga bidrag till centrubildningarna på ordområdet

Statliga bidrag till centrubildningarna fördelas av Statens kulturråd. I tabellen nedan redovisas det stöd som betalats ut till respektive centrubildning de senaste fem åren. Att bidragen ökade under 2010 och 2011 beror på att extra medel tillfördes centrubildningarna av regeringen dessa år, totalt 10 miljoner kronor per år. Den tillfälliga resursförstärkningen syftade till att öka sysselsättningen bland kulturskaparna och främja dynamiken på denna del av arbetsmarknaden.

**Tabell 6.3** Statsbidrag till centrubildningar på ordområdet, 2008–2012 (tusen kronor)

|                      | 2008  | 2009  | 2010  | 2011  | 2012  |
|----------------------|-------|-------|-------|-------|-------|
| Centrum för dramatik | -     | 250   | 850   | 1 050 | 400   |
| Författarcentrum     | 4 202 | 4 202 | 5 102 | 5 102 | 4 200 |
| Översättarcentrum    | 1 113 | 1 113 | 1 813 | 1 793 | 1 110 |

*Källa:* Statens kulturråd. Siffrorna avser utbetalda medel för respektive verksamhetsår.

Enligt de kriterier Statens kulturråd beslutat för bidrag till centrubildningar ges bidrag till allmän verksamhet för att främja den aktuella konstarens ställning och mer specifikt till arbets-

förmedlande verksamhet. Medlemmarna ska vara professionella och yrkesverksamma. I bedömningarna har under senare år allt större tyngd kommit att läggas vid kvaliteten på organisationernas arbetsförmedlande verksamhet.

Utöver de centrumbildningar som får stöd, finns det andra konstnärsdrivna organisationer som bedriver förmedlande verksamhet i olika former och som i framtiden skulle kunna kvalificera sig för bidrag som centrumbildning. På litteraturområdet rör det sig främst om Seriefrämjandet som har ambitionen att fungera som centrumbildning.<sup>23</sup> För att möjliggöra en mer flexibel bidragsgivning, som bl.a. tydligare tar sikte på förmågan att utveckla den arbetsförmedlande verksamheten, har Statens kulturråd nyligen gjort en översyn av kriterierna för stöd till centrumbildningarna.<sup>24</sup>

---

<sup>23</sup> Seriefrämjandet har beviljats stöd från Kulturrådet, men på andra grunder.

<sup>24</sup> Se Statens kulturråds rapport *Översyn av Kulturrådets bidragsgivning till centrumbildningarna* (2011).